

Paris Üniversitesi Hukuk Doktoru,
Osmaniye (Cebel-i Bereket) Eski Mutasarrıfı

MESUD FÂNİ (BİLGİLİ)'ye göre

KÜRTLER VE SOSYAL GELİŞİMLERİ

Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ

Paris Üniversitesi Hukuk Doktoru,
Osmaniye (Cebel-i Bereket) Eski Mutasarrıfı

MESUD FÂNİ (BİLGİLİ)'ye göre

KÜRTLER
VE
SOSYAL GELİŞİMLERİ

Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ

TEŞEKKÜR

Kitabın oluŐturulmasında; kısa süre ve modern şekilde basımında, ODAK OFSET baskı sistemlerine, Dizgide; BİÇEM DİZGİ ÜNİTELERİNE, Kapak Tasarımında, DİNÇ AJANS'a, ve tüm emeği geçen personele teşekkür ederiz.

ISBN 975-7845-01-9

Copyright : Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ
Birinci Baskı : Ankara, 1993
Baskı sayısı : 10.000 adet
Yayınlayan : TANMAK YAYINLARI
Turan Emeksiz Sok. 14/7
G. OsmanpaŐa-ANKARA

Dizgi : Biçem Dizgi Üniteleri 231 22 56 Ankara
Baskı : Odak Ofset 230 02 49 Ankara

ŞAYET KÜRTLER, TÜRKLERDEN AYRILMIŞ
OLSALARDI, BU, KENDİLERİ İÇİN GERÇEK BİR
FELÂKET VE BİR İNTİHAR OLURDU.

DR. MESUD FÂNİ (BİLGİLİ)

İÇİNDEKİLER

Sahife

İÇİNDEKİLER.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
SUMMARY.....	VII
GİRİŞ.....	1
KÜRTLER.....	9
KÜRT AŞİRETLERİ.....	13
HALK.....	16
KÜRTLERİN ASLI.....	23
KÜRT KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ.....	27
KÜRTLERİN ŞECERESİ.....	29
ANTROPOLOJİ VE ETNOĞRAFYA.....	35
SOSYOLOJİ.....	39
KÜRTÇE.....	43
DİN.....	47
TARİH.....	49
TÜRKLERLE KÜRTLER.....	51
"KÜRDİSTAN" TERİMİ.....	57
1908 SONRASINDA KÜRTLERDEKİ SOSYAL VE SİYASİ DALGALANMA.....	61
KÜRTLER VE ERMENİ MESELESİ.....	65
TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ VE KÜRT-ERMENİ POZİSYONU.....	69
LOZAN ANTLAŞMASI VE TÜRKİYE'DEKİ KÜRTLER VE ERMENİLER.....	77
MUSUL MESELESİ HAKKINDA TÜRK VE İNGİLİZ MUHTIRALARI.....	81
İrkçilikla ilgili mülâhaza.....	81
Her iki muhtıranın siyasi mülâhazaları.....	83
Ekonomik, coğrafi ve stratejik mülâhazalar.....	86
KÜRT-ERMENİ ÖRGÜTÜ: HOYBOUN-INDEPENDANCE.....	97
KÜRTLERİN BUGÜNÜ VE YARINI.....	99
SONUÇ.....	101
BİBLİYOGRAFYA.....	103

SUMMARY

Mesud Fâni, who got his PhD degree in law at the Sorbonne University in Paris and got later "Bilgili" as surname, was the former governor of Osmaniye (Cebel-i Bereket).

We have translated his book "**LA NATION KURDE et son évolution sociale**", which was published in French by the L. Rodstein Publishers in Paris in 1933, into Turkish with the name "**Kürtler ve Sosyal Gelişimleri**".

In his book, which was accepted as PhD thesis, Mesud Fâni described the Kurds, who have common history in Anatolia with the Turks since thousand years, and have the same religion, culture and are also from the same race according to many documents.

This book is the most detailed and objective book and is one of the most important books in his subject after the Şerefname (History of the Kurds) which was written at the end of the sixteenth century. Using sources written on this subject, especially the Western works as reference, the author has not hesitated to mention the often biased and ideological approaches of the West about the Kurds.

Some parts of the book, which are not directly relevant to the subject, especially the parts on Armenians, are not translated. By being faithful to the original French text, the characteristics of Turkish are also regarded in the translation.

A clear, un biased and scientific approach on the Kurds' subject, which is considered as dark, and is tried to be shown by some circles as a "blooding wound of the Republic of Turkey" like the "Armenian Question", can be found in this book. With these characteristics, the book is a unquitable reference for those interested in this subject.

In addition to the above mentioned book, Mesud Fâni (Bilgili), had published a second book named "Atatürk'ün Hayat Felsefesi (The Life Philosophy of Atatürk) in Hatay in 1938.

Our desire is that science and common sense might dominate the Kurdish subject like many other subjects. We dedicate this book to the brotherhood, which has been continuing in Anatolia since thousand years and will continue thousands of years.

19th December, 1992, Ankara,

Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ

GİRİŞ

Kürtlerin aslı meselesi henüz tarihin karanlıklarında yatmaktadır. XIX. yüzyılda bu topluluğun varlığı birkaç Avrupalıyı biraz ilgilendirmişse de, aynı dönemde politikacılar arasında hiç konu edilmemiştir.

Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında bu konudan söz edilmeye başlanmıştır.

1919 yılında Orta-Doğu'daki Barış görüşmelerinin hazırlık safhasında bir Kürt heyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası içindeki halkının millî duyguları ve isteklerini Konferans'a takdim etmiştir.

Bununla birlikte, Büyük Savaş'ın sonunda bu konudan söz edilmeye başlanmıştır. Gerçekten de Osmanlı İmparatorluğu'nun, kaderi yeni belirlenmiştir. Bu kez, yöneticileri tarafından Büyük Savaş'a sürüklendikten sonra bile henüz nefes almaya devam eden hasta adamın gömülüşünde hazır bulunulacaktır.

O, bütün sınırları boyunca savaşmış ve herkes hatta kendi öz unsurlar tarafından bile ihanete uğradığını görmüştür.

Almanlar tarafından kötü sevk edilmiş, idarecileri tarafından kötü yönetilmiş ve tamamen zayıflamış olan İmparatorluk, sonunda düşmüş ve çöküşü, Kafkasya'dan Sudan'a ve Tuna'dan Umman Denizine kadar üç kıtayı gölgesinde barındıran büyük bir çınar ağacının düşmesi gibi olmuştur. Bugün ise, bu geniş kıtalar üzerinde sayısız kırıllıklar* görülmektedir. Bunun yanısıra, Osmanlı İmparatorluğu'nun batışı da, tarih sahnesine çıkışı kadar gürlüğü koparmıştır.

Türkler, ikiyüz yıldan beri, Avrupa koalisyonları karşısında veya en azından askerî yönden devamlı olarak gerilemişlerdir.

Böylece büyük devletlerin Türkiye'nin içişlerine karışması bir gelenek haline almıştır. Avrupa'da önemli topraklara sahip olmasına rağmen, bu İmparatorluk, Avrupa büyük ailesi arasına kabul edilmek istenmemiştir.

İslâm âleminin tek koruyucusu ve manevî temsilcisi olmasına rağmen Türkiye, yasa dışı ilân edilmiş ve Avrupa hırsının bir avı hâline getirilmiştir.

* Eserin 1933'te basıldığına gözden uzak tutmamalıdır, çevirenin notu (ç.n.).

Hristiyan Avrupa, haçlı ihtiraslarını Türkiye'ye saldıracak tatmin etmektedir¹.

Sadece Paris Antlaşması (30 Mart 1856)'nda Avrupa'nın Türkiye hakkındaki hislerinde bir düzelmenin olduğu görülmüştür². Türkiye'ye, konferansta, en azından resmen Avrupa kamu hukuku ve anlaşmalarından yararlanma hakkı kabul edilmiş ve imza atanlar tarafından toprak bütünlüğü garanti edilmiştir³.

1 Türkiye'den söz edildiğinde eleştirilerimiz neden her zaman başka bir ülkeye nazaran daha katı ve adaletsizliğimiz daha âşikârdır?

Farkında olunsun veya olunmasın, kalplerimizin derinliğinde bir haçlı zihniyeti yatmaktadır: Hristiyanın Müslümana karşı savaşı.

Bütün insan grupları içinde kastlar olduğu gibi, zihinlerimizde de, ırkı, politik veya dini gruplardan oluşan benzer bölümler bulunmaktadır.

Telakkilerimizde Türkler Asya'da bulunmaktan dolayı çok haksızdırlar.

Türkler, Moğollarla karıştırılmıştır ve Atilla'nın anısı, bizimkinden başka bir dine mensup olmasına, bizi de eskiden yenmesine ve fethetmesine rağmen hâlâ Türkler'e kötülük getirmektedir.

Rövanşlarımız yeterince başarılı olamamıştır. Türklerin fetihlerinden verdikleri büyük topraklar henüz yeterince kâfi görünmüyor.

Bununla birlikte Avrupa'nın âdil olması gerekir. Hatalarından, önyargılarından, adletsizliklerinden, şiddet zevklerinden kendisini kurtarmalıdır.

İnsanların kafatası yapısı, deri rengi, diller ve dinlerin kalitesi ne olursa olsun, bulunduğu her yerde Avrupa'nın doğruyu yanlıştan ayırması gerekmektedir.

Kalıcı bir barış, sadece ve sadece gerçekle kâim olacaktır. Onu, samimî olarak ve şerefle hepimiz arayalım.

Eugène Pittard,

Le Visage nouveau de la Turquie
(Türkiye'nin Yeni Çehresi).

2 Paris Barış Antlaşması, 30 Mart 1856.

Madde 7: Majesteleri Fransız İmparatoru, Majesteleri Avusturya İmparatoru, Majesteleri Büyük Brötanya Birleşik Krallığı Kralı, Majesteleri Prusya Kralı, Majesteleri tüm Rusya İmparatoru ve Majesteleri Sardunya Kralı, Babilâli'nin Avrupa kamu hukuku ve anlaşmalarından yararlandırılmaya kabul edildiğini ilân ederler. Bütün Majesteleri, kendi adlarına Osmanlı İmparatorluğunun bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı göstereceklerini taahhüt ederler; bu taahhüdü titizlikle gözeteceklerini hep birlikte garanti ederler ve böylece bunlara zarar verebilecek her türlü hareketi ortak bir menfaat meselesi gibi değerlendirmeyi kabul ederler.

3 Değerli Hocam, Monsieur de la Pradelle, Doğu Meselesi'ni, Milletlerarası Kamu Hukuku Doktora derslerinde incelerken, Osmanlı İmparatorluğu'nun meşhur toprak bütünlüğü kaidesi formülünün önemini şu şekilde özetlemiştir:

*Toprak bütünlüğü garantisini, bize göre, ne ilhak olmayacak anlamında ve ne de, resmen taahhüt edilmiş olan toprak bütünlüğünden toprak koparma işlemi olmayacak mânâsında değildir. Bunun anlamı sadece, büyük devletlerin rızası olmadan hiçbir işlem yapılamıyacağıdır.

Fakat ne hayal kırıklığı! Bu tarihten itibaren, Osmanlı İmparatorluğu daha çok garanti verenlerinin hırslarına maruz kaldı ve bunlar arasındaki rekabet öyle gelişti ki, Sultan'ın zavallı hükümeti, yeniden tehlikeye düşen varlığını koruyabilmek için, zaman zaman onlardan biri veya diğerine topraklarından bir kısmını vermek zorunda kaldı.

Tarihte hiçbir ülke bu şekilde sistemli bir kötülükle karşı karşıya gelmemiştir.

Bu tehlikeden canını kurtarmak amacıyla Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa devletleri içinden bir destek aramak zorunda kalmıştır.

Bu bakımdan son zamanlarda Alman propagandası İmparatorluk'ta geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Bizzat II. Gillaume bu propagandanın büyük uygulayıcısı olmuştur.

O, Sultan'ı ziyaret etmiş; küçük Asya'da bir gezi yapmış ve Şam'da, Salahaddin'in kabri önünde önemli bir nutuk atarak "İslâm âleminin koruyucusu" olduğunu ilân etmiş; bu da birkaç yıl sonra Tanta'da kendisi için iyi bir koz olmuş ve bu kez, Afrika'da nüfuzunu artırmak isteyenlere karşı daha tehditkâr olmuştur.

Benzer gösteriler, İslâm âleminde yankı yapmakta gecikmemiştir. Bir süre sonra Halife II. Abdülhamid, Wilhelm'in samimî dostu olmuş ve kendisinden sonrakilerin de sürdürdüğü bu dostluk Türkiye'yi Büyük Savaş'a itmiş ve sonunda bir ittifakla kristalleşmiştir.

Bunun yanısıra, Türkiye, Rusya'nın asırlık ihtiraslarından da son derece çekiniyordu. İyi biliyordu ki, Fransa ve İngiltere tarafından bu dünya savaşında desteklenecek muzaffer bir Rusya her şeye karar verebilecektir: Avrupa dengesi başka politik bir şekilde sağlanacak ve Çarlık İstanbul'a yerleşip küçük Asya'yı istilâ edebilecektir.

Kendisini büyük ölçüde etkileyecek ve Büyük Savaş'ta şansını yitirecek olan feci manzarasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu da böyle olacaktır.

Görünüşte sağlam olan Çarlık yıkılacak ve koca Rusya da sırası gelince parçalanmayı tadacaktır. Sonunda yenilmiş olmasına rağmen, çok zâlim de olsa Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi, Rusya'ninkinden daha az acıklı oldu.

Bu nedenle, Yeşilköy Antlaşması'nda toprak dağıtma işi kâfi gelmedi; buna devletlerin rıza göstermesi de gerekti. Bu da, Bismarck ve Disraeli'nin çok büyük baskı uyguladıkları Berlin Antlaşması (13 Haziran - 13 Temmuz 1878)'nin işi olacaktır..."

Gerçekten de, gayesi Türkleri kendi ocağında boğmak olan bir imparatorluğun uğursuz emeliyle birlikte, öldürücü diğer bir tehlikenin karşısındaki hasta adam, bu komployu tahmin ederek silkindi ve mucizevî bir hamleyle rakibinin karşısına dikiliverdi.

Bu kez, Rusya'nın yaptığı gibi, İngiltere de Türkiye'ye karşı olan düşmanca hislerini açığa vurdu.

Bereket versin ki, bu üzücü dönemde Fransa'nın elestikî zihniyetine şahit olduk⁴. Bu büyük devlet kanaatimizce, siyasî fikirlerine uygun gelen asil bir duyguyla, İngiltere'yle birleşmeyi kabul etmedi; hatta aksine, Türk milliyetçilik hareketinin gelişmesini açıkça destekledi⁵.

Müttefikinin pasif niyeti karşısında Brötanya İmparatorluğu, Türkiye'ye karşı olan planlarını gerçekleştirmek için başka bir vasıta aradı ve Ana-

4 Başbakan B. Aristide Briand'ın 11 Temmuz 1921'de Millet Meclisi'ndeki konuşmasının bir bölümü:

«iki şeyden biri: ya istikbâlde Türkiye'yle barış hâlinde olacağız, ki bu benim hararetle istediğim şeydir (alkışlamalar) ve birkaç bedbaht mutaassıp, sapık, aldatılmışın, daha kötüsünü söyleyeyim, felâkete sürüklenmiş olduğu (çok iyi!, çok iyi!) savaş öncesi ilişkilerimizi yeniden tesis edebileceğiz, ya da, isterseniz, devamlı olarak gizli bir düşmanlık hâlinde kalacağız. Bu da Fransa'ya bütçesinde müthiş açıklar getirecek ve Suriye ve Kilikya sınırlarında daimî olarak bulundurmaya gerektirecek bir yükümlülük olacaktır (çok iyi!, çok iyi!).»

Türk milliyetçileri de bütün milliyetçiler gibi itimatsızdırlar! Onlar da belki Sevr Antlaşması'nın bazı kısımlarının aşırılığına bir reaksiyon olarak milliyetçiliğe yitilmiş kişilerdir.

Fransız işlerine uygulandığı zaman bu mesele, Fransa'da bir vatanseverlik olarak adlandırılır. Halbuki kaynağı aynı olsa bile, başka bir ülkede meydana geldiğinde taassup olarak adlandırılmaktadır (gölüşmeler). Fakat, kendilerini vatansever olarak nitelendiren şu mutaassıp Türkler, bazıları belki aşırı olan, ancak diğerleri saygıdeğer olan ve gerçekten de saygıya layık olmaları gereken, zira vatanlarının millî egemenliği için çok yerinde duygulardan meydana gelmiş olan meşguliyetlere sahip bulunmaktadırlar.»

5 Lloyd-Georges ve müstemlekeci İngilizler tarafından yayılmış olan sözde İngiliz-Fransız dayanışması, tashihi komedileriyle, barışın en büyük aldatmacası oldu.

Londra, büyük doğu ifasının çizildiğinin farkına vardığı zaman, idarecileri bizi de kendi kötü işleri içine sürüklemeye gayret ettiler. Belki bir gün, İngiliz kabinesinin kaç kez âmîrâne bir edayla Türkiye'nin fethi için bizim askerî yardımımızı istemiş olduğunu öğrenebileceğiz.

Hiçbir bakanlığın bu konuda eğilmemiş olması ülkemizin ve onu idâre edenlerin şerefinden kaynaklanmaktadır. Yapılmış olan vaadler çok büyük olmasına rağmen, herkes dimdik kaldı.

B. Georges Gaulis,
La Folle guerre en Orient
(Doğuda'ki Çılgın Savaş)

dolu'nun tamamen mahvedilmesi için Yunan devlet adamı B. Venizelos'la anlaştr6.

Bir süre sonra Yunan orduları İzmir'e çıktı ve yavaş yavaş Ankara'nın yakınlarına kadar ilerledi7.

Fakat, kentilerini tarihlerinin en kritik zamanında kurtarmayı başaran Mustafa Kemal'in etrafındaki Türkleri daha çok bu istilâ kurtardı.

Yunan, taarruzunu parçalamış ve yöneticisinin gururunu kırmış olan kahraman meziyetli bu insan, hasta adamı tedavi etti ve ülkesini tamamen modern ve enerji dolu yeni bir Türkiye hâline getirdi.

Bu, İsmet Paşa'nın şahsında Lozan Konferansı'na katılmış olan yeni Türkiye'dir.

Bu sonuncu, ülkesini hem savaş meydanında, hem de konferans masasında savunmayı bilmiş ve, en sonunda, Viyana kapılarından Türk

6 14 Mayıs 1919'da Amiral Calthrope, Yunan askerlerinin İzmir'e çıkarılmasını hazırladı. Yunanlılar, 15 Mayıs saat 7'de karaya çıktılar ve her türlü taşkınlığa giriştiler. Avrupa protesto etmedi. İngiltere bir kez daha yalnız kendisinin işe yaradığını isbat etti.

General Bunoust'un raporu, İzmir ve Aydın vilayetinde Müslümanlara yapılan katliâmı ortaya koydu, fakat yayınlanmadı.

Gaye belli: yeniden yaşamasını sağlayacak bütün güçleri yok ederek Türkiye'yi mahvetmek.

Anadolunun Hristiyan azınlıkları ise, işin belli-başı elementleri olacaklardı.

İster İstemez propaganda vasıtası olacaklardı; kaderleri düzelme bile değişmezdi; bunun hiçbir kıymeti yoktu. Aksine, metropol İngilizleri veya özellikle Amerikalılar nezdinde kurnazca körüklenmiş her elîm olay, Doğu'da durumu günden güne tehlikeye sokmayı sağlayarak, yaratılabilecek, kötüye kullanılabilecek ve bulunmaz birer delil olacaktır.

B. Georges GAULIS,
La politique anglaise en Orient
(Doğu'da ki İngiliz Siyaseti)

7 1921 Temmuzunda, İngiltere'nin sağladığı önemli teknik teçizatla Ankara'ya doğru büyük Yunan taarruzu başladı.

Avrupa'da, "güçsüz Türk ordusu böyle bir orduya karşı ne yapabilir?" diyerek herkes Yunanlıların gâlib geleceğine ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen parçalanacağına inanıyordu.

Şayet yaşaması gerekiyorsa, o, sadece Anadolu yaylalarına sıkıştırılacaktı. Eğer isterlerse Türkler, Selçuklulardan önceki göçebe durumuna gelebileceklerdi.

Eugène Pittard,
Le visage nouveau de la Turquie
(Türkiye'nin Yeni Çehresi)

Lozan Antlaşması, madde 59: Yunanistan, ordusunun veya Helen İdaresinin savaş yasalarına aykırı olarak Anadolu'da yaptığı tahribâtı tazmin etmek mesuliyetini kabul eder: Recueil des Traités. Publication de la Société des Nations, 1926, vol. XLVII.

askerinin çekilmesinden beri hiçbir zaman gerçekleştirilememiş son derece başarılı bir antlaşmayı müttefiklerle imzalatmıştı.

Bu antlaşma, yine müttefiklerle Osmanlı hükümeti arasında imzalanmış olan Sevr Antlaşması'ndan her yönüyle değişiktir.

Bu iki antlaşmanın incelenmesi, özellikle insan hakları ve diplomatik psikoloji açısından son derece önemlidir. Biri, bütün millî miraslarından soyutlayarak Türkiye'yi ölüme mahkum ediyor, diğeri de, her türlü salahiyetleriyle, diğerk hükümetlere eş bir statü tanıyarak yeni bir Türkiye'nin doğuşunu selâmlıyordu.

Böylece, Sevr Antlaşması'nda yer almış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun her türlü mirası ve tamamen paylaşılması meselesi arasında bir Kürt yurdunun kurulması da vardı; ancak, İsmet Paşa'nın sert bir konuşmasından sonra, "Kürt Meselesi"nden, Lozan Antlaşması'nın hazırlanması sırasında hiçbir şekilde söz edilmedi.

Gerçekten de, asırlardan beri Kürtler, Türkiye'den ayrılmak için en ufak bir gösteride bulunmadılar. Onlar nazarında Türklerle Kürtler arasında hiçbir fark yoktur.

Zaten Millî Mücadele hareketinden sonra Kürtler, her türlü özel gösteriden vazgeçtiler ve, her zaman yaptıkları gibi, topluluklarının kaderini anavataninkine yeniden bağladılar.

Bununla birlikte, birkaç yıldan beri bölgede zaman zaman teşekkül eden ve genç Türk Cumhuriyeti'nin güvenliğini ciddi olarak sarsan bir takım hareketlere şahit olduk. Bunlar bir toplumun duygularında ânî olarak meydana gelen ve her türlü haksızlığa karşı gelişen hareketler değildir. Hatta genç Türkiye'nin inkılablarına karşı girilmiş sade bir reaksiyon da değildir.

Kürtlerin içindeki bu hareketler, aslı milli olmayan, fakat birkaç yıl önce Afganistan'ı mahvedip İran'ı müşkül durumda bırakmış olan birkaç faktöre benzer biçimde gelişmişlerdir.

Zira, Brötanya İmparatorluğu'nun Asya'da en ufak modern bir hareketi görmeye tahammülü yoktur ve kendisini gelecekte az veya çok tedirgin edebilecek her türlü harekete karşı itimatsız bir tavır takınmaktadır.

İşte bu sebeple Ganj kıyılarından Filistin'e kadar her yerde bu siyasetin izlerini görüyoruz. İstisnasız her millet az ya da çok Büyük Brötanya'nın dış politikasının acı hatıralarını saklamaktadır.

Türkler bunu çoktandır biliyorlar. Şimdi de, ilk plânda İngiliz menfaatlerini hedef tutan bir programın gerçekleşmesini sağlamak amacıyla Kürtlerin kaderi sahnededir.

Şimdiden yüz milyonun üzerinde Müslüman uyruklu bulunan İngiliz İmparatorluğu, Türkiye'nin yeniden gençleşmesinde kendi geleceği için büyük bir tehlike görmektedir. Bu bakımdan, her şeye rağmen bu tehkeyi ortadan kaldırmak istiyor.

Yunan ordusu onu memnun edemedi; belki de bununla, aksine, Müslüman Asya'nın zaferini temennî eden Türk milliyetçilerinin enerjilerinin güçlenmesini sağlamış oldu. Bununla birlikte bu Asya, İngiltere'ye aitti⁸. Bu sebeple Türkler için beslenen sempatiyi durdurmak için işe girişmek gerekiyordu. Mâdemki Türkiye'nin varlığına son verilemiyordu, en azından onu zayıflatmak ve köşesinde yapayalnız bırakmak gerekiyordu...

İşte bu sebepten bir Kürt isyanı gördük. Birkaç yıldan beri bu cesur halk, Türkiye toprağı üzerinde yaşamış ve yaşamakta olan azınlıkları ayaklandırmak isteyen yabancıların işine yarayan sebeplerle Türk kardeşine saldırıyor.

Böylece Türklere karşı düşmanca propaganda ve Türk düşmanlığı, milleti kurtarmak bahanesiyle, Kürt gençliğinin seçkinleri arasında yapılıyor ve gelenek-görenekleri ve dinî kardeşliği bozarak yaşlılar arasına giriyor.

8 Halifeliğin korunması için kurulmuş Merkez Komite Sekreteri 1921 Mayısında Hint halkının derin bağlılıklarını Sadriazam'a Bombay'dan şöyle ifade ediyordu:

«Halifeliği korumak amacıyla Hindu kardeşlerimizin omuz omuza çalıştıklarını ve üzüntü ve kederlerimize katılarak davetimize severek cevap verdiklerini müşahade etmek bizi sevindirdi. İçten desteklerine ne kadar teşekkür etsek azdır...»

Gandhi bu konuda şunları bildirdi: «Afganlar tarafından helak edilecek bir Hindistanı, şerefi pahasına İngilizler'den satın almaya tercih ederim. Halifeliğin ve Pencap'ın yaralarını devamlı olarak kaçıran zalim bir hükümete Hindistan'ı müdafaa ettirmek, şerefini satmak demektir...»

14-16 Eylül 1921'de İngiltere'yle yardımlaşmaya karşı olan hareketin Müslüman başkanları Ali Kardeşleri'n tutuklanmaları üzerine, Gandhi, Young-India da bir makalede şöyle bir açıklamada bulunmuştu:

Ali Kardeşler'e karşı girişilen takibât, Halife lehinde gittikçe büyüyen kaynaşmayı boğma maksadını işaret ediyor ve bu, Hindistan Müslümanlarıyla tüm Hindistan'a karşı yöneltilmiş düpedüz bir tahrikten başka bir şey değildir. Zira Halifelik Meselesi bir Hint Meselesi olmuştur ve bundan böyle basit bir Müslüman iddiası olarak kalmayacaktır...»

Zaten, azınlıkların isteklerini tahrik etmeye yönelik bu tür propaganda faaliyetlerini Türkiye'de ilk defa görmüyoruz. İmparatorluk tarihi bu tür hikâyelerle doludur; her seferinde yabancılar tarafından körüklenmiş isyanlar ve ihtilaller...

Okuyucularımız bu araştırmada temas edegeldiğim her konuda yeterli bilgiler bulacaklardır. Bu topluluğu, çok eski olan başlangıcından itibaren, az bilinen sosyal gelişimine kadar gözden geçirerek, "Kürt Meselesi"ni enine-boyuna incelemek istedik.

KÜRTLER

Kürtler, özellikle Türkiye Asyası ve İran sınırlarındaki bölgelerde yerleşmiş bir Asya halkıdır. Kürtler bu dağlık bölgede çok uzun süreden beri oturmaktadırlar.

Genel olarak göçebe hayatı sürerler ve böylece de, üzerinde bu ırktan birçok aşiret bulunduğ u Küçük Asya ve İran'a dağılmış durumdadırlar. İran'ın kuzeyindeki Türkmen steplerinden İskenderun körfezine kadar uzanan ve erken antik çağlardan beri çeşitli kavimlerin uğrak yeri olan bu geniş bölgeler, diğer ırklar gibi, Kürt aşiretleri tarafından da dolaşmıştır.

Böylece Anadolu'nun ve Suriye'nin uçlarına kadar dağınık adacıklar hâlinde göçebe veya yarı göçebe Kürtlere rastlıyoruz.

Ankara'nın hemen yakınında Haymana yaylalarında⁹ ve Tuz Gölü çevresinde, Çukurova'da özellikle Anamaslar ötesinde çok sayıda Kürt rahat bir hayat sürmektedir.

Hatay'dan itibaren oraya-buraya yerleşmiş olan Türkmen, Bedevî, hatta uzun yıllardır, Çerkez yakın yerleşim yerlerinde bile, Kürt âileleri görülmeye başlanır.

Fırat'a yaklaşıldıkça ve Küçük Asya'ya doğru çıkıldıkça Kürtlerin sayısı artar.

Zaten Suriye'nin sahil dağlarında oturan Alevîler de Kürtlerle aynı boydan gelmiyorlar mı?¹⁰

Deniker'e göre, batı Lübnan Marunîleri, Nasturîler, Hermen ve Cebel-i Horan Dürzîleri, Kürt unsurlarının çevre halklarıyla karışmasından başka bir şey değildirlir¹¹. Şam'da yaklaşık olarak 20.000 kişiden oluşan bir mahalle vardır.

9 B. Georges Perrot "Revue des deux Mondes" da 1865 yılında Haymana Kürtleri hakkında önemli bir makale yayınlamıştır.

10 Özet olarak, Kürtlerle Anşariyeler, erkenden birbirinden ayrılmış olan bu İran ırkının kol-larını meydana getirmekteydiler (Aperçu sur les caractères ethniques de Anshariéhs et des Kurdes, B. de S. d'Anthropologie de Lyon, c. 1, 1881-82, Ernest Chantre).

11 Kufar şehirler ve köylerinde "Suriyelller" adıyla tanınmış olan Suriye ve Filistin halkı, Araplarla Fenikellilerin ve Yahudîlerin karışmalarından meydana gelmiştir.

Bunlar, bazen de, sadece dinle birbirine bağlanmış ve unsurları çok karışık birçok etnik grubun aslınu oluştururlar: Batı Lübnan Marunîleri, Nasturîler, Hermon Dürzîleri ve diğer Asyalılara nazaran kadının daha üstün tutulduğu Cebel-i Haran (Kürt unsurları): "Les Races et les peuples de la terre", P. Deniker.

Ancak XI. yüzyılın sonlarına doğru Eyyubî egemenliğinde, Haçlı seferleri sırasında, Franklarla ilişki içinde yaşadıkları Suriye'de sık sık Kürtler'den söz edilmektedir¹².

İran Kürtlerine gelince, bugün de, bu halkın aynı etnik karakterleri taşıdığını görüyoruz.

İran'ın batısı, büyük ölçüde Kürt aşiretleri tarafından iskân edilmiştir: Ağrı ve Urmiye gölü çevresinde ve Ardelan, Hemedan, Kirmanşah, Luristan'da Kürtler, uğradıkları birçok tecrit hareketlerine rağmen, çok kalabalıktılar; devamlı olarak özelliklerini korumakta ve Şah hükûmetine önemsiz bir haraç ödeyerek, uzun süreden beri İran toprakları üzerinde dolaşan A'cemîler, Farsîler¹³, Türkmenler, Tâcıklar, İranlılar, Çingeneler v.b. gibi diğer göçebeler arasında hemen hemen bağımsız olarak yaşamaktadırlar.

Bunun gibi, Tahran yakınında Mazenderan çevresindeki Horasan ve İsfahan'da adacıklar hâlinde Kürt topluluklarına rastlanmaktadır.

Bunlar, savaş zamanında tampon veya öncü olarak kullanılmak üzere siyasî bir gayeyle Şah hükûmeti tarafından dağıtılmış veya bütün sınırlara yığılmışlardır¹⁴.

Bu etnik kadroya Afganistan¹⁵, Belüçistan¹⁶, Kafkasya¹⁷ ve Irak Kürtlerini de¹⁸ eklemek suretiyle bu halkın geniş yayılma alanını gözden geçirdiğimizi zannediyoruz.

12 XII. yüzyılın sonlarından itibaren, bu cemaatler, Suriye'de taraftar toplamaya ve bu ülkede tesisler kurmaya başladılar. Sahildeki dağlar, Hatay'dan Trablus çevresine kadar olan yöreler, bugün Nusayrîlerle meskûn olan bölgeler, hep İsmailîlerle doldu; Şam ve Halep şehirleri önemli ölçüde onlardan meydana geldi ve Oront vadisi onların hâkimiyetinde idi.

Historiens des Croisades (Haçlılar tarihçileri).

Historiens orientaux (Doğu tarihçileri).

Académie des Inscriptions et Belles Lettres (Bibliothèque nationale de Paris) tarafından yayınlanmıştır.

13 Parsîler İran'da çok azdırlar. Bunlardan birçoğu XIII. yüzyılın başlarında Hindistan'a, Gucerat vadilerine göç etmişlerdir (Les races et les peuples de la terre, Deniker.).

14 İran hükûmeti Kürtleri zorla İran Körfezine, Kop dağı eteklerine, hatta güney-doğu Belüçlerin içine yerleştirmiştir. (Nouvelle géographie universelle, c.IX, E. Reclus).

15 Afganistan Kürtlerinden muhtasar olarak bize bahseden şerefnâme (Kürtlerin Tarihi, 1596)'dir. O zamandan beri de Kürtlerin yaşayışı henüz tam anlamıyla incelenmemiştir.

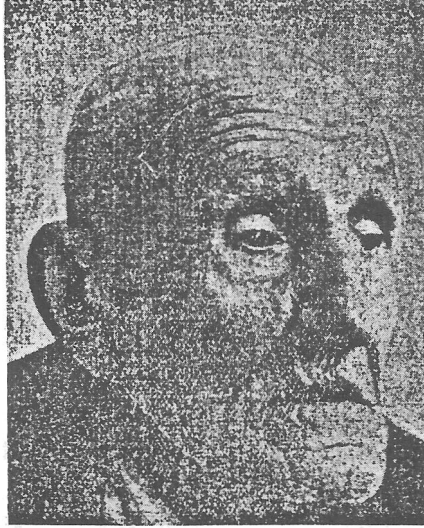
16 Bakınız: Tedesco, İdris. Encyclopédie de l'Islam, Minorski.

17 Rusya Kürtleri, özellikle, 1886 nüfus sayımına göre sayıları 124.155 kişiden ibaret olan Revan hükûmeti hudutları içinde oturmaktadır. Yine Kürtçe konuşan Yezidîler de 11.025 civarında bir nüfusa sahiptirler (Extrait des Mémoires de la Société de Linguistique de Paris, c. XVI, 1911).

18 Yukarı Mezopotamya ve Urfa civarında, çiftçilikle uğraşan Bedevîlerle Kürtlerin yan yana oturdukları görülür (E. Chantre).

Yeri gelmişken bu büyük şehrin ağır gümrük işlerini hemen hemen tamamıyla ellerinde bulunduran İstanbul Kürtlerini de unutmamak istiyoruz. Başkanları, dünyanın en yaşlı adamı olan meşhur Zaro Ağa olup, 152 yaşındadır ve bu sayfaları yazdığım zaman henüz sağdır¹⁹.

Bu bölümü bitirmek için, İbni Haldun'dan önemli bir not aktarmak istiyoruz. Bu meşhur Arap tarihçisi Berberîler Tarihi'nde bize, XIII. yüzyılda Mağrib'e yerleşmiş olan iki Kürt aşireti, Luenler ve Tabirler'den²⁰ söz ediyor.

ZARO AĞA

19 Geçen yıl, antialkolik bir Amerikan derneğinin daveti üzerine Zaro Ağa bir seyahate çıktı ve bir sağlık örneği olarak, sırf propaganda için, Amerikalılara takdim edildi. Gerçekten de, Zaro Ağa, bütün Kürtler gibi iyi bir Müslümandır ve hayatı boyunca hiç alkol almamıştır.

20 656 (1258)'de Tatarlar (Moğollar olacak: ç.n.) Abbasî hanedanını devirdiler, Bağdad'ı ele geçirdiler ve Hanları (Hülagu), bu hanedanın son Halifesel olan El-Musta'sem'i öldürttükten sonra, Irak vilâyetlerini itaat altına almaya yöneldi.

Onlar gelirken, Kürtlerin büyük bir kısmı, puta tapan bir milletle münasebete girmekten kaçındıkları için, Fırat'ı geçtiler ve Türkmenlerin egemenliğine girdiler.

En asil âileleri ise, bir yabancıncının hâkimiyetine girmedi kendilerine yediremedi ve onlardan iki büyük hâne, Luenler ve Tabirler (Yaber, Baben, Tahir) Mağrib'e gitmek üzere etraflarındakiyle birlikte hareket ettiler. Elmohad İmparatorluğu'nun yok olmak üzere olduğu bir dönemde bu ükeye geldiler ve Fas'ta, Halife El-Murtaza'nın nezdinde çok hoş karşılandılar.

Bu Prens, onlara maaş, arazi ve sarayında şeref mahalleri tahsis etti: (Histolre des Berbères, p. İbni Haldun; Arapçadan B. Le Baron da Selane tarafından tercüme edilmiştir, 1856, Cezayir).

KÜRT AŞİRETLERİ

Batı Asya'nın geniş arazilerine Kürt halkı dağılmış ve yüzlerce aşiret ve binlerce cemaate (oymak, tâife veya kabile) bölünmüştür.

Özel hayatları ve âdetlerine ve az-çok değişik lehçelerine sâhip olan her aşiret, ayrı bir görünüm arzeder. Bununla birlikte, Kürt aşiretleri sadece başka ırklara saldırır ve kendi aralarında çok nâdir olarak kavga ederler.

Bu ırkın başlıca kabileleri şunlardır:

Afganistan'dan başlayacak olursak, önce Herat Kürtlerine rastlarız. Bu aşiretin yaşayışı henüz incelenmiş değildir; sadece Şerefnâme (Kürtlerin Tarihi, 1599*) müphem bir şekilde bize onlardan söz etmiştir. İslâm Ansiklopedisi'ne göre ise, Kürtlerin aslı Tâcîk'tir; muhtemelen Horasan Kürtlerinin akrabasıdır ve kendi göçebe hayatlarına son derece uygun buldukları bu sâkin bölgeye yerleşmişlerdir.

Gerçekten de tarih sahnesine girdiklerinden beri bu bölgeden başka bir yere gitmediler, halbuki İran'da çoğu kez gönülsüz olan birçok göçlere şahit oluyoruz.

Bu cümleden olarak "Pişnâvend veya Pişneverdler, "Bâvenur veya Behneverdler", Zafranlılar, Türkmenler'e karşı bir set oluşturmak maksadıyla, Şah Abbas tarafından Horasan'a yerleştirildiler.

Edemonce'a göre, Ömerli, Kupe, Kiranlı, Şemkanlı, Bahadırlı, Şah Gulanlı, Beşanlı aşiretleri, Nâdir Şah tarafından Kazvin ve Geylan'a yerleştirildiler.

Zaten, İran'ın her tarafında Kürtlere rastlanır; hatta Tahran yakınlarında bile, Pazoki adıyla anılan büyük bir Kürt aşireti bulunmakta olup, Mazenderan bölgesi de Modanlılarca meskündür.

Ağrı ve Urmiye gölü çevresinde Celâli ve Mukri, Hemedan'da, Cozkan, Kirmanşah ve Süleymaniye'de Babanlar, Hamavendler ve Caflar çok meşhurdurlar. Bu sonuncular, birçok Kürt aşiretinden çok daha disiplinli olup, 10.000'den fazla savaşçı çıkarabilmektedirler.

Luristan aşiretleri arasından Amberbu, Lek, Küçük Lur, Bözürk Lur, Feyli'yi sayabiliriz; bu sonuncu, Morier'ye göre, İran'ın en önemli aşireti

* Yazar önceki sayfalarda telif tarihi olarak 1596'yı vermiş olmasına rağmen burada, 1599'u vermektedir.

olup, 100.000 çadırı barındırmakta ve çok feodal bir teşkilata sahip bulunmaktadır.

Fars'ta, Şevankare veya Şebankare aşireti çok meşhurdur.

Birçok yazara dayanarak, büyük Bahtiyari aşiretini²¹ Kürt âilesinden sayıyoruz. Luristan'la Susiyan arasında otururlar ve bütün İran'ın en zenginini ve en çok çekinileni de bunlardır.

Tarih-i Kürdân (Kürtlerin Tarihi) yazarına göre, Belûcistan'da da birçok Kürt aşireti bulunmaktadır. Sayılarını 350.000'in üzerine çıkartmak mümkündür.

Bu aşiretler arasında Brahualar daha meşhurdurlar, El-İdrisî'ye göre, bunlar saf Kürttürler; Halep civarından göç edip Ig ve Kelat arasına, hatta Sind (İndus) kıyılarına kadar yayılmışlardır.

İki büyük kısma ayrılırlar: Brahuia Sero veya Servan (Yüksek Brahuia) ve Brahuia Haro (Orta Brahuia); bu sonuncu Cahlavan adını da alır.

Önemli kolları bulunan her kısım, kendi arasında daha birçok dallara ayrılır: Kamberânî, Mirvânî, Gürkenârî, Şumelânî, Kalenderânî ilk sırada yer alır.

Zaten Şarkiyatçı Tedesco, saydığımız aşiretlerin dilleriyle Belûc dili arasında son derece benzerlikler bulunduğunu belirtir.

Türkiye Kürtlerine gelince, genellikle Dicle'yle Fırat'ın dağlık bölgelerinde otururlar ve buradan da birçok bölgeye yayılırlar²².

Ağrı'dan başlayarak bu dağ kütlesi etrafında Celafî, Zilanlı, Sübhanlı, Haydaranlı aşiretlerine; Van gölü çevresinde Şikaki, Muhtan aşiretlerine rastlanır; İran sınırına doğru sırasıyla Şavli, Takuri, Milanlı, Makuri, Şekiya, Şedanlı, Alac, Adamanlı, Şamsıklı, Hasanlı, Peniyan aşiretleri görülür; Hak-kari bölgesinde Orvari'l-Bala, Gili-Goyan, Girki, Punianiş, Oramar, Tovi, Destiki, Gidi ve nihayet Zap suyu çevresinde, Hakkari, Ravanduz, Şerifan, Zeydki, Gavdan, Artuşî, Mehmedan, Sidan, Ceravi, Zirki, Kahuri, Hacan, Herki, Haylani, Piran, Pizder, Aka, Boli aşiretleri ikâmet eder; bunlarla İran sınırı arasında da Bilas ve Hosnov aşiretleri bulunur.

21 İsviçre halkı içinde 4 ayrı milliyet bulunur: Alman, Fransız, İtalyan ve Romanş; Bah-tiyarîlerde de bir o kadar bulunur. Bazıları saf Ârî görünürken, bazıları da şüphesiz sâmi kökenlidirler, ekserisinin de Türk kanından olduğu kabul edilir; nihayet bazıları daha ziyade Moğol tiplidir ve birçok tâlî benzerlikler ise, değişik oranlardaki karışıklığa işaret etmektedirler.

22 "Notice sur quelques tribus du Kurdistan" (1860'da yayınlanmıştır) adlı eserinde Alexandre Jaba, bize 15 kadar aşiret ve bunların 140 kadar kolu hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Hatırımızdayken, aslen Kürt olan Sincar Yezidilerini zikrettikten sonra, Dicle ile Fırat vâdisinde, en önemlileri Mussul'un kuzeyinde Mecerihan ve bununla Cezire sırasında Bohtan; Diyarbakır çevresinde Aşıta, Urik, Zaza Silivi, Milli ve nihayet Urfa yakınlarında Dugerli, Brazi olan birçok dağınık aşirete rastlanır.

Söz konusu aşiretlerin kolları Maraş, Pazarcık, Kilis ve Islahiye yakınlarına kadar uzanır ve son ikisi arasında da, en tanınmışları Melikanlı, Celikanlı, Sineminli, Alikanlı olan birçok cemaat aynı bölgede toplanır; daha sonra da Oront vadisinde ve Türkler arasında âilelere bölünürler.

Çukurova'da da, Kürtler Türklerle etnik bir karışım oluştururlar; hatta denilebilir ki, bu iki ırk, aralarında hiçbir farklılık bulunmaksızın kaynaşır ve birbirlerine benzerler. Din ve mezhep birliği, - Türklerle Kürtler hemen tamamen Sunnî Müslümandırlar- bu anlaşmada şüphesiz büyük bir rol oynamaktadır; öyle ki, bu iki ırkın başlıca karakterleri, incelenmeyi gerektiren, fakat sonraki sayfalarda biraz genişleteceğimiz, fevkalâde benzerlikler arzederler.

Anadolu'da uzun süreden beri göçebe hayatı yaşamayan ve yer değiştirmeleri son derece mahdut olan Kürt aşiretleri de bulunmaktadır. Bunlar arasında, Tuz gölü çevresinde yerleşmiş olan büyük Cihanbeyli aşireti, Dersim Kürtlerini oluşturan gürültücü Dujik aşireti ve Türklerin ortasına yerleşmiş büyük bir grup oluşturan Haymana Kürtleri, çoktan-beri toprağa bağlanmış ve yazlıkları sabitlemiştir.

Zaten yukarda zikrettiğimiz bu aşiretler, hemen hemen tamamıyla yerleşik veya yarı yerleşik hayata geçmişlerdir; ancak, adlarını ve özelliklerini kıskançlıkla muhafaza ederler.

23 Ernest Chantre, bu aşiretlerin 15 kadarı üzerinde inceleme yapmıştır (Bulletin de la Société d'Anthropologie de Lyon, 1881-82).

HALK

Konuyla ilgili olarak karıştırdığımız eserler bizi tatmin etmedi; her biri, Kürtlerin sayıları hakkında çok değişik sayılar verdiklerinden hangisini kabul etmek gerektiği anlaşılmiyor.

Gerçekten de şimdiye kadar birçok devlet arasında yayılmış olan, bu sebeple de doğru olarak tayin edilmesi mümkün olmayan ve sadece Kürtleri içine alan bir nüfus sayımı yapılmamıştır.

Bu bakımdan, Kürtlerin nüfusuyla ilgili olarak karıştırdığımız birçok eserdeki yaklaşık rakamları iktibas etmekle yetineceğiz.

Tahminen verilmiş olan bu rakamlar haliyle bize olumlu sonuçlar vermekten çok uzaktır.

Zaten her okuyucu bu rakamlar arasında bir karşılaştırma yapmak suretiyle az veya çok doğru bir sonuca varabilir.

İşte ilk olarak, Kürt halkı üzerinde çeşitli ansiklopedilerdeki tahminler:

"Kürtlerin sayısı 1.800.000'e kadar çıkarılabilir" (Dictionnaire Universel d'Histoire et de Géographie, 1893, M.M. Baulllet).

"Kürtlerin sayısı bir milyona yaklaşır" (Larousse, Grand Dictionnaire du XIXe, siècle, 1873).

"Sayıları 1.800.000'le 3 milyon civarındadır; yaklaşık olarak üçte ikisi Türk Kürdistanı'nda, üçte biri İran Kürdistanı'nda, birkaç bini de Rus Kafkasyası'nda, Afganistan'da ve Belûcistan'dadır." (La Grande Encyclopédie Française).

"The total Kurd population probably exceeds two and a half million namely:

Turkish Kurds	1.650.000
Persians	800.000
Russians	50.000
	<hr/>
	2.500.000

(Encyclopedia Britannica, 1911).

"Türkiye'deki Kürtlerin sayısı	1.500.000
1922-1924 sayımına göre Irak Kürtlerinin	494.007
1911 sayımına göre Rusya Kürtlerinin	125.000
Suriye Kürtlerinin	20.000
İran Kürtlerinin	500.000
	<hr/>
	2.639.007

(Encyclopédie de l'Islam)

"Kâmus'ül-A'lâm, Şemseddin Sami Bey'in büyük Türk tarih ve coğrafya lugatı, 1899'a göre Kürtlerin tahminî sayısı 2.500.000'e yaklaşıyor, bunlar da,

Türkiye'de	1.500.000
İranda'da	700.000
Rusya'da	130.000
Afganistan, Belûcistan ve diğerlerinde	170.000
	<hr/>
	2.500.000

"Livre Jaune (Sarı Kitap), Fransız hükümetinin diplomatik belgeler kitabı, 1893-1897'de yayınlanmış olan broşüründe Kürdistan toplumunun, yani Erzurum, Van, Bitlis, Musul, Diyarbakır, Ma'mûratü'l-Aziz vilâyetlerindeki sayısını 2.721.883 civarında tahmin ediyor, bunlar:

Erzurum	645.702
Van	430.000
Bitlis	398.625
Musul	300.280
Diyarbakır	471.462
Ma'mûratü'l-Aziz (Elazığ)	575.814
	<hr/>
	2.721.883

Elisée Reclus'e göre ise Kürt nüfusu yaklaşık olarak şöyledir:

Türk Kürdistanı ve Türkiye Asyası'nın diğer yerleri	1.300.000
İran (Lûrîler ve Bahtiyarîler hâriç)	500.000
Afganistan ve Belûcistan	50.000
Rus Kafkasyası	13.000
	<hr/>
	1.818.000

(La Nouvelle Géographie Universelle, E. Reclus, IX, 1888-1892).

"Le Visage nouveau de la Turquie", 1931, adlı eserinde Eugène PIT-TARD, Kürtler'den şöyle söz etmiştir:

"Kürt halkı hiçbir zaman doğru dürüst sayılmamıştır. Sağlıklı istatistikler Millî Mücadele'den önce ne Türk ülkelerinde ve ne de İran'da mevcut değildi veya yetersizdi.

Demografik gelişmeler basitten iki katına doğru değişiyor. Kürtlerin nüfusunun bazılarını veya diğerlerine göre birbuçuk milyondan üç milyona kadar çıkarıldığı görülüyor.

Eski Türk Asyası'nda* birbuçuk milyon civarında idiler. Ancak, az ya da çok miktardaki kontenjanlar İran'a, Belûcistan'a, Afganistan'a, Kafkasya'ya dağıldı."

Birleşmiş Milletler'in, Türkiye'yle Irak arasındaki sınır meselesini yerinde incelemekle görevlendirilmiş olan Anket Komisyonu'nun 1925'te yayınlanan raporunda Kürt nüfusu 3.000.000 olarak verilmiştir ki, bunların dağılımı:

Türkiye'de	1.500.000
İran'da	<u>700.000</u>
Mezopotamya'da	500.000
Suriye ve diğer ülkelerde	300.000
	3.000.000

Haybun Kürt-Ermeni örgütünün 6. yayınında Dr. Bletch Chir Kouh, Kürtlerin nüfusunu 8.387.280'e kadar çıkarır ve bu sonuca aşağıdaki gerekçeyle varır:

"Saint-Pétersbourg'ta, 1860'ta yayınlanmış olan "Recueil de Notes et Récits Kurdes" adlı eserinde Alexandre Yaba'nın "bu aşiretler, çadır, âile manasındaki "hâne" adıyla sayılırlar ve her hâne de 5-20 civarındaki bay, bayan ve çocuklardan müteşekkil kişilerden oluşurlarsa da, biz, bu nüfus sayımında elde ettiğimiz sayıyı 10'la çarpmak suretiyle bir orta rakam elde ettik ve aşağıdaki sonuca ulaştık:

Türk toprakları içindeki Kürt bölgelerinde	3.987.960
Suriye'ye bağlanmış olan Kürt bölgelerinde	289.940
Mezopotamya'ya bağlanmış olan Kürt bölgelerinde	749.380
İran'daki Kürt bölgelerinde	3.300.000
Rusya'da oturan Kürtler	<u>60.000</u>
	8.387.280

Buraya kadar Kürtlerin nüfusu için verdiğimiz rakamlar, biraz yukarıda da belirttiğimiz gibi, tamamen tahminlere dayanmaktadır ve bu sebeple de hiçbir bilimsel değer taşımamaktadır.

Kürtlerin nüfusunu geçerli bazı prensiplere dayanarak nakleden eserlerden ortalama bir sayıyla yetinmek zorunda kalacak olursak sayımız 3 milyonu geçemeyecektir. Halbuki, Şerefnâme'nin tercümesinin önsözünde F.B. Charmoy aynen şöyle demektedir:

* Eugène Pittard "Eski Türk Asyası" terimiyle Osmanlı İmparatorluğu'nu kastediyor olmalıdır (ç.n.).

"Farsistan'da bir hânedan veya kabile olan Haumeler, sayılması kolay olan kalabalık bir topluluktur; ancak, Fars'ta zengin otlakları olan arazileri yazın olduğu gibi kışın da hiç terketmeyen 500.000'den fazla hâne veya âile bulunduğu iddia edilmektedir. Bunlardan bazıları, çobanlar, çiftçiler, seyisler, hizmetçi veya işçiler vb. olmak üzere 200 kadar kişiyi hizmetlerinde bulundurmakta ve böylece gerçek sayıyı bulmak mümkün olmamaktadır."

Diğer taraftan, "Annuaire Officiel de la Turquie" (Türkiye'nin Resmî Yıllığı (1929-1930)'nda, yukarıda işaret ettiklerimize taban tabana zıt istatistikler ve gerekli bilgiler gördük. Halbuki bu yılının verdiği rakamlar, 1926'da yeni yapılmış olan genel nüfus sayımına dayanmaktadır.

Avrupalı mütehassıslarca organize edilip kontrol edilmiş olan bu nüfus sayımının doğruluğu tartışma kabul etmeyecek niteliktedir. Elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'nin diğer unsurlarıyla birlikte Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdeki nüfusun tamamı 1.500.000'e zor yaklaşmaktadır.

Bununla birlikte, Hakkari ve Muş gibi birkaç yer hâriç, özellikle Türkler'den oluşan diğer unsurlar da vardır ki, Kürtlerden daha az bir nüfusa sahip değildirler: Özellikle, Bayezit, Mardin, Diyarbakır, Elaziz, Malatya, Urfa bölgelerinde Türkler ezici bir çoğunluğa sahiptirler.

O halde Kürt toplumunun nüfusu nedir ve gerçek nerededir?

Konuyu tamamen gün ışığına çıkarabilmek amacıyla, orijinali Türkiye Cumhuriyeti'nin Resmî Yıllığı (Annuaire Officiel de la République Turque)'nda olan belgeden gerekli sayıları bir liste yapmak suretiyle çıkardık.

Bu durumda, problemi, bu liste yardımıyla, rastgele tahminler üzerine yapılmış olan hesaplara dayananlarınkinden daha açık-seçik bir surette incelemek ve karşılaştırmak mümkün olmaktadır.

Bu sonuçlara göre, bu bölgede oturanların yarısına yakın bir kısmını ancak teşkil edebilen Kürtlerin nüfusu bir milyona bile ulaşmamaktadır.

Bununla birlikte, hâliyle bu listede yer almayan ve Türkiye'nin çeşitli yerlerine dağılmış bulunan Kürtler de vardır. Böylece bunların da varlığını hesaba katarak sayılarını çok makul bir şekilde 1 milyona yükseltmek mümkün olur.

Diğer ülkelerde, mesela Irak'ta yaşayan Kürtlerin nüfusu ise, 494.007'dir. Bu, 1922-1924'te Irak hükümeti tarafından yapılmış olan nüfus sayımından alınmıştır.

1929-1930 TÜRKİYE CUMHURİYETİ RESMÎ YILLIĞI

Vilâyetler	Kazalar	Nahiyeler	Köyler	Nüfusları	Yüzölçümleri	Nüfus Oranları
Bayazıt	7	7	802	104.586	73.250	1.4
Hakkari	4	8	260	24.980	15.505	1.6
Van	8	17	1.060	75.329	21.605	3.4
Muş	9	20	1.338	90.631	16.507	5.4
Siirt	7	9	736	102.433	11.320	9.0
Mardin	9	13	910	183.471	13.045	14.0
Diyarbakır	6	12	1.196	194.316	14.875	13.0
Elaziz	12	33	1.305	213.777	17.813	12.0
Malatya	8	30	1.126	306.882	15.730	19.5
Urfa	8	11	1.541	205.595	15.880	12.8
TOPLAM	78	160	10.274	1.502.200	215.530	

Kafkasya'da Büyük Savaş'tan önce, 1911'de, 25.000 Yezidî de dâhil olmak üzere 125.000 Kürdün sayıldığı bir nüfus sayımı yapılmıştı. Ancak, eski nüfus sayımları, Zangazur, Cevanşir, Cebrail ve Areş Kürtlerini ayrı ayrı saymamışlardı.

Suriye Kürtlerine gelince, Rus Konsolosu Zimmerman'ın verilerine göre, Alavit bölgesinden Türkiye-Suriye sınırına kadar savaştan önce 125.000 Kürt oturmaktadır. Bu sayı, aşağı-yukarı Cuinet ve Hartman tarafından da daha önce verilmişti²⁴.

Bugün, bir kısmı Türk hudutları dışında kalmış olan bu Kürtlerin Suriye'deki nüfusu muhtemelen 100.000'e düşmüş olmalıdır. Zaten Halep ve Şam Kürtleri de bu sayıya dâhildir.

İran'daki Kürtlerin durumu ise, diğerlerinininkinden daha net görünüyor, zira hemen hemen bütün eserler, buradaki Kürtlerin sayısının 700.000 civarında olduğu üzerinde müttefiktedirler. Luri ve Bahtiyari Kürtleri de bu sayı içinde yer almaktadır.

En zor olan ise, Belüçistan ve Afganistan'daki Kürtlerin sayılarını tesbit etmektir. Bu iki ülke için Tarih-i Kürdân (Kürtlerin Tarihi) yazarının tahminlerine uymak zorundayız. Buna göre, Belüçistan'da göçebe hayatı yaşayan 350.000 Kürt bulunmaktadır. Öyle zannediyoruz ki, bütün kollarıyla meşhur Brahuva aşireti de buna dâhildir.

Afganistan'a gelince, sönük yaşayışlarına rağmen Herat'taki Kürtler 20.000'i geçmemektedir.

Sonuç olarak, bütün ülkelerdeki Kürt nüfusu, aşağıdaki şekilde, yaklaşık olarak 2.789.000'e* çıkarılabilmektedir:

Türkiye'deki Kürtler (1926 nüfus sayımına göre).....	1.000.000
İrak'taki Kürtler (1924 nüfus sayımına göre).....	494.000
Kafkasya'daki Kürtler (1911 nüfus sayımına göre)....	125.000
Suriye'deki Kürtler (Zimmerman,Hartman ve Cuinet'ye göre).....	100.000
İran'daki Kürtler (Herkeşçe kabul edilmiş olan tahminlere göre).....	700.000
Belüçistan'daki Kürtler (Tarih-i Kürdân yazarna göre).....	350.000
Afganistan'daki Kürtler (Herat).....	20.000
Toplam.....	2.789.000

24 Cuinet, La Turquie d'Asie, Paris, 1892. Hartman, Das Liva Haleb, Berlin 1894.

* Bu sayı, yazar tarafından 2.799.000 olarak yanlış verilmiş olup, bir sonraki sayfada doğrusu yer almaktadır (ç.n.).

KÜRTLERİN ASLI

Batı Asya, çeşitli kavimler arasında bitmez tükenmez savaşların ceryan ettiği bir sahadır. Pamir yaylasından gelmiş olan ilk Ârî kavimler, ya Sind vadisinde, ya da İran yaylasında yerleştilerse de, daha sonra gelenler, batı yolundan başka açık bir yol bulamadılar. İran'ı küçük Asya'dan ayıran sıradağlarla karşılaştılar.

Daha önceden birçok Turanî, Samî kavimler tarafından işgal edilmiş olan bu araziler, yeni gelenlere ancak dağlık özellikleri dolayısıyla yer verebildiler. Gerçekten de, bütün bu bölge çok yüksek sıradağlardan meydana gelmiştir ve onların kolları da bölgeyi vadilere böldüklerinden ulaşım son derece güçtür.

Yumuşak ve İran yaylasınıninkinden tamamen değişik olan hava durumu, bu verimli ve yeşilliklerle örtülü vadilere her ırktan göçebeleri cezbetmiştir.

Bir kere buraya yerleşmiş olan kabileler, birbirlerinden ayrı olarak gelişmişler ve birçok eyalet ve hatla, Zap suyunun sol yakasında yerleşip, sonradan Zagros'un kuzey yakasını işgal etmiş olan Namri, Van gölünün güneyindeki Vanna veya Manna ve aynı gölün kuzeyindeki Musasir gibi bazen güçlü kiralıklar da kurmuşlardır. Urmiye gölünün batısında, Dicle ve Fırat nehirlerinin arasındaki arazide de, vasalları olan Muharro, Subarru ve Naharroyan'la birlikte Mitanni hüküm sürmüştü.

Urmiye gölü yakınında da, Harru, Mada, Madahir ve Hubuskiye gibi meşhur olmuş birçok topluluklar vardı.

Yine, Garen (Erzurum) dağlarında Milidaslar (Melitanlar) ve Ararat çevresinde de Urartu kavmi yerleşmişti. Özellikle Haldî adıyla anılmasına rağmen, Asurî "Urartu" Yahudicede, Ağrı anlamındadır) adıyla daha meşhur olan bu sonuncu, M.Ö. IX. yüzyıla doğru bu bölgede güçlü bir kiralalık kurmuştu. VII. yüzyılda Ermenilerin gelmesi üzerine, Haldîler dağıldı ve dağlara sığındıysa da, Van gölü çevresindeki bölgelerde adları yaşamaya devam etti.

Minorski, "kaldî" ve, (Akad-Asurî dillerinde) "güçlü", "kahraman" manasındaki "Kardu" kelimeleri arasında birtakım telaffuz benzerliği bulurken, klasik yazarlar da, Karduları Kürtlerin ataları olarak kabul ederler. René Grousset'ye göre ise, Kardu=Urartu, M.Ö. 714'te bugünkü Doğu Anadolu'nun bir kısmını işgal etmiş olan Kafkas soyundan bir devletti (Les Civilisations de L'Orient, s. 72).

Bununla birlikte, Encyclopédie Britannique ise, Kürtlerin atalarının, "Gufî" adıyla anılan ve Turan'dan gelen başka bir kavmin varlığına bağlamaktadır.

Bu Gufiler, çok eski çağlardan beri Asur'un dağlık bölgelerinde oturmuşlar ve Suriyelilere, Hititlere, Suzianalılara, Elamlılara, Babil Akadlarına ve bütün hâkimiyetleri boyunca Asur İmparatorluğu'na karşı siyasî bağımsızlıklarını korumuşlardır.

Gufî adı, Kardü (güçlü, kahraman), Karadu (güçlü olmak) kelimeleleriyle Yahudice-Akadca-Asurca birçok yakınlıklar arzietmekte ve nihayet Kardük ve Kürt kelimelerine benzemektedir. Ancak, bu kelimeler arasındaki lenguistik fark, kesin olarak çözülmüş olmayıp, mesele daha birçok titiz araştırmayı gerektirmektedir.

Bu Gufî-Karduların bağımsızlığına dönecek olursak, Asur kırıllarının Kafkasya'ya kadar yaptıkları ve otantik yazıtların bize teferruatını verdiği birçok kanlı sefere bağılı olarak mesele şüpheli görünmektedir.

Asur kırıllığı devrinden kalma birçok hikâyeye vardır. Bunlardan, yerleştikleri dağlarla çevrili Dicle vadilerinde gururlu karakterleri ve ezici hâkimiyetleri çok belirgin olan ve birçok kavmin yaşayışları üzerinde bize geniş bilgi veren Ellassar Sarayı'nın şaşaalı hikâyesini zikredebiliriz.

Burada, I. Tukla-Habat-Assar (MÖ. 1130)'ın Naire (Yukarı Fırat vadisindeki bir ülke)'ye karşı giriştiği bir seferden söz edilmektedir. İşte hikâyeye:

"Önceki kırıllardan hiçbirinin giremediği, geçit vermez bataklıklar, sıtmalı araziler geçtim; çalılıklar içindeki aşılması güç yollar katettim...

Tunç tekerlekli arabalarımla sarp arazilerden kendime geçitler açtım.... Yirmi üç Naire ülkesi kırıllı, arazilerinin sınırlarında arabalarıyla silahlarını hazırlamışlardı. Dövüşmek, savaşmak için karşıma dikildiler; ordularının gücü sayesinde hepsini dağdttım...

Şehirler yakıldı, yıkıldı ve yenilenlerin malları Tanrı Samas'a sunuldu.

Köleliğe indirilen Naire kırıllarının oğulları, 1200 at ve 2000 öküz fideye karşılığında bir süre sonra hürriyetlerine kavuştular.

Dicle kaynaklarının yanında I. Toukla-Habat-Assar, büstünü ve, içinde Kürtlerin asıllarının aranabileceği ve bölgenin siyasî durumunu basit bir şekilde aydınlatan, şu kitabeyi hakk ettirdi:"

"Büyük tanrılar, efendilerim Asur, Sama, Bien'in arzuları üzerine, ben Asur ülkesi kırıllı Muntahil-Nabu'nun oğlu Asur kırıllı ve denize hâkim olan Ahari ülkesi (Fenike)'nin büyük denizinden Naire'ye kadar olan bütün top-

lulukların fâtihi... Tukla-Habat-Assar, (Naire ülkesini hâkimiyetim altına aldım." (Maspérot, Histoire ancienne des peuples de L'Orient).

Thureau Danguin, yaklaşık M.Ö. 2000 yıllarına ait tarihli iki Sümer giriş taşı üzerinde bir Kardaka ülkesinin adını buldu (Revue d'Assyriologie, V, 99; VI, 67).

Deriver'e göre, bu ülke, Şerefnâme'nin eski bir kale kalıntısından söz ettiği Van gölünün kuzeyinde yer almalıdır.

Hérodote, Kürtler'den bahsetmez; ancak Strabon ve Polybe, iyi okçu ve mükemmel atlı olarak onlardan söz ederler.

Onları daha ziyade Kardük adıyla Xénophon meşhur etmiştir. Bu tanınmış Atinalı "Anabase"ında Binlerin Ric'ati'ni anlatarak, bu yiğit halkın dağlarından geçilirken "Karduklar"ın devamlı olarak yaptıkları saldırılardan şikâyet etmektedir.

Xénophon hâtıralarını şöyle anlatmaktadır:

"Şu dağlara bak, diye Christophe cevap verdi, bunlar geçit vermezler; buradan çıkabilmek için gördüğün şu sarp yoldan başka bir yer yok ve onu savunan bir sürü kişiyi kolayca görebilirsin. İşte bu nedenle acele ettim; seni beklemeyişim, mümkün olursa onlara haber vermek ve yükseklere hâkim olmak istediğim içindi; öncü birliklerim başka bir yol olmadığını bana bildirmişlerdi.

Kardükler, Rumların davetlerine hiç rağbet etmediler ve hiçbir barışçı harekette de bulunmadılar.

Yol o kadar dar ki, çıkmak ve inmek için bir gün harcandı..."

Hikâyesinin sonunda Xénophon, Kardüklerin, Kalijjilerin, Keldaniîlerin, Makronların, Kolkların v.b. hep muhtar topluluklar olduğunu ilâve ediyor.

Hatta topraklarını her taraftan kuşatmış olan geniş Ahamenid İmparatorluğu için de bile muhtariyetlerini korudular ve valiler onları tehdit etmeye cesaret edemiyorlardı. Kendilerini itaat altına almak maksadıyla Kardüklerin bölgesine girmek isteyen 120.000 askerden oluşmuş bir Pers ordusunun, tedbirsizce girdikleri bir geçitte tamamen imha edildiği bile anlatılır. Bununla birlikte Kardükler Cyrus ve haleflerinin ordularında paralı asker olarak büyük hizmetlerde bulunmuşlardır.

Ahemenid İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra ise, sırasıyla, Makedonyalıların ve Büyük İskender'in ölümünden sonra, Arsasidler (Part)'in ve Sasanîler (Pers)'in hâkimiyetine girmiştir.

Bu konuda Encyclopédie Britannique, şunları ilâve ediyor: "Güney Kürdistan'ın başlıca aşireti "Guran"ın kurucu lideri olduğuna inanılan "Gutus lideri" diye tercüme edilebilen "Gotares" teriminde olduğu gibi, an'aneye ve ülkedeki arkeolojik kalıntılara göre bir hüküm verecek olursak, Arsasid kralları (yani Türkmenler içinde hâlâ nesilleri bulunan Partlar) da Kürtler olabilir (Larousse).

Bununla birlikte, Guñiler veya Kardüklerin aynı ırka mensup oldukları ve Kürtlerin bu koldan geldikleri henüz belli değildir. Gerçek olan şudur ki, Kardüklerin ülkesi her zaman Kürtlerin bir yurdu olmuştur.

Bu konuda Encyclopédie de l'Islam şunları ifade etmektedir:

"Kürt unsurunun varlığının doğu (Batı Pers)'dan batı (Merkezi Kürdistan)'a doğru olduğu muhtemel olmakla birlikte, Kürtlerin merkezi bölgeye gelmelerinden önce değişik asıldan bir irkin var olduğunu ve bilâhère, aynı "Kardu" adını taşıyıp İnan Kürtleriyle birleşmiş olabileceğini inkar eden bir delil yoktur."

Yeni Türkiye seyahati esnasında yolu üzerinde birkaç dağınık Kürt göçebesine rastlayan Eugène Pittard, onlar hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirmektedir:

"Bâriz yüz hatları, uzun düz burunları, aşağı Asurlu çehreleri, gözleri ve siyah saçlarıyla şu çoban Kürtler ne muhteşem insanlardır!

Çarşafı olcayan hanımları, omuzlarına inen uzun saç örgüleri taşırlar.

Dünden beri sık sık bu çadırlara rastlıyoruz..."

Peter Lerch'e gelince, o, Kürtlerle Keldanîlerin aslı arasında birkaç etnolojik bağ bulunduğunu belirtiyor (eseri, 1856'da Saint-Petersburg Akademisi'nin desteğiyle yayınlanmıştır).

Sir Henry Howorth'a göre (Geographical Journal, Şubat 1894, s. 93), Türk-İnan bölgesinin tüm dağlı halkı, tarihin başlarında, aynı ırktan gelmekte ve muhtemelen Çerkez dili olabilecek ortak bir dil konuşmaktaydı.

Halbuki, İnan Filoloji Ansiklopedisi (Geiger-Khun, Grundriss der Iranischen Philologie, 1895-1904)'ne göre hüküm verecek olursak, "Gordiana"da, her zamar, aslı Farsça olabilecek bir dil konuşulmuş ve muhtemelen Medler ve Perslerin hâkimyetleri sırasında bu bölge halkı Fars lehçesini almış olacaktır.

Her halükârda, Kürtlerin aslı henüz yeterince aydınlanmış olmayıp, uzun ilmî çalışmaları gerektirmektedir.

KÜRT KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ

Diğer problemler gibi, Kürt kelimesinin etimolojisi de henüz açıklığa kavuşmuş değildir.

İranlılar "Gurd" şeklinde telaffuz ederler. Kelime, aynı zamanda "cesur, kahraman" anlamlarıyla da bir sıfattır.

"Kürdân veya Gürdân" (Kürtler) şeklinde çoğul olarak ta kullanılmaktadır.

Firdevsi'nin ölmüş eseri Şâh-Nâme (Kıralların Efsaneleri), Kürt kelimesini örneklerini verdiğimiz değişik şekillerde zikretmektedir.

Kürtler, Persepolis kitâbelerinde zikredilen "Kudraha" adıyla da eski Pers'te bilinmektedirler.

Rumlar, Xénophon'dan itibaren "Kardük veya "Gordéens" şeklinde telaffuz etmişler ve eski coğrafyacı ve tarihçiler de kelimeyi Rumların telaffuzuna göre kullanmışlardır.

Fransızcada genellikle "Kourde" şeklinde yazılır. Bu yazım şekli ise, Türk köylülerinin "Kurt" anlamındaki telaffuzlarına tamamen uymaktadır.

Ermeniler, "Karduk" adını kullandılar. İşte bu sebeple "Kâmusü'l-A'lâm" adlı eserinde Şemseddin Sami Bey, Xénophon'un "Karduk" kelimesini bir Ermeni'den öğrenmiş olabileceğini tahmin etmektedir.

Araplar da, Persler gibi, hep çoğul şeklini kullanmışlardır: "Ekrâd" (Kürtler), Bilâdu'l-Ekrâd (Kürtlerin memleketleri).

Constantin Prophyrogénet Decerimonis üzerindeki yorumunda Reiske, şöyle yazıyordu: "Chaldi et Kordi vel curti gordyaei iidem".

Georges Perrot, eski Pers dili Zendcede "Kar, Agir" kökünde bulunan ve Yunancada "Xp-xlVΣIV" ve Latince "er-eare" olarak bilinen "Kurde" kelimesinin aslını arayarak daha da ileri gitmiştir.

Kürtler de, Franklar, Cermenler ve daha birçok topluluklar gibi yaptılar ve aldıkları isim, komşu ve düşmanlarına karşı bir çeşit meydan okuma şekli ve enerji ve cesaretlerinin tabii bir ifâdesinden başka bir şey olmayan bir övgü sıfatıdır (G. Perrot, Revue des Deux Mondes, 1865).

Şerefnâme'ye göre Kürt kelimesi açıkca "cesur" kelimesinin eş anlamlıdır, zira, ona göre, dünyanın en büyük kahramanları ve en meşhur yiğitlerinin ekserisi bu milletin aslından olmalıdır. İşte bu sebeple Zâl oğlu

Rüstem, bu fil vücutlu yiğit, kiral Keykubad zamanında yaşamış olan son derece güçlü savaşçı Kürt milletindendi, ancak, Sistan'da doğduğu için, "Rustem-i Zaboulî" (biz, Zal Rüstem deriz) adıyla meşhur oldu ve Şah-nâme sahibi Tus'lu Firdevsi ona "Kürt" sıfatını verdi.

Behram ve Bahram (Varanès) Çubîn (sopaya benzeyen) Türkistan ve Horasan'da terbiye edilen ve şeceresi Kürt (Kert) kırılları ve Gur hükümdarlarına kadar çıkan asrının bu kahramanı da Kürt ırkına mensup olmalıdır.

KÜRTLERİN ŞECERESİ

İslâmiyete ihtida ettikten sonra Kürtler, birkaç asır Arap hâkimiyetinde kaldılar ve hâliyle bu temas bir meleziyet ve ırk karışması meydana getirdi. Dinî duyguların tesirinde kalan birçok Kürt âilesi, büyük Arap şahsiyetlerini ataları olarak kabul ederler.

Hatta kanaatler daha da ileriye gider ve bazıları, Rabia bin Nizar bin Muad'ı, bazıları da Mudar bin Nizar'ı ata kabul ettikleri Araplar içinde menşelerini ararlar.

Hatta hatta Kürtler içinde Peygamber'in soyundan geldiklerini iddia edenler bile vardır.

İran'a saldırmak ve Urmiye gölünü geçmek amacıyla on binden fazla atlı toplayarak 1880 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî durumunu karıştırmış olan meşhur Şeyh Ubeydullah ise bir Müslüman cemaat başkanı ve Peygamber'in sülâlesindedir. Onun Kürtler üzerindeki tesiri ruhânî özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

Ermeniler arasında yaygın bir kanaate göre ise, Kürtlerin bir kısmı Ermeni soyundan gelmektedir...

Kürtler de, bugünkü Ermenilerin, çok eski çağlarda Kürtlerden ayrılmış olan sülâlelerinden başka bir şey olmadığını iddia ediyorlar.

Gerçek şu ki, her iki ırk arasında bazen istemeyerek bir yakınlık doğuran belli bir komşuluk münasebeti bulunmuştur.

Kürtler genç Ermeni kızlarıyla evlenmekte tereddüt etmiyorlar; bu evlilik daha çok, ilkel topluluklarda çok alışılmış bir gelenek olan kız kaçırma şeklinde gerçekleşmektedir; bu olayda bir atlılık adeti ve bir cesaret gösterisi yatmaktadır.

Avrupa eserlerinin çoğu, ilkel toplumlardaki bu psikolojik özelliğin farkına varamamış görünüyorlar ve bundan da Kürtlere karşı bir propaganda vasıtası çıkarmaya çalışıyorlar. Konuyu, bu ırkın özelliklerini inceleyen gözden geçireceğiz.

Kürtlerin aslı hakkındaki Pers kaynaklarına ve an'anesine gelince, Şahnâme (Kıraların Destanları)'nın hikâyesine göre, İranlı olan Kürtler, antik çağın efsanevî hükümdarı²⁵, kiral Dahhak (Zohak)'ın istibdadı üzerine dağılmışlardır.

25 Med kıraları şüphesiz Turan ırkıydı, ikinci sistem ârif olmayan dildeki yazıyı onlar yazdılar ve tarihte tanınmış olan adlarını da buraya hâkettiler.

"Mârân" (Yılanlar), veya Zâlim olarak adlandırılan bu kıral Cemşid'in yerine geçti. Hükümdarlığı, İran'ın en mutsuz devri olarak nitelendirildi. Zâlimliğinin yanısıra bu müstebid, bir tesadüf eseri olarak omuzları üzerinde, başlarını kaldırmış iki yılanı benzeyen iki et çıkıntısı (tıbbî terimle bir çeşit yara) da taşımaktaydı.

Bu fevkalâde sakarlık sonunda Dahhak, tahammül edecek gücü kendisinde bulamayacak derecede dayanılmaz acılar içinde kıvranıyordu. Zarr anının en tecrübeli doktorları, hükümdarı bu müthiş hastalıktan kurtarmak için boşu boşuna bütün gayretlerini sarfettiler. Tedavileri sonuçsuz kaldı.

Birgün, doktor kılığına girmiş olan Şeytan, Dahhak'a göründü ve ona, bu sancılardan kurtulmanın tek çaresinin, iki gencin beynini alıp yaranın üstüne sürmek olduğunu söyledi. Bu tedaviyi uygulayan Dohhak'ın acıları tesadüfen belirli bir süre dindi. Böylece Dahhak (Zohak), her birine her gün birer delikanlı beyni vererek yılanlarını besledi. Bu, açıkca ülke için bir felaketti: her gece, Dahhak'ın mutfağında, yılanlara yem olmak üzere iki delikanlı kurban ediliyordu.

Günlerden bir gün, saf inançlı, padişahların soyundan gelen ve biri sofı Armâyel, diğeri de faziletli Germayel olan iki Farsî geldi ve sarayda karşılaştılar. Birçok munakaşadan sonra, en azından kurbanlardan birini ölümden kurtarmak için anlaştılar. Sonunda, müstebitin sofrasına yemek hazırlamayı öğrenmeye karar verdiler ve kiralık mutfağının hizmetine girdiler. Yemek yapmadaki becerilikleri sayesinde, bir delikanlı beyniyle bir koyun beynini son derece uygun bir biçimde karıştırmak suretiyle beyin yemeğini hazırladılar ve işgüzerlikleriyle, yılanları kandırmayı başarak, her gün bir insan hayatını kurtardılar.

Ancak, sakladıkları delikanlıların sayısı birkaç yüzü bulunca, ahcılar onları saklayacak yer bulamadılar ve bir hayvan sürüsü bağışlayarak, onları çöle gönderdiler.

Bu delikanlılar sürüleriyle birlikte bir iklimden diğerine dolaştı durdular ve sonunda "Gurd" (cesur, yiğit anlamında) adıyla anılan yeni bir topluluk meydana getirdiler; bunlar, İran ırkının kaybolmuş evlâtları olarak yadedildiler..

Genellikle Rum kaynaklarına dayanarak Doğu tarihini incelemiş olan Ermeniler, "Astiage" adını "Azdehak" olarak tahrif ettiler; Avrupalı bilim adamları da, Pers efsanesindeki meşhur dinsiz kıral Zend Azidahaka (ısıran yılan)'yı ona benzetmek çabası içine girdiler.

(Jules Oppert, le Peuple et la langue des Mèdes)

Cihannümâ (Cosmorama) ise şunları eklemiştir: İnsanlarla münasebette bulunmaktan ve şehirle temasa geçmekten uzun süre nefret edip öğrendiklerinden kendi kendilerine yeni bir hayat tarzı benimsediler, yeni bir dil meydana getirdiler, dağlarda oturdular, çiftçilik yaptılar ve ormanlar, tepeler oluşturdular; hatta bazıları, zenginleşip, sürüler edinerek vadilere ve çöllere yayıldılar.

Dahhak (Zohak)'ın efsanesi Doğu'da çok meşhur olmuştur. Elabaşısı "Guâve" adında basit bir demirci olan toplu bir isyan sonunda ise, Dahhak'ın zulmü son bulmuştur.

Bir gün oğlunun kiralın askerleri tarafından götürüldüğünü gören ve beynini çıkarmak için mutlaka kiral mutfağına alınacağından kuşkulanarak fakir demirci isyan etti, bu iğrenç cinayet karşısında ve babalık sevgisinin iticiliğiyle önlüğünü bir bayrak gibi kullanarak saraya saldırdı ve Dahhak'ı öldürmeye muvaffak oldu.

İran'ın sonunda Dahhak'ın zulmünden kurtulduğu bu gün, İd-i Kurdî (Kürt bayramı) adıyla anılan gerçek bir bayram günü oldu. 31 Ağustosta hâlâ Demâvend'de²⁶ kutlanmaktadır.

Bu sebeple, "Dereş-i Guâviani" (Guave'nin Bayrağı) adını taşıyan Guave'nin önlüğü Kadisiye savaşına kadar mukaddes bir emanet gibi saklandı. Bu savaş sonunda, Halife Ömer zamanında, Pers ve Mukaddes bayrak Arapların eline geçti²⁷.

Şerefnâme'ye göre en eski Kürt aşiretleri Bacanalar ve Bohtîlerdir. Bu aşiretlerin başkanları olan Bacan ve Bohtî, Kürt toplumunun ataları olarak kabul edilmektedir.

Diğer taraftan, Mes'udî, Kürt adı ve kökünü Arap Karrada'ya bağlamaktadır: Kürtler, genç kölelerin ve Süleyman tarafından kovulmuş olan şeytan Casad'ın oğulları olmalıdır.

Encyclopédie de l'Islam'a göre, özellikle, kuzey ve batıda yaygın olan bir başka efsane daha vardır: bir zamanlar Kürtler, ilki Arabistan, ikincisi de doğudan gelmiş olan Milan ve Zeylan adındaki iki kola ayrılmışlardı. Zeylanlar, tâlî bir ırk olarak vasıflandırılmaktadırlar. Çeşitli Kürt ırkları ve bunların diğer kollarının aslı ise, tartışma konusudur.

26 Bu, zincire vurulmuş olan Dahhak'ın bu dağın karanlık bir mağarasında asıldığı gündür. Bu bayram "Elmehicân" diye de adlandırılır (Mes'udî, Mürûcu'z-Zehab (Altın Çayırılar).

27 Mes'udî'ye göre bu bayrak kaplan derisinden; 12 Kude (dirsekten parmak ucuna kadar olan yaklaşık 50 cm.'lik uzunluk) uzunluğunda ve 8 Kude genişliğinde ve tahta sırtlarla çevrilmişti.

Değerli eseri Mürûcu'z-Zeheb (Altın Çayırılar)'te, M.Ö. 912, Mes'udî, devrinin bu konudaki görüşlerini şöyle özetlemiştir.

Bazılarına göre Kürtler, Vâil'in oğlu, Bekir'in oğlu, Moad'ın oğlu, Nezar'ın oğlu Rabia'dan gelmektedirler. Eski devirlerde ayrılmışlar ve karışıkları bir takım olaylar sonunda dağlara sığınmışlardır. Oralarda, şehirlerde ve gelişmiş ülkelerde oturan ve Acem (barbar, Arapça bilmeyen, Ahemenid?)* ve Pers (el-Furs)'lerden oluşan yerli kabilelerin komşuluğunda yaşaıılar. Ana dilleri ve şivelerinden vazgeçerek barbar (Acemî) oldular.

Böylece, bütün Kürt soyları için, kendilerine has, yani Kürtçe denilen bir dil teşekkül etti.

Diğerlerine göre ise, Kürtler, yazar olarak sahibi oldukları Hevazin'in oğlu, Sza-Sza'nın oğlu, Murad'ın oğlu, Nezar'ın oğlu Madar'dan türemektedirler ve, kendileriyle Gassanîler arasında çıkmış olan savaşlar yüzünden, çok eskî zamanlarda ayrılmışlardır.

Başkalarına göre ise, Kürtler Rabia ve Modar'dan gelmekte olup, su ve otlak aramak amacıyla dağlara sığınmışlardır. Oralarda da komşu toplulukların dillerinin tesiriyle Arap dilinden vazgeçmişlerdir.

Bazıları ise, onları, Davud'un oğlu olan Süleyman'ın köle kızlarından geldiklerini, iddia ederler. Bu kiral tacını kaybettiği zaman, Şeytan Casad, isyankâr dışî kölelerine saldırdı ve onları hâmile bıraktı, inanan kökler ise, onun saldırılarını önlemek için Allah'tan yardım dilediler.

Allah tâcını îade edince Süleyman, Şeytan'la olan birleşmelerinden dolayı kölelerinin çocuk dünyaya getirdiklerini öğrenince, onları dağlara ve vadilere sürdüdü (Karrâd) ve çocukların oralarda anneleriyle yerleşmelerine müsaade etti. Âileleri zamanla çoğaldı ve Kürt irkinin aslını meydana getirdiler.

En yaygın ve en gerçekçi görüş, onların Nizar'ın oğlu Rabia'dan geldikleridir.

Kûfe ve Basra etrafında yani Denaver ve Hemedan bölgesinde oturan aşiretlerinden biri, olan Şuhacın, kendisinin Muad'ın oğlu, Nizar'ın oğlu Rabia'dan geldiğini kabul etmektedir.

Nuhbetu'd-Dehr (M. 1392)'e göre Kürtler, "El-Ekrâd" olarak adlandırılan "Kûrd"un oğullarıdır.

* Yazarın burada belirtmemesine rağmen, Acem kelimesinin bir diğer anlamı da "yabancı" veya "Arab'tan başka olan kimse"dir (ç.n.).

Ebu'l-Vekzân, Kürd'ün, Mausemma'nın oğlu Âmir'in oğlu Amr'ın oğlu olduğunu iddia etmiştir. Bunun halkı, Arim sel felaketi nedeniyle Yemen halkının her tarafı yayıldığı sırada, bugün oturmakta oldukları bölgeye sığınmış olmalıdırlar.

Kâmus (Océan) Kürd kelimesini şöyle açıklar: Kerd, "gütmek, sürüleri yürütmek" anlamında bir isimdir. Aynı zamanda "düşmanı takip etmek, ve kesmek" manasında da kullanılır.

Burhani Kâthi'ye göre Kürt, "ekrâd (çoğul) adındaki bir milletin adıdır. Bu, meşhur bir topluluktur ve Mausemma'nın oğulları, Âmir'in oğulları, Muzaike'nin oğullarından meydana gelmiştir.

Kürtlerin şeceresi hakkındaki Kûmus'un hipotezini kabul edecek olursak, bu topluluğun aslı M.Ö. IX. yüzyılın sonlarına kadar gider. Gerçekten de, M.Ö. 920'lere doğru Muzaike Yemen tahtında oturmuş ve oğlu da yaklaşık olarak M.Ö. X. yüzyılın başlarında yaşamış olmalıdır.

Şahnâme'ye tamamen uyan Burhânî Kâthi'nin verdiği malumata göre, Kürt kelimesi, "tard" kelimesiyle eş anlamlı olan Arapça kökenli ve "kovmak, sürmek, sürgüne göndermek" manasındadır.

Böylece, Kürtler kelimesi, yine aynı "sürmek, sürgüne göndermek" masındaki "Partlar" kelimesiyle büyük bir mânâ benzerliği arz etmektedir.

Zaten Strabon da, Karduşinin toprakları Dicle kenarlarında bulunan Partlar'ın eski bir adı olduğu ilâve etmektedir.

Charmoy'ya göre, Gordene veya Gordyana adı, Rusça "Gord" (gururlu, alımlı, kibirli) üstünlük sıfatıyla büyük bir benzerlik arz eder. Bu da, bütün seyyahların ve eski yazarların Kürt halkına attettikleri bir özelliktir.

Hacı Kalfa'nın Cihannümâ'sı Kürt kelimesinin, eski Karduşi eyaleti üzerinde bulunan bir hanedanın adı olduğunu iddia ediyor.

Bir başka görüşe göre ise, Kürtlerin ataları kabul edilen Karduklar, kavgacı bir topluluktur. Bunlar, Karduşiya'da ve Karduşiya dağları adıyla bilinen dağlarda otururlardı.

Nihayet, bütün bu malumat, fikirlerdeki çeşitlilik ve eski ve yeni yazarlar, bize açıkça belirtmektedir ki, siyasî ve ictimai durumlarıyla birlikte, Kürtlerin aslı ve şeceresi meselesi üzerine ilmin merakını çekmeyi sağlamışlardır.

Böylece, XIX. yüzyıldan itibaren, birkaç Avrupalı bilim adamının Kürtlerin varlığıyla az-çok ilgilendiklerini görüyoruz. Eserlerinde bu topluluktan bize kısaca söz ettiler; biz de, bunlardan ilgi çekici pasajları sıralıyacağız.

ANTROPOLOJİ VE ENTOGRAFYA

Hemen hemen bütün yazarlar, Kürtlerin mütecanis bir topluluk oluşturmadıkları kanaatinde müttefiktirler.

Onlar, her tarafta, ülkelerini istilâ edenlerle ve komşularıyla karıştırlar²⁸. Bu karışıklık bugün öyle bir duruma gelmiştir ki, Kürt tipini belirtmek için genel bir formül bulmak son derece güçtür.

Kürt memleketlerini dolaşmış olan seyyahlar, bu topluluk hakkında çok çelişkili morfolojik ve karakteristik bilgiler verirler.

Albay Duhouset'ye göre, Urmiye ve Van gölü havzalarında yaşayan ve Persepolis yazıtlarında "Kardükler veya "Gordiyanalılar" olarak geçip, Rum yazarların kendilerinden söz ettiği ve "Kudrahalar"ın soyundan geldikleri kabul edilenler, orta boylu, güçlü yapıya sahip, gururlu ve alımlı görünüşlü kimselerdir.

Ancak Kürtler genellikle çok brakisefal bir kafaya, esmer tene, siyah saçlara, geniş, ayrıık kaşlara, uzun kirpiklere, uzun, kartalvarî buruna, çıkık şakaklara, büyük ağza ve çıkık çeneye sahiptirler. "Tipleri, Sasanî paralarındaki gibi andırmaktadır."

Fotoğraflarını diğer topluluklarla karşılaştıran Minorski, değişik Kürt aşiretleri arasında bir takım ayrıcalıklar bulur. Özellikle, içinde Lynch Armenia II, fot. 109 (Türkmen tipi) ve fot. 114 (orijinal tip ve açık tip)'nin Kuzey Kürt tiplerini verdiği Mark Sykes'in "The Caliph's last heritage", s. 321, 343, 373, 425, 429, adlı kitabında Milli Kürtleri (Arap tipi), Cirdî (Mukrî tipi), Koçkırı (İncil Yahudisi tipi), Şemdinan (Nasturi tipi) ve Hakkari Kürtlerinin fotoğraflarını karşılaştırır ve Kürt tipi için ortak bir formül bulmanın şimdilik hayalden başka bir şey olmadığını beyan eder.

Rich te, Kürt halkını, çoban ve savaşçı Assiratalar ve çiftçi ve şehirli Guranlar olmak üzere ikiye ayırmıştır.

Assiratalar, Guranlar'dan daha az sayıdadırlar, ancak savaşçı özellikleri dolayısıyla onlara daima hâkim olmuşlardır.

28 Ülkenin birçok yerine yayılmış olan Kürtler, aynı fizikî yapıyı arzetmekten uzaktırlar ve muhakkak surette değişik ırkiara mensup olmalıdırlar.

Bazıları Türkmenlerle ve Türk-Tatarlarla, bazıları da Ermeni veya İranlılarla karışmışlardır (Elsée Reclus, Nouvelle Géographie Universelle, c. IX).

Özellikle Türklerle olmak üzere birçok karışımlara uğradırlarsa da, başlangıçtaki şekillerini korudular (La Grande Encyclopédie Française, c. XXI).

Hayvancılıkla uğraşanların daha katı bir görünüşleri, daha belirgin alınları, çarpık hatları, küçük ve çukur gözleri, ve daima sâbit ve silik bakışları vardır. Bunların genellikle gözlerinin açık, mavi veya gri renkte olmasına rağmen, çiftçiler, siyah veya kahverengi gözlere ve saçlara, düzgün ve genellikle Rumvâî hatlara ve tatlı bir görünüşe sahiptirler.

Solak, daha da ileri gidiyor ve Kürtlerin gözlerinin renkleri ve saçlarının nüansının kuzey Avurpa ırklarınıninkinden çok az farklı olduğunu öne sürüyor. Hatta hatta İran'da, sunî saç boyaları ve doğulu elbiseleri bir tarafa bırakılacak olursa, rahatlıkla bir Alman olarak kabul edilebilecek birçok sarışın Kürde rastlandığını belirtiyor.

Meşhur Alman Antropolog Von Luschan da Solak'ın ifadesini doğruluyor. Ona göre (Völker, Rassen, Sprachen, 1922) Kürtler, genellikle sarışın dolikosefal ırkın ülkesindeki topraklardan, Kuzey Avrupa'dan ataları gelmiş Arî ırkındır ve o, genellikle sarışın ve açık renkli gözlere sahip olan Nemrut Dağı Kürtlerini örnek olarak verir.

Bununla birlikte, Ernest Chantre, 158 kişide ancak 3 sarışın görmüştür. Halep'le Bayezit arasındaki on kadar aşireti inceleyerek bu sonuca varmıştır.

Chantre'n gözlemlerine göre Kürtler, iri, güçlü, adaleli ve zarif el ve ayaklara sahiptirler.

Haşin bakışları ve yanık tenleri bedevileri hatırlatır ve onlar gibi kısmen saçları tıraşlıdır. Birçoğunun kafalarının ortasında bir püskül bulunur. Saçları siyah olup, kahve rengine çalar.

Kürtler, nadiren sakallıdır ve hiçbir zaman da tamamen traşlı değildirler. Ekserisi de sadece bıyık bırakır.

Burunları genellikle eğri, gözleri kahve veya daha çok kestane rengine, az-çok çökük ve hiçbir zaman da mavi değildir.

Chantre'in bu mütaleası, Solak ve Rich'in verilerine açıkça ters düşmektedir.

Eugène Pittard ise, Chantre'in gözlemlerini teyid ediyor ve Kürtler arasında en belirgin özelliğin, kesin olarak tarif edilmesi imkânsız olan, fakat bu topluluğun bireylerini tanımaya yarayan en emin işareti teşkil eden yetişkinlerdeki burun yapısı olduğunu ifade etmektedir.

Bu konuda aldığım ayrıntılı mektuplara göre, bütün bu bilim adamları arasındaki farklılıkların sebebi, her birinin Kürt aşiretlerinin sadece bir kısmını inceleyebildikleri için haliyle az-çok farklı sonuçlar elde etmiş olmalarından ileri gelmektedir.

Gerçekte Kürtler, genellikle siyah veya koyu renkli saçlara ve yanık birtene sahiptirler.

Ancak, Nemi it Dağı vâdisinde ve Zagros-Karakuş civarında, Von Luschan ve Solak'ın açıklamalarına uygun olan ve açık veya mavi renkli gözleri ve aşağı-yukarı beyaz tenleriyle sarışın Kürt cemaatleri de vardır. Lurlar arasında bile sarışınlara rastlanmaktadır.

Hatta bunların Sultan Salahaddin²⁹ tarafından esir edilip bu bölgelere gönderilmiş olan Haçlıların torunları oldukları bile iddia edilmektedir.

Neticede kesin olan bir şey varsa, o da şüphesiz, çeşitli Kürt aşiretlerinin aynı kökenli olmayışlarıdır³⁰.

Kuzeydeki Kürtler mükemmel bir şekilde Türkmenlere benzemektedirler ve Küçük Asya'daki Türklerle olan ırkî benzerlikleri ise, daha da çarpıcıdır.

Suriye sınırındaki Kürtler, komşularından son derece etkilenmişlerdir ve İran'da da Kürtlerle diğer topluluklar arasında aynı etnik benzerlikler görülmektedir, özellikle, bu bölgelerde çok eski çağlardan beri yan yana birlikte yaşadıkları Türkler ve Türkmenler arasında bu farkedilmektedir.

Zaten tarihçiler de, eski hükümdarlıkların belli başlı unsurları arasında bu iki ırkın belirgin özellikleri bulunduğunu belirtirler³¹. Böylece onlar, Sümerler, Keldanîler, Asurlular, Ahemenidlerin ırkî karışımları üzerinde durmaktadırlar. Güçlü Med ve Pers kırıllıkları ise, Türk-Kürt topluluklarından meydana gelmekteydi³². O zamandan beri de bu iki topluluk Batı Asya'nın kaderi üzerinde söz sahibi olmuştur.

29 Çok kalabalık olan aşiretleri muhtemelen Ârî ve Turanî kavimlerdendir... (Bouillet, Dictionnaire Universel d'Histoire et de Géographie).

30 Orada-burada Türklerle karışmış olan Kürtler Haşimîlerin yapısını andırmaktadır (Deniker, Les Races et les Peuples de la Terre).

31 Eusèbe'in anlattığına göre Bérose, Babil'i çok çeşitli toplulukların karşılaştıkları bir tiyatroya benzetiyor, sadece Doğu'dan gelen Arîler güneyden göç eden Samîler'e ulaşmakla kalmamışlar, aynı zamanda Ural-Altay kökenli kuzeyli topluluklar da uç karakollarını buralara kadar göndermişlerdir.

Bilinen ilk nesiller, Asur'un yerli halkı olup, Orta Asya'dan gelen ve çivi yazısını icat etmiş olan kuzeyin bu evlatları idi. Altay kökenli olan bu millet Sümer adını taşımıştır. Sümer (sümür), Türkçe "hepsini yemek" anlamında olan "sümürmek" fiilinden türemektedir; burada yemek söz konusudur: "sömüren" ise öbür mânâsındadır.

32 Bakınız, Larousse du XIXe siècle, Le peuple et la langue des Mèdes, Jules Oppert ve Maspero, Histoire ancienne des peuples de l'Orient.

SOSYOLOJİ

Kürtler, kalıcı, politik bir birlik kuracak kadar kalabalık değildirler. Kendilerine has ve hemen hemen her zaman göçebe bir hayat sürmekle yetinirler.

Erken antik çağlardan beri Kürtlerin hayatı fazla değişmemiştir. Büyük Ahemenid, Makedonya, Selevkid, Arap, Moğol, Türk istilâları Kürtlerin yaşadıkları bölgelerden birer fırtına gibi geçmişler ve hâtıraları bir ordugâhın yer değiştirmesinden daha uzun süreli olmamıştır. Dağlarına çekilen Kürtler, yabancı istilâlarından pek etkilenmemiş olarak her zaman kendi bölgelerinde kalmışlardır. Tehlike anında sıradağlar onlara bir kale görevini yapmışlar ve birçok milletin hükümdarı da, bu hemen hemen hiç geçit vermeyen kayalar arasında ordularının parçalanmasından çekinmişlerdir. Bu sebeple de, diğer toplulukların Kürtlerin içine girmeleri, her zaman pasif olmuştur.

Kürt ileri gelenleri, şu veya bu hükümdarın hâkimiyetini ismen kabul etmek suretiyle toplulukları üzerindeki nüfuzlarını koruyabilmişlerdir. Türkiye'deki Kürt yerleşim yerlerinde XIX. yüzyılın sonlarına kadar bu tür feodalitenin devam etmesine rağmen İran'da henüz hiçbir değişiklik olmamıştır.

Şerefnâme, Kürt aşiretleri üzerinde yıllarca hüküm sürmüş olan birçok âile adı vermektedir.

Kürtler göçebe hayatını severler. Bu yaşama tarzı sosyal yapılarına son derece uygundur; bu sebeple de bütün Batı Asya'ya dağılmışlar ve çevresindekilerce rahatsız edilmeksizin, hâlâ tabii hayatlarını sürdürmektedirler. İrmakları, zengin otlaklı yazlık ve kışlaklarıyla bu geniş arazileri buldukları müddetçe de, hiç şüphesiz bu göçebe hayatlarını sürdüreceklidir.

Hakları da yok değil. Bundan daha hoş bir yaşama şekli var mıdır? Karşılıksız tüm zenginlikleri ve tarifi imkânsız çekiciliğiyle tabiatın koynunda sürdürülebilen bir hayat. Kıvrım kıvrım uzanan mekânı seyretmek, suların şınlıtısını, kuşların mırılıtısını dinlemek, saf, hoş kokulu havayı teneffüs etmek ve yıldızların tatlı ışığı altında tasasız, kaygısız uyumak, şehirlerin bozuk, sihhî olmayan havası içinde boğulan şehirli için bir hayaldir.

İyi ki Kürtler, bu şekilde yığılmak zorunda bırakılmamışlardır. Büyük Savaş'tan sonra son derece küçültülmüş olmasına rağmen, Türkiye, hâlâ yeterince büyüktür; nüfus yoğunluğu bugün kilometre kare başına 8 kişiyi

geçmeyen Kürtlerle meskûn arazilerin büyük büyük bir kısmı da daha önce ülkeden ayrılmıştır. İran'daki nüfus durumu ise, hemen hemen aynı özellikleri taşır.

Bu sosyal durum göçebe hayatı kolaylaştırmakta ve tabiatıyla da toprağa mümkün olduğunca az bağlanılmaktadır.

Sürüleri yeterince otladıkça Kürtler yer değiştirmekte ve böylece de bir mevsimde yüzlerce kilometre katetmektedirler.

Farkına varılmaksızın, tarlalarda ve çadırlarda hayat geçmektedir. Çadır işlerinin görülmesiyle kadınlar meşgul olurken, erkekler de sürüleri güder veya ürünlerini satmak veya gerekli eşyayı, özellikle fantezi maddelerini (kına, sürme, saç boyama malzemeleri, kokular, ipekli) satın almak için şehre inerler.

Diğer komşu kardeşlerinden çok Kürt hanımları, kocaları tarafından yüzlenmeye layıktırlar. Onların son derece yıpratıcı işleri vardır. Günün ilk parlıları ufukta belirmeye başladığında kalkar, sütü sağlamakla işe başlar, sürünün bakımını yapar, süt ürünlerini, yemeği hazırlar, çadırların temizliğini yapar, her çeşit dokuma (hububat çuvalları için bez, çadır, kendi başlarına âile bireyleri için ördükleri elbiseler) yapar ve halı dokurlar.

Kürt hanımları aynı zamanda göçebe hayatında da sosyal bir rol oynamaktadırlar; diğer doğulu kadınlarınkinden daha özgür bir hayat sürer, hatta kocaları yokken ziyaret bile kabul ederler. Çalışkan, bağlı, hoş ve sevimlidirler. Kürt kızları güzellikleriyle meşhurdur. İri ve çoğu kez iyi yapıldırlar. Zengin olanları lüks giyinirler.

1880'lerde Kürt bölgelerine yaptığı seyahat esnasında Ernest Chantre, genç karısına hayran kalacağı bir Kürt reisinin misafiri olur ve hâtırasını şöyle nakleder:

"İki gün misafir kaldığımız Haydaranlı Beyi Musara (Musa Ağa olsa gerek)'nin evinde, istisnâ olarak görüşme imtiyazına sahib olduğumuz üç karısı vardı. Yirmi yaşlarında son derece güzel olan en gencinin muhteşem mücevherleri olup, son derece medenî tavırları vardı.

Parlak mavi, sarı ve gelincik kırmızısı renkli tamamen İran ipeği elbiseyle hanımların en zengin ve alımlılarından. Teninin tazeliği ve giyinişinin zarafetiyle, kendisinden önceki eşler kadar beyin teveccühüne sahip olan bu sonuncu hanım, önceki iki "şeref muhafızının esmer tenleri ve biraz düzensiz kıyafetleriyle açık bir zıddiyet arz ediyordu."

Kürtlerin arasında karışıklık çok nâdirdir. Zina, acımasızca cezalandırılır ve suçlular cemaatten uzaklaştırılırlar.

Kürtler, İslâmiyete son derece bağılırlar ve doğru ve samimîdirler; onlara her şey emanet edilebilir, sözlerine sâdıktırlar. Genellikle ümmî olmakla birlikte, öğretimin değerini takdir ederler.

Kürtlerde beylere çok saygı gösterilir; aşiretler, beylerine asla karşı gelmezler. Sonuncu cemaate kadar sosyal hiyerarşi, ırk ahenginin başlıca özelliğidir.

Kürt aşiretleri arasında geçimsizlik çok nâdirdir ve faydalanabilenler için ırkî dayanışma, büyük bir güç teşkil etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun haşmetinde onların unutulmaz hizmetleri olmuştur. Aynı şekilde, kuvâ-i millîye ve Türkiye'nin Millî Mücadelesi Kürtler nezdinde sâdik müttelikler bulmuştur.

Cesaret, doğruluk, sadakat, bu milletin başlıca meziyetlerindedir. bu konuda onların cesaret ve asaletini methetmek için bütün yazarlar ağız birliği yapmaktadır³³.

Kürt ellerini ziyaret etmiş olan bütün yabancılar gördükleri misafirperverlikten çok iyi hâtıralarla ayrılmışlardır. Bunun yanısıra, zaman zaman bu topluluğun yağmacılığa olan meylinde de söz edilmektedir. Eskiden çok mübalağalı olarak şekillenmiş olan bu görüşü tamamen yalanlamak istemiyoruz; ancak, biraz makul düşünülürse, çorak dağlarda yaşamak zorunda olan bu insanlar mazur görülebilir. Zaten sosyal gelişimi boyunca bir tür kötülüklerden ızdırap çekmemiş bir millet var mıdır?

Avrupa'nın tüm eski kavimleri yağmacılığa Kürtlerden çok daha fazla meyilli olmuşlardır. Galyalılar, Franklar, Vizigotlar, Vandaller, Hunlar ve Normanlar uzun süre Avrupa'nın güvenliğini ihlâl etmişlerdir.

Karada başarıya ulaşamayanlar, şanslarını denizde denemişlerdir. Sahildeki bütün milletler, asırlarca korsanların Akdeniz üzerinde başgösteren terörüne maruz kalmışlardır.

Yerleşik Kürtler, özellikle yazın göç ederler. Çok ilkel tarzda kamp yaptıkları dağlara giderler. Şehir civarındaki yazlıklar çok azdır; ancak, henüz serbest ve özel mülkiyeti olmayan yerlerde değişik ırktaki aşiretler, ister hükümete, isterse arazi sahiplerine az-çok bir ücret ödemek suretiyle, Batı Asya topraklarında serbestce dolaşabilirler.

33 Savaşçı, düzensiz ve çok bölünmüş olmalarına rağmen Kürtler, diğer komşu kavimlerle son derece dostca yaşamayı bilmişlerdir. Bütün Müslümanlar içinde Hristiyanların kendileriyle en iyi şekilde geçindikleri de Kürtler olmuştur: Türk-İrak hududu konusundaki Birleşmiş Milletler Anket Komisyonu'nun rapor sureti, s. 47.

Nüfus yoğunluğunun az olduğu Küçük Asya ve İran'daki geniş araziler, buralardaki göçebe hayatını zaten kolaylaştırmaktadır. Buralardaki şehirler de, yoğunlaştırılmış yerlerin mahallerinden başka bir şey değildirler. Şehircilik açısından Batı Asya henüz kurulma safhasındadır. Her köyün resmî mahalli âmirliği bulunmasına rağmen, büyük şehirler, sıhî teşkilâta sahip olmaktan uzaktırlar. Bu, ne şahısların hatasından ve ne de kanun ve nizamın yokluğundan kaynaklanmaktadır ve aslı, Doğu'nun sosyal yapısı içinde araştırılması gereken psikolojik bir olaydır.

Bu durumda, Kürt köyleri, ilkbahar gelinceye kadar çadırların yerini basit meskenlerin teşkil ettiği bir tür kışlaklardır³⁴. Âileler buralarda hayvanlarının bir kısmını da beslerler: kediler, köpekler, keçiler, koyunlar, inekler, eşekler, atlar bu köylerin menzarasının cazibesini oluştururlar ve kış boyunca çocukluk, evin geniş avlusunda kuzularla, oğlaklarla ve eşeklerle oynarlar. Köpekler, kediler ve kümes hayvanları da bu canlı kadroya iştirak ederler; sonuçta, her ev az-çok basit bir çiftliği andırır.

Bu köyler, daha çok ilkbaharın gelmesiyle tamamen göç eden bir cemaat veya aşiretin meydana gelmektedir.

Köylerin büyük bir kısmı, Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaptığı idarî islahât sonunda ismen teşkil edilmiştir.

Kürtlerin bir kısmının çiftçi, hatta ticaretle meşgul olmalarına rağmen, bu mesleklerin ne biri ne de diğeri yeterince gelişmemiştir. Kürtler genellikle kendi öz ihtiyaçlarına cevap verecek tarzda tohum atarlar. Sürülerinden elde ettikleri ürünleri, kendilerine yetecek maddeleri satın almak için satarlar; fakat tam anlamıyla ne tüccar, ne de çiftçidirler.

Yüncülük ve dokumacılık mesleği onlarda çok gelişmiştir. Özellikle halıcılık ve Kürt kilimciliği (Goblen türü halılar), çok meşhurdur. Bundan başka, her çeşit dokuma (pamuk, ipek işleri, nakışçılık ve keçecilik) Kürt kadınlarının meşguliyetleri arasında yer almaktadır.

34 Yerleşik Kürtlerin bir kısmı göçebe olanlarla aynı aşiretten, diğerleri ise değişik aşiretlerdendirler. Yerleşik Kürtler, yılın büyük bir kısmını geçirdikleri (yaklaşık olarak üçte ikisi) kışlık meskenlerini asıl evleri olarak telakki ederler. Göçleri, daha yüksek ve daha serin otlaklara doğru Mayıs, Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında yapılan geçici yer değiştirmelerden ibarettir. Göçebe Kürtler ise, diğerlerinden sadece iki meskenli olmakla ayrılırlar. Bunlardan biri Eylül ayından Nisana kadar kaldıkları ovada veya dağların büyük vadilerinde olanı, diğeri de, yazın oturdukları yüksek dağların etekleri ve özellikle yüksek yaylalardır. Türk-İrak hududu arasındaki ihtilâfı çözümlmek amacıyla 30 Eylül 1924 tarihli kararla teşkil edilmiş olan Komisyonun Birleşmiş Milletler Konseyi'ne sunmuş olduğu rapor.

KÜRTÇE

Kürt dili de Kürt halık gibi, Türkçenin özellikle Osmanlı Türkçesinin ilk sırayı teşkil ettiği bir karışım arzeder. Gerçekten Osmanlı Türkçesi, kelime hazinesine binlerce Arapça ve Farsça kelime ilâve ederek zenginleşmiştir. Kürtlerin de kullandığı bu kelimeler, özelliklerini yavaş yavaş Türk dilinde de hissettirmişlerdir.

Kürtçenin henüz ne bir alfabesi ve ne de özel şekilleri vardır. Yazma ihtiyacı duyulduğunda, Farsça alfabe sistemi ve Arapça harfler kullanılmaktadır. Bununla birlikte Kürt dilinde, Arap harflerine çevrilmesi hemen hemen imkansız olan "oe, oo, aoeu, eiou, aou vb." gibi sesli harfler bulunmaktadır.

Tamamen Latin harflerinden teşekkül etmiş olan yeni Türk alfabesi, kanaatimizce, Kürt diline daha uygun düşmektedir.

Kürtçe grameri kolay olup, Farsça gramerine çok benzemektedir. Bununla birlikte, her iki dil arasında sözlük bilgisi, söz dizimi ve şekil bilgisi bakımlarından birçok farklılıklar olup, özellikle Kürtçe telaffuzlar çok sert ve Farsçadan daha az ahenklidir:

- 1- Kürt dilbilgisinde canlı varlıklar, eril ve dişil olmak üzere iki kısma ayrılırlar.
- 2- Cansız varlıklarda cinsiyet ayırımı yoktur.
- 3- İsimler de, tekil ve çoğul olmak üzere ikiye ayrılırlar.
- 4- Özellikle tekili belirlemek için "bir" anlamındaki "yek" kelimesi sona getirilir. Mesela: mero yek (bir kişi); esp-i yek (bir at).
- 5- Çoğul da "âne, ân, a" ekleriyle yapılır. Mesela: mir (Beyefendi) - mirân (Beyefendiler); bar (taş) - bara (taşlar).
- 6- Yabancı isimler değişmezler. Mesela: Franciz (Fransız); Engliz (İngiliz).
- 7- Yedi çeşit ek vardır ve isimler hep aynı biçimde ek alırlar.
- 8- Tarif harfi ismin sonuna gelir ve onunla birleşir.
- 9- Sıfata ek gelmez ve ismi takip eder: dost-ı men be zeravo (dostum cesurdur).
- 10- Buna karşılık, ismin başına "be" edatı koymak suretiyle yoksunluk sıfatları elde edilir: bi-kemal (nankör); bi-âkil (akılsız).

11- Karşılaştırmalar eklerle yapılır. Nisbet için, olumlu olursa, "ter" eki ve mübalağalı olursa, "çok, fazla" anlamındaki "zor" eki başa konur: raş (siyah); raşter (daha siyah); zor raşter (simsiyah); hob (güzel); hobter (daha güzel); zor hobter (en güzel).

12- "Zor" kelimesi bazen de kuvvet anlamındadır.

Şimdiye kadar Kürt aydını maalesef dilini geliştirmeye çalışmadı. Yazma ihtiyacından dolayı hep Türkçeyi, Farsçayı hatta bazen de Arapçayı kullandı; zaten genellikle de Kürtçe konuşmayı bilmez.

Meşhur Şerafeddin Bitlisi de, Kürt Tarihini XVI. yüzyılda Farsça olarak yazmıştır. Her devirde Kürtçe ihmal edilmiş; bir göçebe dili sınırını aşmamış; bunun yanısıra da, az-çok biri diğerinden farklı birçok şive meydana gelmiştir.

XVI. yüzyılın meşhur seyyahı Evliya Çelebi bu şivelerden onbeş kadarnı saymıştır.

Şerefnâme'ye göre, Kürt dili ve örfü birbirinden farklı dört kısma ayrılmıştır. Bunlar, Kurmançi, Lur, Kalhur ve Guran olup, bu dört şive de de kendi aralarında birçok ağıza ayrılmıştır.

Kurmançi, diğerlerinden de arı ve daha yaygındır; hatta o, Kürtlerin edebî şivesi olarak kabul edilebilmektedir.

Bununla birlikte Rahip Bolidar, daha arı ve daha zengin şive olarak gramerinde Zakho Gezire'yi kabul etmiştir. Bahdinan veya Amadia çevresinin şivesi de daha kibar olarak nitelendirilmektedir. Ancak, bunlar Kurmançi grubu içine girerler. Kurmançi, Dicle ve Fırat havalisinde, Urmiye gölü ve Ağrı dağı civarında yaygındır. Böylece, Kuzey kürtleri içinde, hep ayrı yerlerde, özellikle Küçük Asya'da Kürtler, ağızlarını hep Türkçe kelimelerle zenginleştirmişlerdir.

Lur şivesi, aynı adı taşıyan bölgenin dilidir. O da, Kurmançi'den çok farklı birçok ağız ihtiva etmektedir.

Bununla Kalhur arasında ise, Guran şivesi kullanılmaktadır.

Süleymaniye civarında da, eskiden Baban âilesi himayesinde kalmış olan Baban adlı diğer bir şive konuşulmaktadır.

Kalhura gelince, o, aslen İranlı olan bir Kürt aşiretinden adını almış olan Zaza şivesinin de konuşulduğu Kirmanşah bölgesinde daha yaygındır. Bu aşiretin bir kısmı Diyarbakır bölgesine kadar uzanır. Aynı bölgede, Dimili ismiyle, özellikle aynı adı taşıyan aşiret tarafından konuşulan ve sonradan birçok aşiretin ağızı olan bir diğer şive daha

vardır. Güneyde ise, Hevremet ve Bahtiyari aşiretleri tarafından konuşulan iki şive daha vardır.

Sonuç olarak, bütün bu şiveler yeterince ne incelenmiş ve ne de sınırlandırılmıştır. Kürtçe bugün, halkının etnik karakterleri kadar çeşitli birçok özellikler taşımaktadır.

DİN

Kürtlerin hemen hepsi Müslüman olup, Sunnîdirler.

Halife Ömer'in hilâfeti sırasında, büyük Arap fütuhâtının Orta-Asya'da doğru yapılmaya başladığı zaman, İslâmiyete girmişlerdir. Dağlık Ülkeler (Bilâdü'l-Cibâl)'i büyük İslâm İmparatorluğu'na katan Üsâme'nin ordusudur.

Başlangıçta Kürtler birçok kez Araplara karşı ayaklanmışlarsa da, sonunda, İslâmiyetin yayılmasına yardım etmek maksadıyla, Müslümanların emrine girmeye razı olmuşlar ve defalarca gerek Doğu ve Batı İran (Sunnî ve Şîî mezhep kavgaları) arasındaki dinî savaşılar katılmışlardır.

Zaten, Kürt beylerinin Türk Sultanı Yavuz Selim'e gönüllü olarak biat etmeleri, dinî duygu ve karakterle, Kürtlerle Türkler arasındaki mezhep birliğinin mevcudiyetinden kaynaklanmaktadır.

İslâmiyete girmeden önce Kürtler putperesttiler; Mazdeizm (Zoroastrizm)'e inanıyorlardı. Bu dinin kurucusu (Zaratustra) Zoroastr, prensiplerini önce Med bölgesinde yayarken, sonradan bütün İran Mazdeizmi kabul etti.

Medler ve Partlar da bu dini uyguladılar ve kendi hâkimeyetlerindeki birçok millete de onu öğretti ve kabul ettirdiler.

Derinlemesine inceleme yapan tarihçilere göre, bu iki Turanî kavmin kalıntıları olan Kürtler de, VII. asra kadar tatbik edecekleri Mazdeizmi kabul etmişlerdi. Bu da, hâliyle Hristiyanlığın Doğu da yayılmasına büyük bir engel teşkil etmiştir.

Bazı görüş fa.klılıklarına rağmen, Kürtlerden küçük bir kısmının da mensup olduğu Yezidî fırkası, diğerleri gibi, her zaman İslâm dininin içinde mütalea edilmiştir. Zira, Yezidîler, tek bir Tanrı'ya inanıyor ve Muhammed ve Kur'an'a hürmet ediyorlar ki, bu da, Müslüman olmak için esastır; diğer inanç manzumesi sonra gelir ve ikinci derecede önemlidir.

Türk-İrak sınırı görüşmeleri esnasında, Birleşmiş Milletler Konseyi, sınır meselesini yerinde incelemek üzere, bir Anket Komisyonu göndermişti. Sınır bölgesindeki ikâmeti esnasında bu Komisyon, raporunda iki tam sayfa ayıracağı Yezidîlerin genel durumlarını da incelemişti. Buna göre, Komisyon, "Yezidîlerin. Muhammed dininden olmadığı muhakkaktır" dediği sonuca varmıştı.

Aslen Kürt olan topluluğun samimî, mukaddes duygularını hedef alan bu hüküm çok kasıtlı olup, İslâm dini açısından konuyu burada ele almak gerekirse de, tezimizin sahası dışına taşmak istemiyoruz. Ancak kısaca belirtmek isteriz ki, İslâm dininin inanç sistemi çok sadedir ve hayatında bir defa "Allah'tan başka tanrı yoktur ve Muhammed Allah'ın Peygamberidir" diyen kimse Müslüman olarak kabul edilir. Bunun yanısıra, Yezidîler yüzyıllardan beri hep Müslümanlar arasında mütalaa edilmişlerdir.

Raporun bu genel görüşe karşı hüküm verebilmiş olan Anket Komisyonu'nun görüşünü tekid edecek deliller ortaya koyması gerekirken, raporunun açıklayıcı bölümünde aynen şu cümleler yer almıştır:

"1- Yezidîler, "Yezdân" olarak adlandırdıkları üstün (en büyük) bir varlığa inanırlar.

2- Müslümanlar gibi, Muhammed'e ve Mekke'nin mukaddes mahallerine tazimkârdırlar. İbadethanelerinin duvarlarında Kur'an'ın ayetleri görülür."

Başka hiçbir delil Aramadan Komisyon'un açıklamalarına göre, garip tarikatlarıyla Yezidîler, eskiden olduğu gibi, İslâm dini içinde yer almaktadırlar. Zaten Komisyon, uzmanı olmadığı bir konuda hüküm vermiş olduğundan hükmü de kabul edilemez bir özellik taşımaktadır.

TARİH

Kürt toplumu, en erken antik çağlardan beri topraklarından geçmiş olan İstilaîlara güçlükle tahammül etmiştir. Bundan da, pek mükemmel olmayan ırk  bir birlik olarak dağınık kollar kalmıştır. Bu sebeple de kendisini ilgilendiren olayları tarih olarak ardıand rmak g c t r. Böylece, açıkca söylemek gerekirse, Kürt tarihi diye bir Şey yoktur; ancak, bu topluluğun çeşitli aşiretlerinin olaylarını ve hareketlerini anlatan birçok hik ye bulunmaktadır.

Bundan  nceki bölümlerde genel olarak gözden geçirdiğimiz gibi, adı etrafındaki bazı tahminleri içeren birkaç arkeolojik yeni buluntular, belki de onun tarih içindeki yerini bulmasına izin verebilecektir.

Klasik tarihçilere göre Kürtler, başlangıçtan beri Medler ( nceki sayfalara bakınız), Partlar ve Türkmenlerle karışmış bir h lde bulunmakta olup, bir süre sonra da Ahemenid Perslerinin siyasi birliğine girmişlerdir. Bununla birlikte, Şayet Kürtlerin ve Kardüklerin ırk  durumları yeterince aydınlatılabilmış olsaydı, antik çağlardaki varlıkları, X nophon'un hik ye ettiği Őeylerden sonra, Şüphesiz kabul edilmiş olacaktır.

Bu bakımdan Horasan ve Bei cistan'dan Anadolu i lerine kadar yüzlerce Kürt aşiretinin aynı kökenden gelmiş ve cesur Kard klerden inmiş olduklarını kabul etmek oldukça g c t r. Ne antropoloji ve ne de Şecere bilimi, Kürtlerin ırk  durumunu henüz açıklığa kavuşturmuş değildir.

 zetini verdiğimiz ( nceki sayfalara bakınız) bu topluluğun aslı hakkında birçok değişik görüş ve bir sürü hik ye akli tamamen karıştırmaktadır. Ancak, Arap f tuh tından sonra, aralarında Mes'ud , İstahrî, Hamdullah, Mustavfiyu'l-Kazvin nin  n sırayı aldığı İslâm tarihçileri sayesinde, Kürtlerin hareketlerini açık bir Şekilde izlemek mümkün olmuştur.

Kürt aşiretleri hakkında ilk kez ayrıntılı bilgiler veren, Mes'ud ³⁵ olmuştur. Ona göre, Kürt aşiretleri üzerindeki en emin ve en çok kabul görmüş olan görüş, Moad'ın oğiu, Nezar'ın oğiu Rabia'dan ve özellikle, Mah Kufe ve Mah Basra, yani Denavar ve Hemedan topraklarında ikâmet eden Őahacan aşiretinden geldikleri ve Rabia'dan inmiş olduklarını herkesin kabul ettiği görüştür. Mes'ud  böylece bazı aşiret adları vermektedir: Azerbeycan'daki Kenkivar (Konkabar)'da ikâmet eden

35 "Les Prairies d'Or" adıyla Barbier de Meynard ve Pavet de Courtelle tarafından Fransızcaya tercüme edilmiş, 1861-1877, IX. cilt ve Soci t  Asiatique de Paris'in mali desteğiyle yayınlanmış olan "M r cuz-Zehab" adlı eserinde.

Macerdânlar; Helbaniyeler, Sarat (veya Şaratlar); Cebel'de oturan Şadencânlar, Lezbahlar, Medencânlar, Mazdenkânlar Barizân veya Bariznânlar, Halyeler, Cevanyeler, Mestekânlar ve Debabileler ve Suriye'de oturanlar gibi...

X. yüzyılın büyük tarihçi ve Arap seyyahı Mes'udî, şunlarla konuyu tamamlıyor (C. III, s. 254): "Bu konuda Türk ırkının bir kolu olup, Gürcistan, Bost, Bestam ve Sistan civarında oturan ne Guz ve ne de Harlaçlar'dan hiç söz etmiyeceğiz. Aynı şekilde Kermân'da yaşayan Kuflar, Belûclar ve Cutlar'dan da bahsetmiyeceğiz".

İstahrî'ye göre, Kürtler, İran (Fars)'ta Kirman, Horosan, İsfahan, Asadâbâd, Cibâl Kufe, Basra, Sabadhan, Hemedan, Şiraz, Azerbaycan'da; Ermenistan'da; Arran'da; Suriye'de; Cezire'de ve Çukurova civarında otururlar.

Yine, Fars'ta, Remican adıyla bilinen Cevleviye, Divan, Levalican, Karyan, Bazencan gibi birçok bölge sıralamakta ve otuz kadar Kürt aşiretini zikretmektedir (Kitabu Mesâlikil-Memâlik, s. 113-115) ki bunlar: el-Kermaniye, el-Kamaniye, el-Bendadmehriye, Hey Muhammed bin İshak, es-Sabahiye, el-İshakiye, el-Azerkâniye, eş-Şehrekiye, et-Tahmadhuniye, ez-Zelbadiye, eş-Şehruaye, el-Bendakiye, el-Kusreviye, ez-Zenciye, es-Safariye, eş-Şeyariye, el-Meşrikiye, el-Mubarekiye, el-Eştamberiye, eş-Şahuniye, el-Furatiye, es-Selmaniye, es-Sâiriye, ei-Azadduhtiye, el-Brazduhtiye, el-Musalibiye, el-Memaliye, eş-Şehakaniye, el-Kectiye, el-Celliye.

İstaharî, Divanü's-Sadâkat'ın bu listesini yeniden verir ve yıl boyunca çadırlarda yaşayan bu aşiretlerdeki âile sayısının 500.000'den fazla olabileceğini ilave eder.

Farsnâme'ye göre ise, bütün bu aşiretler, Arap fütuhâtı esnasında helak olmuştur. Gerçekten de, Kürtler, tamamen İslâmiyeti kabul etmeden önce yıllarca Araplara karşı savaşmışlardır. Bu iki millet arasındaki ilk münasebetler, Saad İbni Ebi Vakkas'ın orduları tarafından Halvan'ın işgal edilmesinden (M. 637) sonra meydana gelmiştir. Kürtler, bu dinî istilâ sırasında İran'ı desteklemişler ve Halife Ömer, Kürtlere karşı birçok sefer yapmak zorunda kalmıştır.

Emevî halifeleri zamanında, Ermenilerle meskûn yerlerin ve Azerbaycan'ın fâtihî Abdülmelik, yani el-Muhtar, Kürtleri tamamen itaat altına almakla görevlendirilmiş, ancak onun ölümü Kürtler'e geçici bazı rahatlıklar sağlamışsa da, sonunda Cibâl'de sindirme işini gerçekleştiren ve Kürtleri itaat altına alan bir diğer Arap emiri, Abdurrahman olmuştur.

Tabari (III. seri, 1, 51) göre, Halife Mervan, bir Kürt kölenin oğludur.

TÜRKLERLE KÜRTLER

Harzemliler ve Moğolların istilası Küçük Asya için yeni bir durum ortaya koydu. Bu dönemde, Kürtlerin, dağlarının içlerine doğru çekilmiş olmalarına rağmen, Harzemlilerin ve Moğolların müthiş saldırılarından kendilerini maalesef koruyamadılar.

Önce Celâleddin Harzemşah'ın orduları Harput (Ebu'l-Farac, s. 477)'a kadar bütün Kürt bölgelerini tahrip ettiler.

Daha sonra, Hülagu Han'ın emri üzerine Moğollar Suriye'ye kadar uzanan aynı bölgeleri istilâ ettiler. Kirmanşah üzerinden Bağdad'a doğru inen bir diğer Moğol ordusu da, yolu üzerindeki bölgeleri tamamen tahrip etti ve bu istilâdan kaçan binlerce Kürt ise, Mısır'a doğru uzaklaştılar.

Hülagu Han, Erbil ve Hakkari bölgelerini tahrip etmek amacıyla birkaç sefer daha yaptı. Musul Atabek'i bunlara mâni olmak istemediyse de, ölesiye mücadele eden Kürtler bölgelerini savundular.

Moğol istilâsından sonra Kürt arazilerine girenler ise, Türkmenler oldu.

İki hanedan, Karakoyunlular (les mutons noirs) ve Akkoyunlular (les mountons blancs) Urmiye ile Cezire arasındaki dağlık bölgeleri tamamen istilâ ettiler. Bu iki büyük hanedan arasındaki irsi rakabet, Kürtleri de zarufî olarak savaşa sürükledi ve bir süre sonra da iki Türk ordusu arasında müthiş bir çatışma meydana getirdi (s. 804).

Kanlı Ankara Savaşı'ndan sonra Timurleng (Tamerlan), bir kez daha Kürt bölgelerine girdi ve meşhur Kürt tarihçisi Şerafeddin Bitlisî'yi huzuruna kabul etti.

Kürt bölgelerindeki Akkoyunlu ve Karakoyunlular arasındaki mücadele, buraların Osmanlı Sultanı Yavuz Selim tarafından ilhak edilmesine kadar devam etti.

Uzun Hasan ve Safevî Şah İsmail'in işgali pek uzun sürmedi. Çaldıran zaferiyle Yavuz Selim, Perslerin hâkimiyetine ve sınır bölgedeki Şîzme son verdi; daha sonra da İdris-i Bitlisî vasıtasıyla Kürt emirlerinin hepsinin gönüllü itaatini sağladı (s. 9227).

İdris, birçok vilâyetin içişlerinde serbest kalacağı ve merkezî idarenin her zaman aynı âilenin fertleri arasından en layık olanlara verilmesini sağlayan sağlanması yüksek göreve atanmıştı. İlgili vilâyetlerde babadan oğula doğrudan miras hakkıyla aşiretlerini muhafaza etmiş olan beş büyük âile bulunmaktaydı.

Yavuz Sultan Selim, gördüğü hizmetler karşılığında İdris-i Bitlisî'yi cömertce mükâfâtlandırdı ve siyasî durumlarını tekid etmek üzere Kürt reislere fermanlar gönderdi.

Sultan Selim'in ölümünden sonra, Şah Tahmasp Bağdad üzerine yürüdü ve bu düşmanlık Türklerle İranlılar arasında bir seri savaşın çıkmasına yol açtı. Sonunda, Şah Abbas Azerbeycan, Şehrizar ve Luristan'ı Türklere bırakmak zorunda kaldı. Ancak, birkaç yıl sonra iki millet arasında savaş yeniden başladı ve İranlılar, daha önce Türklere bıraktıkları bölgeleri geri aldılar. Bu savaşlar, IV. Murad'ın Bağdad'ı aldığı ve iki ülke arasındaki sınırları düzenleyen bir antlaşmayı İran'la imzaladığı 1638 tarihine kadar devam etti. Bazı küçük değişikliklere rağmen bu antlaşma hâlâ geçerlidir.

Bu uzun savaşlar boyunca Kürtlerin durumu daha da düzeldi ve Kürt âile reisleri, durumlarını çok iyi şartlarla koruyabildiler. Ne Osmanlı İmparatorluğu ve ne de İran'ın Kürt bölgelerine başka idarî bir şekil vermiye ne zamanları ve ne de niyetleri oldu; öyle ki, Kürt reisleri son zamanlara kadar özgür bir şekilde topraklarında hüküm sürdüler.

Şerefnâme, yukarıda sözü edilen Kürt reisleri hakkında az-çok bize bilgi vermiştir. Bu ayrıntılar, Minorski'nin de büyük bir hünerle ve net bir şekilde sıralamış olduğu Kürtlerin sosyal hayatını derinlemesine inceleyecek olanlar için çok ilgi çekicidir. Ancak, burada şu görüşü kısaca belirtmeden geçemeyeceğiz: Kürt reisleri, hatta Eyyubîler, Mervanîler ve Hasneviyeler gibi büyük hanedanlar bile, topluluğu millî bir birliğe doğru sürüklemeye yönelik özel girişimlerde bulunmamışlardır. Bu sebeple de muzaffer Eyyubî ordularında bile çoğunluğu sadece Türkler oluşturmuştur.

Zaten Kürtlerin yaşadıkları bölgelerdeki âileler içinde aslen Kürt olmayan birçok âile mevcuttur. Mesela, Cezire reisleri, Emevîlerden geldiklerini iddia ediyorlar ve kökenlerini de meşhur Arap Emiri General Halid İbni Velid'e kadar çıkarıyorlar. Midrasî ve Çemişkezek reisleri kendilerinin Abbasilerden ve Süleymanî reisleri de, Emevîlerden geldiklerini iddia ediyorlar. Hakkari reisleri ise Abbasî kökenli olduklarını öne sürüyorlar. Soran âilesi bir Arap çabanından gelirken, Kalpakî âilesi de Türktür.

Bununla birlikte, Kürtlerin bu şecere meselesi henüz kesinlik kazanmamıştır, zira, dinî duyguların tesirindeki Müslümanlar, büyük Arap simalarıyla akraba olduklarını iddia etmekten zevk alırlar. Bunun gibi, Küçük Asya'da Türkler, Kürtler hatta diğer Müslüman kavimler arasında kendile-

rinin Arap emirleri veya doğrudan doğruya Peygamber'in soyundan geldiğini iddia eden birçok aile vardır.

O halde, büyük Kürt âilelerinin etnik durumları daha fazla incelemeyi gerektirmektedir.

Siyasî düşüncelerine gelince, bütün bu Kürt âileleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasetine son derece uymuşlardır. Yüzyıllarca Osmanlı ordusunun İran'a karşı öncü birliği rolünü oynamışlardır; böylece, Kürtleri Şah hükümetine karşı ayaklandırmak için, mezhep çekişmesi önemli bir unsur olmuştur. Bu bakımdan, Çaldıran'dan Nadir Şah'ın yenilgisine kadar Kürt gücü İran üzerinde son derece etkili olmuştur.

Melek Ahmed Paşa'nın Yezidîler'e karşı yaptığı seferler (1638); Kürtlerin Hemedan'ı istilâsı, Fandun (Feridun) ve Abbas Koli Han ve yine Civanrud, Caf, Derne, Harsin ve Feyli Ali Mardân gibi birçok Kürt reislerinin itaatleri, Kürtlerin Osmanlılar için besledikleri sempatinin örnekleridir.

Kürt tarihinin en parlak sayfalarından biri de Kerim Han hakkında yazılmıştır. Lur aşiretinden olan bu kişi, fırsatları değerlendirdi ve İran hâkimiyetini elde etti; gerçekte mutlak bir hükümdar olmasına rağmen, her zaman III. Şah İsmail'in "Vekil" olarak kaldı: Bu "Vekil" ünvanı, sonunda adından daha yaygın hâle geldi.

Kerim Han İran'a büyük hizmetler yaptı. Şiraz ,daimî ikâmet yeri oldu; Orada birçok hatıralar bıraktı: camiler, hamamlar, kervansaraylar... Ölmez şâirler, Sadî ve Hâfız için şâhâne türbeler inşa ettirdi. İki erkek kardeşi onun en gözde generalleri oldular ve onlarla bütün hayatı boyunca İran'ın şerefini korudu. Bunun yanı sıra, ülkede ticaret ve ziraati geliştirmek için gerekli tedbirleri de aldı.

1779'da, 74 yaşında öldü. Onun ölümünden sonra İran, diğer bir Türk hanedanını, Kacar hanedanı, tarafından kurtarılabilecek olan tam bir anarşi içine düştü.

Süleymaniye civarında başgösteren Baban Abdurrahman Paşa'nın isyanı üzerine İran, Babanlar'ın reisi için müdahale ettiyse de, Abdurrahman Paşa, kanlı bir savaş sırasında, öldürüldü. İran'ın müdahalesiyle Baban aşiretinin isyanı durdu (1085).

Birkaç yıl sonra, Haydaranlı ve Süphan aşiretlerinin Siphon isyanlarından dolayı İranlılar yeniden Osmanlı topraklarına saldırdılar ve önce Bitlis'e, sonra da Muş'a ve güneyden de Bağdad'a girdiler. 1823'de Erzurum'da bir barış anlaşması imzalandı ve eski sınır muhafaza edildi; ancak İranlılar Zahab bölgesini boşaltmak istemediler. Savaş yeniden başladıysa da, Rusya ve Büyük Britanya'nın aracılığıyla Erzurum'da yeni

bir barış antlaşması imzalandı. Buna göre, Zahab'ın her iki hasım hükümet arasında paylaşılması gerekiyordu. Rusya ve Büyük Brötanya'nın delege- liriyle temsil edildiği Sınır Düzenleme Komisyonu, Derviş Paşa'nın istekleri karşısında görevini yapamadı.

Bu zaman zarfında Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde bir seri isyan daha baş gösterdi; bunlar, hükümet teşkilâtındaki genel zayıflığa bağlı olarak geliştiler. Bir asırdan beri Doğu'da üstünlüğü hissedilen bir Avrupa'nın büyük gelişmeleri önünde, meleke sahibi bir idare, esasen yanlış kaynaşmış bir İmparatorluğu ayakta tutmakta günden güne acze düşüyordu. Kaynarca Antlaşması (1776)'ndan sonra da İmparatorluk, yıkıcı sonuçlarını tadacağı güçsüzlüğünü idrak etti.

Bu dönemde, yani XIX. yüzyılın başlarında, Osmanlı tarihi, en önemlilerinin Mora, Mısır ve Kürtlerle meskûn bölgelerde patlak vereceği birçok seri isyanlara şâhid oldu.

Yeşilköy Antlaşması'nın ağır maddeleri, Avrupalı devletlerin menfaatlerini zedeleyecek nitelikte üstün bir durumu Rusya'ya kazandırmıştı. Siyasî dengeyi sağlayabilmek amacıyla Yeşilköy Antlaşması Berlin'de yeniden gözden geçirildi, ancak, Ermenilerle meskûn yerlerle ilgili islahât hükmü teyid edilmekle kalmayıp, daha da ağırlaştırıldı ve Babîâli, tatbikatını gözetmekle yükümlü bulunan devletlere aldığı tedbirleri peyderpey bildirmeğe mecbur tutuldu.

Ermenilerin durumunu düzeltmeye ve onların Çerkezler ve Kürtlere karşı emniyetlerini sağlamaya yönelik bu islahât hükmü, antik bir Ermeni isyanı öngörüyor ve bunu hazırlamayı amaçlıyor gibiydi.

Böyle bir ihtimal ise İmparatorluğun geleceği için çok tehlikeleyidi. Bu durumda Sultan'ın Hükümeti, Berlin Antlaşması'yla resmî bir şekil almış olan bu vadin sonuçlarından kurtulabilmek amacıyla, elinden gelen her vasıtaya başvurdu. Avrupalı devletlerin devamlı girişimleri karşısında Babîâli, Ermenilerin isteklerini dengeleyebilmek için, Kürt toplumu üzerinde yoğunlaşan bir islahât sistemi uyguladı. Zaten Ermenileri Kürtlerin baskısından koruyacağına dair söz vermemiş miydi? Aynı zamanda, Kürtlerin sosyal durumlarını, yükseltmeğe gayret etmek istemesi için birçok sebep bulunuyordu. İşte bu sebeple Sultan, Kürt aşiretlerini reislerinin komutasında özel bir alay, Hamidiye Süvari Alayı, olarak teşkilâtlandırılmalarının tam zamanı olduğuna karar verdi. Bunun yanısıra, aşiret reislerinin çocuklarını eğitmek amacıyla özel bir okul da açtırdı.

* Küçük Kaynarca Antlaşması, yazarın belirttiği gibi 1776'da değil, 1774 tarihidir. (s.n.)

Diğer taraftan, Küçük Asya'ya daha önce yerleşmiş olan misyonerler ise, Ermenilerin millî duygularını tahrik ediyor ve onları, sonunda kendilerine çok pahalıya malolacak ve aynı zamanda Kürtlerle meskûn yerlere de zararı dokunacak siyasî bir maceraya sürüklüyorlardı.

Böylece bu dağlık bölge, yarım asırdan daha fazla bir sürede bu siyasî hareketin kanlı bir sahnesi oldu. Türkiye'ye karşı silaha sarıldıkları her seferinde karşılarında Kürt gönüllülerini buldular. Ermenilerin Sasun, Talori ve Van ayaklanmaları hep bu gönüllülerin yardımıyla bastırıldı.

Bununla birlikte Avrupalı devletler, Ermeniler için altı vilâyette, yani Kürtlerle meskûn yerlerde, yapılması kararlaştırılmış olan reformları Babiâli'ye hatırlatmaktan geri kalmadılar.

Bu arada diğer olayların da tesiriyle Sultan, Meşrutiyet'i ilân etmek zorunda kaldı ve tüm ağırlığı İttihat ve Terakki Komitesi'nin üstünde yoğunlaşmış olan siyasî bir dizi meseleyi çözmeye yöneldi.

Burada, kurtarmak niyetinde oldukları İmparatorluğun tamamen çöküşüne sebep olan Komite'nin hatalarını incelemek niyetinde değiliz. Maalesef bu işte başarıya ulaşamadılar ve öz hayatlarını bile kaybettiler³⁶.

Türkiye, müttefiklere savaş ilân ettiği zaman, Ermeniler de müttefikler lehinde silaha sarıldılar ve Rus ordusuna ulaşmak için çok sayıda Ermeni Kafkasya sınırını geçti. Birkaç ay sonra da, Kürtlerle meskûn bölgelerin büyük bir kısmı Ruslar ve Ermeniler tarafından işgal edildi, bu da onların Türk ve Kürtlere karşı mezalime girişmelerine yol açtı. Sonunda güçsüz düşen Türkiye, bir ateşkes istedi ve kaderini tamamen müttefiklere terketmek zorunda kaldı.

36 Enver ve Cemal Paşalar, Bolşevikler tarafından öldürüldü. Talat, Said Halim Paşalar ve Dr. Bahaedin Şakir Ermenilerin cinayetleri sonunda verdiler.

Dr. Nazım ve Cavid Beyler, Ankara Hükümeti'nin müstakil mahkemesi tarafından idam edildiler ve Kara Kemâl de hücrelerinde intihar etti.

"KÜRDİSTAN" TERİMİ

"Kürdistan" Farsçada Kürtlerin bölgesi anlamında³⁷ kullanılır, ancak tarih veya coğrafya söz konusu olduğunda, anlamını belirlemek son derece güçleşir. Bu kelime Doğu'da genel olarak Türkiye'nin doğu vilâyetlerinden bazıları için kullanılır.

Aynı bölgeyi tanımlamak için Avrupalı yazarlar, antik çağın bir hatırasıymış gibi, buna bir diğeri "Ermenistan" adını da ilave ederler. Fakat ne biri, ne de diğeri belli bir bölgeyi tanımlamaktan uzaktır.

Zira, çok uzun süredir yaşamalarına rağmen Kürtler, Büyük Savaş'a kadar milli bir yurt kurmak hayali kurmamışlardır. Türkiye'yle İran sınır bölgeleri dışında da hiçbir ülkede belli bir kurumları yoktur.

Önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi bu topluluk, Batı Asya'nın geniş topraklarında öyle yayılmıştır ki, bugün Kürtlerin oturdukları bölgeleri bir haritada belirtmek gerekirse, aşağı yukarı eski Selçuk İmparatorluğu'nun tamamı ortaya çıkar. Bu dağınık topluluğu ırkı, coğrafî ve siyasî olarak her türlü gruplandırma çabası da boş olacaktır. Gerçekten de, Kürtlerle meskûn bölgeler hakkında toplayabildiğimiz en eski ve en yeni belgeler, inandırıcı ve uyumlu olmaktan çok uzaktır.

Thureau Dangin, önce bize "Kardaka"dan söz ediyor. Bu adı, muhtemelen M.Ö. 2000 yılına âit iki Sümer taşı üzerinde okuduğunu belirtiyor.

Asur tarihinde ise, Kürtlerin aslı meselesinde önceki bir bölümde incelediğimiz gibi, Dicle havzasının dağlık arazisini belirten Kardû, Karru, Urartu adı ve ülkesi zikredilmektedir.

Ne Herodot ve ne de Strabon, "Kardukların ülkesi" hakkında bilgi vermemişlerdir.

"Kardukların ülkesi"nden Anabase (On bin kişinin çekilişi tarihi)'ında ilk defa söz eden (M.Ö. 400) Xénophon olmuştur. O, Kuzeyden Sentrit nehriyle sınırlanmış olan bu geçit vermez bölgeyi geçmek için yedi zahmetli gün harcamıştı. Bunaan itibaren de Dicle havzasına "Kardukların ülkesi" denilmiştir.

Ancak, bu veriler yetersizdir, zira Med ve Part Kürtleri, bu ülkenin dışında kalmışlardır, halbuki burası uzun süre Türkmen asıllı bu iki imparatorlukla çevrilmiş bulunmaktaydı:

37 İstân veya sadece sifân eki, Farsçada yer, kapı, bölge anlamındadır. Türkistan, Afganistan, Kürdistan.. gibi.

"Kürdistan" teriminin Kürtlerin yaşadıkları yerleri belirtmek amacıyla ilk defa Selçuklular tarafından kullanıldığı zannedilmektedir. Ancak, meşhur coğrafyacı Hamdullah Mustavfiyu'l-Kazvinî'ye göre, batı Kürdistan, Selçuklu İmparatorluğu'nun küçücük bir eyaleti durumunda bulunan Ermenistan'dan meydana gelmiştir.

Bu konuda gözden geçirdiğimiz Avrupa'daki haritalar da tatmin edici değildir. Bunlardan bir kısmı Kürdistan'ı değişik adlarla zikredip, onu değişik yerlerde göstermektedir. Eserimizin hacmini gereksiz yere şişirmemek için burada bunların hepsinin kopyalarını çıkararak sunmak istemiyoruz. Sadece birkaç açıklamada bulunmakla yetineceğiz. Söz konusu haritalar, Paris'te Millî Kütüphane (Bibliothèque Nationale) de bulunmaktadır...

Bu haritalar gibi birçok ansiklopedi de, "Kürdistan" terimini tahrif ederek, özellikle Türkiye'nin doğu vilâyetlerinde bir Kürt yurdu meydana getirmeyi amaçlamıştır.

Halbuki "Kürdistan" adı, on asır önce Ardelan, Kirmanşah, Hemedan ve Luristan bölgelerini belirtmek gayesiyle kullanılmıştı. Kaldı ki, Kürtlerden ve Kürdistan'dan söz edildiği zaman, bugün İran toprakları üzerinde bulunan bu Kürt bölgelerinden adı geçen kaynaklarda söz edilmemektedir.

Türk düşmanı eyilimler, Kürt-Ermeni cemaatlerinin millî hislerini tahrik ederek, Türkiye'nin batısında olduğu kadar doğusunda da, diğer bir Balkan Meselesi, siyasî bir yangın, yaratmak istemektedirler.

Bu sebeple de ilim ve tarih, Türkler aleyhindeki propagandalar yapmak amacıyla tahrif edilmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nu tamamen parçalamak için de, XIX. yüzyıl boyunca, Ermeniler ve Kürtlerle ilgili tarafgir bir dizi yayın neşredilmiştir.

Avrupalı seyyahlar, dinî misyonerler ve bilim adamları, bu iki eski halkı Türkiye'ye karşı bilinçlendirmek ve tahrik etmek için yıllarca uğraşmışlar ve bu amaçla da hayali "Kürdistan" ve "Ermenistan"ı Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içine yerleştirmişlerdir.

Şimdiye kadar hiçbir zaman da, hâlâ Rusya'nın sınırları içinde bulunan an'anevî Ermenistan diyarının büyük bir kısmını ve İran'da bulunan gerçek Kürdistan'ı talep etmek akıllarına gelmemiştir.

Aksine, ardi arkası kesilmeyen propagandalar sonunda herkeste asırlardır Türk mezaliminden ızdırap çeken bir Kürdistan ve münhasıran Osmanlı İmparatorluğu'nun boyunduruğu altına yerleştirilmiş bir Ermenistan bulunduğu kanaati uyandırılmıştır.

Özellikle Amerikalı ve İngiliz misyonerler tarafından mütemadiyen geliştirilen bu propagandalar, sonunda bu iki cemaati Türkiye'ye karşı savaşa itmeye muvaffak oldular. Bu konudaki ayaklanmanın uğursuz sonucunu biraz ilerde gözden geçireceğiz.

Burada sadece şunu gün ışığına çıkarmak isteriz ki, "Kürdistan", Osmanlı İmparatorluğu kurulduğundan beri hiçbir siyasî veya idarî teşkilâtın adı olarak kullanılmamıştır.

Hiç şüphesiz Küçük Asya'da tarihin başlangıcından beri Türklerle birlikte yaşayan Kürtler vardır.

İrkî ve coğrafî yönden ise, mademki Kürtlerin en büyük kısmı Türkiye'nin dışında özellikle İran'da yaşamaktadır ve Kürdistan adı, İran'da bazı coğrafî ve idarî anlam da taşımaktadır, o halde Kürdistan'ı sadece Türkiye'deki kısmına sıkıştırmak doğru olmaz.

Zaten, Şerif Paşa imzasıyla 22 Mart 1919 tarihindeki Barış Konferansı'na Kürt delegeleri tarafından sunulmuş olan raporda, Kürdistan, Kirmanşah'la Maraş arasında yer almış ve Ardelen'in bir kısmını da içermiştir.

Türk vilâyetleri Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlisi içine alan bu Ermenistan'ın kurulması için kuzeyden yapılmış olan istekler karşısında, delegeler, isteklerini prensip olarak Anadolu'ya kaydırmışlardı; halbuki, birkaç ilçe hâriç bu bölgede Türkler çoğunluktadır ve Kürtler de her devirde Ermeniler'den daha kalabalık olmuşlardır.

Sonunda, Barış Konferansı, Sevr Antlaşması'yla (madde 62-64), Kürtlere, hayali Ermenistan (Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis vilâyetlerini içine alacaktı)'la Mezopotamya, yani İran, Türkiye ve Suriye arasında mahalli ve şartlı bir muhtariyet öngörüyordu.

Antlaşma, millî Türk Hükümeti tarafından kabul edilmedi. Bir Kürt yurdu kurulması hakkındaki konferans teklifi ise, sadece Türkiye'den kopararak Irak'a verilecek olan Musul vilâyetinin bir kısmı için Lozan Antlaşması'ndan sonra kısmen gerçekleşebilmiştir.

Kürtler, Musul bölgesinde çoğunluktadırlar ve Irak Hükümeti'nin 1922-1924 yıllarındaki nüfus sayımına göre de 494.007 kişiyi bulmaktadırlar.

Bu bölge, etnik yönden "Kürdistan" olarak anılmaya az-çok layıktır ve Kürt toplumunun isteklerine sunulmuş bir yurt olarak nitelendirilebilecektir.

Maalesef, olayların devamı ona uygun olarak gelişmedi ve bu bölgenin müstevlisi olan devlet (İngiltere), ona mutluluk ve düşünce ser-

bestisi verecek yerde, onu Irak'a bağılı basit bir vilâyet hâline soktu³⁸.

Bununla birlikte, özellikle manda ve azınlıklarla ilgili mesele Birleşmiş Milletler'in gözetimi altına girdi ve müstevli devlet, zevâhiri kurtarabilmek için sadece Kürtlerin çoğunlukta olduğu bu bölgenin idarî kadrosunda Kürt dilinin serbestce kullanılmasını kabul edebildi.

Bundan başka, Türkiye için siyasî, stratejik ve ekonomik açıdan son derece önemli olan bu Kürt bölgesi, Lozan Antlaşması'nın hazırlanması sırasında uzun tartışmalara yol açtı. Sonunda, antlaşmayı yapan taraflar, bu dikenli meselesinin çözümünü sonraki bir tarihe ertelemek zorunda kaldılar. Antlaşmanın imzalanmasından sonra İngiliz ve Türk Hükümetleri konuya kesin bir çözüm getiremedikleri için antlaşmazlık, sözkonusu Antlaşmanın 3. maddesi gereğince Birleşmiş Milletler Konseyi önüne getirildi.

Konsey, meseleyi çözüme kavuşturmak için bir yıldan fazla bir süre ciddî olarak çalıştı ve sonunda, açık bir surette İngiliz görüşü doğrultusunda resmî bir karar aldı.

Birleşmiş Milletler Konseyi'nin temayülünü hisseden Türk delegeleri, son oturumda yer almadılar ve Konsey, kararı onların غيابında çıkardı.

Başlıca unsurlarından biri Türk-İngiliz antlaşmazlığı olan Kürt ayaklanmasının devam etmesi üzerine Türkiye'nin en önemli vilâyetlerinden biri olan Musul'dan vazgeçmesine yol açtı. Zira, 5 Haziran 1926'da Ankara'da Türkiye, İngiltere ve Irak arasında imzalanan antlaşmanın ilk maddesine göre Türkiye, kendisiyle Irak sınırı çizgisini ilgilendiren 29 Ekim 1924 tarihli Birleşmiş Milletler Konseyi kararını kabul etti. Bu tarihten itibaren de Kürtlerin çoğunlukta bulunduğu bölge resmen Irak'a bağlanmış ve Büyük-Brötanya'nın Orta-Doğu siyasî programının en önemli hedefi, bu şekilde diplomatik bir yolla ve onun emperyalist tutumuyla gerçekleşmiş oldu.

Aynı zamanda Kürt toplumunun hazırlanmasını da hedef alan bu program, problemini daha sonra özel bir bölümde ele alacağımız tezimizin konusunu çok yakından ilgilendirmektedir.

38 Lozan Antlaşması'nın 3. maddesine göre, Türkiye'nin Akdeniz'den İran'a kadar olan sınırı şöyle tesbit edildi:

1- Suriye ile olan sınırı: 20 Ekim 1921'de Türk-Fransız Antlaşması'nın 8. maddesindeki gibi tesbit edildi.

2- Irak'la olan sınırı: Türkiye ile Irak arasındaki sınır, dokuz ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostâne bir şekilde tesbit edilecektir. Belirtilen süre içinde her iki hükümetin de anlaşmaya varamamaları hâlinde, antlaşmazlık Birleşmiş Milletler önüne getirilecektir.

Türk ve İngiliz Hükümetleri, sınır konusunda alınacak kararı beklerken, karşılıklı olarak, kesin şekli bu kararla alacak olan halûhâzırdaki durumu değiştirmeye yönelik askerî ve diğer hiçbir harekete kalkışmayacaklarını taahhüt ederler.

1908 SONRASINDA KÜRTLER'DEKİ SOSYAL VE SİYASÎ DALGALANMA

1908, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde çok önemlidir. Bu tarihte Sultan Abdülhamid, Reval görüşmeleri³⁹ ve Genç Türklerin "İttihat ve Terakki" Partisi'nin kışkırtmaları sonunda Makedonya ordusunda başgösteren ayaklanma üzerine, ikinci kez Meşrutiyet'i ilân etmek zorunda kaldı. Sekiz ay sonra Genç-Türlere karşı sarayın tahrik ettiği askeri bir isyan sonunda ise, Sultan tahttan indirildi ve Selanik'e sürgün olarak gönderildi.

Bu olaydan sonra İttihatçılar resmen iktidarı ellerine geçirdiler ve son derece millî bir programla Babiâli'ye yerleştiler.

Bu döneme kadar İmparatorluğun asıl siyaseti daha ziyade şer'î idi; Türk ırkının iktidarda hiçbir imtiyazı yoktu; hatta aksine, Osmanlı hanedanı, hâkimiyeti sırasına gerçek Türlere karşı her zaman bir itimatsızlık besliyordu; saray personeli ve yakınları, istisnasız, diğer ırktan olan kimlerden teşekkül ediyordu. Arnavutlar, Araplar, Çerkezler, Rumlar, Bulgarlar, Sırlar hatta Yahudiler, İmparatorluğun bütün bu unsurları, Sultanlar nezdinde Türlere'den daha çok imtiyazlıydılar. Babiâli ve saray bu ırk kargaşasıyla istilâ edilmişti.*

Osmanlı Hükümetleri bu siyasette o kadar mübalağa ettiler ki, Türk adı bir hakaret ve aşağılama terimi durumuna geldi ve Küçük Asya, İmparatorluğun en çok ihmal edilen bir kısmı haline döndü⁴⁰.

Türlere için tek bir iş kalmıştı: bütün bu etnik karışımın mutluluğunu sağlamak amacıyla kanlarını dökmek için Balkanlar'dan Yemen çöllerine ve Kafkasya'dan Sahra'ya kadar koşmak!

Doğru bir düşünceyle İttihatçılar, Türk ırkının saklı sosyal durumunu biraz düzeltmek istediler; ancak, İmparatorluğun diğer unsurlarının millî hislerini tahrik etmek hatasını işlediler.

Özellikle bu konuda, Türk olmayan cemaatler Türlere'den daha çok bilgi sahibi idiler; yarım asırdan beri eğitim-öğretimleri misyonerler

39 Bakınız, Le Temps Gazetesi koleksiyonu (1908). "Le Sort de l'Empire Ottoman" yazar B.N. Mandelstam

* Abdülhamid devri için büyük ölçüde geçerli olan bu görüş, önceki Osmanlı Padişahları için kısmen doğrudur. Yoksa durum, iddia edildiği gibi, "istisnasız olarak" bu şekilde değildir (ç.n.).

40 Hammer, Histoire de l'Empire Ottoman.

tarafından idare edilmekteydi; bu sebeple de Meşrutiyet'in ilânı kendilerine daha avantajlı bir durum getiriyordu⁴¹.

Bu çok nazik durumda Meşrutiyet'i Türklerden korumak için daha temkinli bir siyaset uygulamak ve bunu da diğer ırkların millî duygularını tahrik etmeden yapmak gerekiyordu. Halbuki İttihatçılar bunun tersini yaptılar ve freni olmayan bir millî politikaya yöneldiler. Osmanlı Türkleri, millî tutkularını tatmin edemediler. İttihatçılar, bütün Türk ırkının sosyal gelişimini garanti altına almak istediler. Meşhur Sosyolog Ziya Gökalp, şiirlerinden birinde şu mısralarla açık bir şekilde İttihatçıların siyasî görüşünü açıklıyordu:

"Vatan ve Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan.

"Vatan, büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan!"

Kürtlerin tarihi başlığı altında önceki bölümde belirttiğimiz gibi, Küçük Asya'da yapılmış olan ilk Türk fethinden beri, Osmanlı İmparatorluğu'nun konulmasından çok önceleri, özellikle aynı dinden olan bu iki grup arasında bir silah kardeşliğinin geliştiğinden beri, Kürt halkı kaderini Türklere bağlamıştır.

Ancak, tarih, bazı idarecilere karşı Kürtlerin ayaklanmalarına da şahit oldu. Osmanlı hâkimiyeti zamanında da Kürtler arasında birçok karışıklık görüldü. Fakat bu düzensizlikler, sık sık çok basit olaylardan kaynaklandılar: Bazen bir paşanın kötü tutumu veya falan veya falanca reislin kaprisi veya gazabı, bölgeyi talan etmeye yetiyordu.

Bununla birlikte, Büyük Savaş'a kadar Kürtler, Türkiye'den ayrılmak için hiçbir fikir beslemediler. Aksine Türklere olan sadakatleri İmparatorluğun bütün tarihi boyunca doruk noktasına ulaştı. Zaten, dört küsur asır evvelinde Yavuz Sultan Selim'e olan itaatleri çok çabuk oldu ve bu tarihten beri de her zaman İmparatorluğun doğu sınırının en gözde koruyucuları olarak nitelendirildiler. İşte bu sebeple de, Osmanlı Hükûmeti'nin yıkılışına kadar devam edecek olan imtiyazlardan diğer cemaatlerden daha çok yararlandılar.

41 Fransız dilini öğretmekle ahlâkî olduğu kadar ekonomik yönden de Fransız tesirinin büyük önderleri olmuş olan Katolik misyonerlerinin faaliyetleri de, yine aynı sebeplerle Anglo-Sakson protestanlığı lehine mahvolmuştu.

Türk-Fransız yakınlaşmasının bu tesiri geliştireceğini, bu tesir ki.... diyen yazarlar bir şeyi unutuyorlar. Bu da bu tesirin, sadece Fransız misyonerlerinin okullardaki öğrencilerinin önemi üzerinde yoğunlaştığından ve bu öğrencilerin de sadece, değişik mezhepteki Hristiyanlar arasından seçildiğinden ileri gelmekteydi: Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler. Bu okullarda hiçbir Türk-Müslüman öğrenci yoktu: René Puaux, Revue du Christianisme social, 1922.

Neden Büyük Savaş'tan sonra, Şerif Paşa'nın başkanlığında Barış Konferansı'na bir Kürt siyasi grubu birtakim isteklerde bulundu ve neden Lozan Antlaşması'ndan sonra Türkiye aleyhinde bir Kürt ayaklanması meydana geldi? Kürtlerin politik gelişim tarihinde önemli bir yeri olan bu iki konunun her birini ayrı bir bölümde incelemek istiyoruz. Fakat bunları ele almadan bu konularla yakından ilgisi olan ve muhakkak surette sözü edilmesi gereken bir diğer problem daha vardır.

Bu, yarım asırdan beri aralıksız olarak büyük devletleri ve dünya basınıni meşgul eden meşhur Ermeni problemidir. Konu üzerinde şimdiye kadar gerek Ermeniler ve gerekse birçok değişik milliyetteki yazarlar tarafından yüzlerce eser ve sayısız birçok makale yayınlandı. Ancak, Osmanlı Hükümeti'nin Kırmızı Kitab (Livre Rouge)'ından başka, bir Türk tarafından yazılmış ve meseleyi tarafsız bir görüşle ele almış olan bir esere rastlayamadık. Bu, dünya kamuoyu Türkleri, Ermenilerin celladı ve kâtili olarak mahkûm ederken, millî bir görevi ihmal eden Türk aydını için gerçekten acınacak bir durumdur.*

Burada, konuyu önemli bir hüküm gibi nitelendirmek niyetinde değiliz, ancak kitabımızın önemli bir bölümünü aydınlatmak gayesiyle Ermeni meselesini mümkün olan bütün açıklığıyla ve kısaca incelemek istiyoruz.

* Yazarın eseri, daha önce de belirttiğimiz gibi, 1933 yılında basılmış olduğundan, hâliyle bu tarihten sonra Ermeniler hakkında çıkan yayınlar burada yer almamıştır. Konuyla ilgili olarak özellikle son yıllarda birçok eser yayınlanmıştır. Bunların bir kısmı bilim adamlarımıza ait olup, bir kısmı da Devletin resmî yayınlarıdır. Kanaatimizce bunlar da yeterli değildir. Ancak, Mesud Fânî'nin belirttiğinin aksine 1933'ten önce de konuyla ilgili özellikle resmî birçok yerli eser mevcuttur. Bunların büyük bir kısmının yer aldığı bibliyografya için bkz. Azmi Süslü, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı. Ankara, 1990 (ç.n.).

KÜRTLER VE ERMENİ MESELESİ

Bu dikenli konuyu ele almadan önce, Batı Asya'nın bu toplumunun aslı ve genel yaşayışı hakkında birkaç açıklamada bulunmak uygun olacaktır.

Antropolojik yönden Ermeni tipi de, Kürtlerinki gibi, çok karışıktır. Ernest Chantre ve Ne Kanikov'a göre, Sâmi, Akdeniz ve İran tipleri arasında yer alır.

Efsanevî tarihe göre Ermeniler, Yahudi ırkına mensupturlar. Onlar asıllarını, Nuh'un torunu olan Haig'e bağlarlar. Nemrud'un hâkimiyeti altında basit, bağımlı bir hayat yaşamak istemeyen bu asil ve gururlu adam, âile ve cemaatini topladı ve kuzeye yöneldi.

Ağrı eteklerine geldiklerinde Haig, burada durmak istedi ve Haistan (Haig'in ülkesi) adını vererek orada bir krallık kurdu.

Haleflerinden Aram meşhur oldu, O da adını halkına verdi ve o zamandan beri de "Ermeni" halkı denildi. Ermeni tarihinde, bu halkın aslını açıklamaya yönelik, bu tür birçok efsane mevcuttur. Ancak, dilcilerin ekserisi, Ermeni dilinin, büyük Hint-Avrupa dil grubu içinde yer alan eski Farsçadan geldiğini öne sürerler. Belki de bu lehçe, onlara istilacılar tarafından zorla kabul ettirilmiştir⁴². Her halükârda, Ermenilerin Ârî asıllı olmadıkları kabul edilse bile, en azından, onlarla karışmış olmaktadırlar.

Ermenilerin tarihi, her zaman kendilerinden daha güçlü olan istilacılara karşı devamlı bağımsızlık mücadelelerinin bir tekrarıdır.

Millî gelişmelerinin başlarında Ermeniler önce, antik çağda Dicle ve Fırat nehirlerinin yukarı havzalarındaki bölgelere verilmiş adıyla Naire ülkesinin küçük devletleri arasında en güçlü durumdaki Urartu krallığının hâkimiyetine girdiler.

Daha sonra, bu ülke, sırasıyla Mısırlılar, Asurlular, Medler, Persler, Selevkidler, Partlar, Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Selçuklu Türkleri ve Moğollar tarafından işgal edildi.

1512'den itibaren de bütün bu bölgeler Osmanlı İmparatorluğu'na katıldı.

42 Ermenilerle meskûn yüksek platolar, başlangıçta, güneyden gelen ve aslen Sâmi ırkından halklar tarafından işgal edilmiş, ve bunlar da, dillerini, âdetlerini ve kanunlarını empoze edecek olan Ârî ırkından topluluklar tarafından fethedilmişlerdir: Encyclopédie Française.

Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki, Türkler, Selçukluların ortaya çıkmasından çok önce Ağrı bölgelerinde yaşıyorlardı. Batı Asya, göçebe Türkmenlerin meşhur dolaşım yeri oldu. Böylece de onlar, Med, Pers ve Part İmparatorluklarının başlıca unsurlarını meydana getirdiler.

Büyük milletlerin uzun istilâları esnasında Ermenistan, bağımsızlığını koruyacak ne şansa ve ne de güce sahip olabildi. Her zaman başka milletlerin hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı.

Bu zaman zarfında, Zarmair, Arsas, Tigran, III. Ardaşez gibi birkaç enerjik kişinin başa geçmesi, Ermenistan'ın en azından geçici olarak bir bağımsızlık kazanmasına yol açtıysa da, V. yüzyıldan itibaren bu topluluk tamamen yabancıların boyunduruğu altında kaldı. Bununla birlikte, Selçuklu Türklerinin Küçük Asya'yı fethetmeleri sırasında, Ermenilerin bir kısmı Çukurova'ya sığındılar ve Haçlı savaşlarından faydalanarak zâhiren bağımsız denilebilecek küçük bir kiralık teşkil ettilerse de, bu da olaylar karşısında ve Haçlıların yardımlarına rağmen, uzun süre tutunamadı.

Bu tarihten beri de Ermenilerden pek söz edilmedi. Kendilerine Anadolu'da çizilmiş olan kaderlerinden kurtulmak isteyen Ermeniler, hayatlarını rahatlıkla kazanmak amacıyla hemen her tarafa yayıldılar. XIX. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durumları iyi idi. Zeki, çalışkan ve çok itaatkâr oldukları için, Fâtih Sultan Mehmed'in Rum cemaatine ihsan ettiği birçok imtiyazdan onlar da yararlandılar. Zaten Osmanlı İmparatorluğu azınlıklara karşı insanlık dışı davranışlarda bulunmuyordu. Sadece Ermeniler gibi çok kalabalık bir cemaat değil, aynı zamanda Batı Asya'da kalmış bütün etnik gruplar da Osmanlılar döneminde asfî hüviyetlerini muhafaza etme imkânını buldular.

XIX. yüzyılın başlarında, özellikle 1827 Navarin baskınından sonra, Avrupa'nın Hristiyanlar lehindeki müdahaleleri daha da sıklaşmaya başladı ve buna bağlı olarak ta Osmanlı İmparatorluğu yavaş yavaş Balkanlar'daki topraklarını kaybetti.

Büyük Avrupa devletlerinin Paris Antlaşması (1856)'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü resmen garanti altına almaları da, durumunu düzeltmekten uzak kaldı ve paylaşılmamasını hızlandırmaktan başka bir işe yaramadı.

Rusya dışında, Avrupalı misyonerler, İmparatorluktaki halkın duygularını sistemli bir şekilde tahrik ediyorlardı. Ülkenin her yerinde karışıklıklar ve devamlı ayaklanmalar başgösterdi. İlk Ermeni hareketi 1862 yılında,

Maraş yakınında dağlık ve arızalı bir bölge içindeki Süleymanlı (Zeytun)* kasabasında meydana geldi. Ayaklanma çabuk bastırıldı ve, "Doğu Hristiyanlarının koruyucusu sıfatıyla", III. Napolyon'un Ermeniler lehinde müdahalesine yol açtı.

Bundan böyle de tarih, sayfaları arasında "Doğu Meselesi"nin yanısıra "Ermeni Meselesi" başlığı altında yeni bir bölüm açtı. Mesele Yeşilköy Antlaşmasında resmen şekillendi. 1877-1878 yıllarında bir kez daha Rusya tarafından yenilen İmparatorluk, maddelerinden biri Ermenilerin durumuyla alakalı olan sözkonusu antlaşmayı imzalamak zorunda kaldı...

* Burası, o zamanlar Fransız İmparatoru III. Napoléon tarafından "Zeytun Ermeni Cumhuriyeti" (République Arménienne de Zeitoun) olarak taillân edilmiştir (ç.n.).

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ VE KÜRT-ERMENİ POZİSYONU

Hareketin filizlenmesini, Türklerin millî duygularını kamçılayan Ermeni ve Rumların emelleri sağlamışsa da, onu teşkilâtlandırmak şerefi Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya âittir. Onun enerjisi ve sarsılmaz kanaati sayesinde, "Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti" adlı basit bir gruplaşmadan kısa sürede bir "Sivas Kongresi" ve "Türkiye Büyük Millet Meclisi" meydana geldi.

İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali 15 Mayıs 1919'da oldu. Dört gün sonra da, yani 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Samsun'a ayak bastı. Bundan böyle, bu kişinin mucizevî tesiriyle komadan çıkan Türkiye, düşmanlarına her cephede karşı koydu. Bu Millî Mücadele'de Türklere katılan Kürtler de müşterek zafer için her türlü yardımda bulundular.

Son derece güç ve engellerle dolu bu teşebbüsünde Mustafa Kemal'in muhteşem eseri hakkında ayrıntılara girmek bizim konumuz içine girmez. O, Türkiye'yi kurtarmak konusundaki sabit fikrini gerçekleştirebilmek için, düşmanlarına karşı ülkenin hem içinde, hem de dışında savaşmak mecburiyetinde kaldı. Bunun için yakınlarının ağır tenkitlerine, kinlerine ve kıskançlıklarına maruz kaldıysa da, bütün bunların üstesinden gelirken aynı zamanda Ermenilere karşı harekâtını hazırladı ve Yunan ordusuna yönelerek onu yok etti.

1927 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki nutkunda Ermeniler hakkında aynen şu ifadeyi kullandı:

"Ma'lûm-ı âlinizdir ki, Mondoros Mütârekesinden beri, Ermeniler, gerek Ermenistan dâhilinde, gerek hudûda mücâvir mahallerde, Türkleri kütle hâlinde katleden bir an fâriğ olmuyorlardı. 1920 senesi sonbaharında Ermeni mezalimi tahammülsüz bir hâle geldi. Ermenistan seferine karar verdik. 9 Haziran 1920 tarihinde şark mıntıkasında muvakkat seferberlik ilân ettik.

Efendiler, muharebe meydanında, emre intizar eden Şark Ordumuz, 28 Teşrin-i evvel 1920 günü Kars üzerine harekete başladı. Düşman mukavemet etmeksizin Kars'ı terketti. 30 Teşrin-i evvelde tarafımızdan işgal olundu. 7 Teşrin-i sâni tarihinde kitaâtımız, Arpaçay'ına kadar olan mıntıkayı ve Gümrü'yü işgal etti.

Ermeniler, 6 Teşrin-i sâni'de ta'til-i muhasemât ve sulh için müracaat

etmişlerdi. Biz de mütâreke mevâddını, Hâriciye Vekâleti vasıtasıyla 8 Teşrin-i sâni'de Ermeni ordusuna bildirdik. 26 Teşrin-i sâni'de başlayan müzakerât-ı sulhiyye 2 Kânun-ı evvelde hitam buldu ve 2/3 Kânun-ı evvel gecesi Gümrü Muahedesi imza olundu."

"Efendiler, Gümrü Muahedesi hükümet-i milliyyenin aktettiği ilk muahededir. Bu muahede ile düşmanlarımızın hayalhânesinde kendisine tâ Harşit vadisine kadar olan Türk ülkeleri bahşedilmiş olan Ermenistan, Osmanlı Devletinin 1877 Seferiyle kaybetmiş olduğu yerleri bize, hükümet-i milliyyeye terkederek da'vâ hâricine çıkarılmıştır."

Kürtlerin durumuna gelince, daha önce de belirttiğimiz gibi, hemen hemen tamamen Türk Millî Mücadelesi'ne katıldılar. Ancak İngiltere ve Osmanlı Hükümetleri birçok kez Kürtleri Mustafa Kemal'in şahsına ve hareketlerine karşı harekete geçirmeye çalıştılsa da, gayretleri sonuçsuz kaldı ve bu iş için kullandıkları kimseler de cezalandırıldı veya kaçtılar. O sıralarda Çukurova'nın idarî kontrol âmiri olan General Brémond, Maraş'ın kritik durumunu "La Cilicie en 1919-1920" adlı eserinde incelerken bu İngiliz faaliyetine işaret ediyor ve özellikle şunları söylüyor:

"Yeni toprakların idaresi konusunda Albay Piépape, İngilizlerin tutumlarının devam ettirilmesi emrini vermişti. Bu da, doğrudan doğruya askerî bir işgalden ibaret olup, idareciler ve halk tepki göstermedikleri için mahzurlu görünmüyordu. Bununla birlikte, görünüşte İngilizlere karşı bir düşmanlık yaratır gibi olan bir İngiliz-Kürt propagandası, Mustafa Kemal'in Kürt askerleri tarafından kaçırılması olayı da ele alınmıştı."

İngilizlerin, Türklerle Kürtler arasında düşmanlık yaratmak ve kendilerine "Bağımsız bir Kürdistan" vaad ederek Kürtleri bir propaganda vasıtası olarak kullanmak hususundaki niyetlerinden daha önce söz etmiştik. Bununla birlikte, bölgenin ileri gelenlerini ve sivil ve askeri memurlarını ziyaret etmek amacıyla 12 Eylül 1919'da Malatya'ya gelmiş olan bir İngiliz subayının, Albay Peel'in, seyahati hakkında yeri gelmişken birkaç şey söylemek isterdik, fakat bu subay refakatli olarak sınıra götürüldüğünden hakkında fazla bir şey bilmiyoruz.

Kitabımızın en önemli kısımlarından biri olan bu konuyu bitirmeden önce, İngiliz Büyükelçiliği'nin himayesinde Türkiye'deki bir casusluk teşkilâtının başkanı olan Papaz Frew'e "İngiltere'nin Dostları Ligi" başkanı Said Molla'nın mektuplarından birinin kopyasını burada vermek istiyoruz:

"Sayın Başkanım,

"Kürtlerin İsyanı Cemiyeti hakkında samimî arkadaşlarımızla görüştük.

Daha yeni geldikleri için gelişlerinden birkaç gün sonra kendilerine verilmiş olan talimat hükümlerine uyacaklarını ve, "Kürdistan"daki çeşitli dostlarına göndermek için önemli miktarda yiyeceğe ihtiyaçları olduğunu bize bildirdiler.

Zeki Paşa'yı Başbakanlığa getirmeğe mani olmak isteyen görüşleri doğru bulmuyorum. Bu kişi, Kürtler üzerinde otoriteye ve nüfuza sahiptir. Eski Ermeni soykırımları unutuldu.

Beyan ettiğiniz görüş ise, her halükârda hamdirdir. Gerektiğinde durum, maharetle tersine çevrilebilir. Her zaman yardımlarınızı bekliyoruz. Bu konudaki diğer tavsiyeleri tatbik etmeye çalışacağız.

Saygılarımın kabulünü arz ederim.

4.11.1919. S. "

Bu mektubu Leipsig'de Fransızca olarak "Discours du Ghazi Mustafa Kemal" adıyla yayınlanmış olan eserden iktibas ettik. Bu eserde, Said Molla denilen kişiden devamlı olarak Papaz Frew'e gönderilmiş olan bu tür birçok mektup daha bulunmaktadır.

Gazi'ye göre, bu mektupların doğruluğu inkâr edilemeyecek niteliktedir, zira bu mektupların örnekleri bizzat Said Molla'nın evinde bulunmuş olup, bunlar, üzerine orijinaleri yazılmış olan bir defterden kelime kelime kopya edilmiştir.

Ayrıca Gazi, Papaz Frew'i şahsen tanıdığını da ilâve ediyor. İstanbul'da bir veya iki defa onunla görüşmek fırsatını bulduğunu belirtiyor.

Bu menfi faaliyetlerin, gayesi Türkiye'de karışıklık çıkarıp Türkleri köleleştirmek olan bu meşhur Papazın eseri olduğundan hiç kuşkusu olmayan Mustafa Kemal, faaliyetlerini belirli bir süre askıya alır veya belki de tamamen işten el çeker düşüncesiyle, bu Papaza şahsen Fransızca bir mektup göndermiştir. Mektubun örneği, "Le Discours du Ghazi Mustafa Kemal", s. 241, adlı eserde bulunmaktadır. Muhtevası kitabımızın konusunu yakından ilgi'endirdiğinden ve Kürt hareketlerinin aslını açık-seçik bir şekilde aydınlatmak üzere mektubu aynen iktibas ediyoruz:

"Sayın Frew,

İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği

Bayım,

Bay Marten'in aracılığıyla sizinle olan konuşmalarımızı zevkle hatırlıyorum. Türkiye'de, Türk halkının ortasındaki uzun ikâmetiniz sayesinde

de bu ülkeyle ilgili son derece doğru intibalar edindiğiniz kanaatindeydim. Halbuki şimdi büyük bir üzüntüyle görüyorum ki, bazı şüpheli ve menfaatçi kimselerle c:an temasınız, size yanlış bir yol seçtirmiş.

Size hatırlatmama müsaade ediniz ki, mesela, emin kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, Said Mollay'la hazırladığınız, hatta tatbikine başladığınız plan, muhakkak surette İngiliz milletinin nefretini çekecektir. Şayet, Said Molla'ya itimat etmek yerine, Türkiye ve Türkler, gerçek vatanseverlerin duygularına göre değerlendirilmiş olsaydı, bunun gibi nice plânın gerçekleşmesinin mümkün olamayacağı hemen anlaşılırdı.

Bunu isbat etmek için dünkü kazalar olan Ada Pazarı ve Karaca Bey kavgalarının nasıl acınacak bir başarısızlıkla sonuçlandıklarını söylemek yeter. Bunlar hiç te yerinde bir hareket değildi.

Gerçekten de, sonucu yönünden, Kaptan Nowill'le birlikte eski El-Aziz Vâlisi ve Malatya Mutasarrıfı tarafından Malatya'dan Sivas'a karşı girişilmiş olan tertip ki, konuyla ilgili olarak gösterilmiş olan bütün gayretlere rağmen, kandırılmaya muvaffak olunamamış olan Kürtlerin yardımını sağlamaya yönelikti, tertipleyenlerin başarısızlığıyla sonuçlanmadı mı?

Sizi bütün samimiyetimle ve en ciddî bir şekilde temin ederim ki, eğer İngiliz milleti, Türk halkının itimat ve iradesine değer vermeyecek olursa, büyük bir hata işlemiş olacaktır. Aksi halde, başarıya ulaşmak için almak zorunda alacağınız her türlü tedbir, tamamen boş ve ulaşmak istediğiniz amaca aykırı olacaktır.

Bazı sahtekârların yaptıkları gibi, Emperyal Majesteleri'nin Sultan'ı destekleyen ve tertiplerinize girmiş bir kimse olarak gösteriime gayretinin son derece tehlikeli olduğunu size hatırlatırım. Hesap vermek zorunda olmayan ve Emperyal kalmak durumundaki şahsiyetiyle Hükümdarımız, millî irade ve hâkimiyetle ilgili şeyleri hiçbir şekilde değiştirmek istemiyecilerdir.

Şayet Türkiye'de bulunan ve hiç şüphesiz İngiliz milletinin arzuları ve menfaatleri hilafında hareket eden İngiliz memurlarının faaliyetlerini..... kendilerine bildirilecek olursam (bu faaliyetlerle ilgili belgeler elimizde bulunmaktadır), İngilizler gibi bütün dünya da bu tür faaliyetleri tavsip etmeyeceklerdir.

Acaipliği dolayısıyla bahsetmek istediğim bir nokta daha var:

Siz, Tanrı'nın hizmetinde değilsiniz. Politik manevralara katılmaktaki ve kolayca kanlı savaşılar yol açabilecek olan olaylarda aktif rol almaktaki şiddetli arzunuz, kutsal görevinizle bağdaşabilir mi?

Sizinle olan görüşmelerimizde hakkınızda edindiğim intiba, sizin bu tip bir politikacı değil, insanlık ve adalet idealine âşık bir kimse olduğunuz idi. Fakat, elime henüz ulaşmış olan son doğru haberler, bu kanaatimde yanlış olmuş olduğumu gösteriyor.

Bayım, samimî hislerimin ifadesini kabul ediniz."

Buna rağmen, İngiltere Yüksek Komiserliği'nin faaliyetleri bir an bile olsa Mustafa Kemal ve diğer Türk milliyetçilerin aleyhinde çalışmaktan geri kalmadı. Türkler aleyhinde çalışmalarına her türlü desteği sağladı.

Zaten Mütâre.'e sırasında da Babiâli tamamen müttefiklerin, özellikle Yüksek komiserlerinin emrinde kalacaktır.

23 Haziran 1919 tarihinde Dâhiliye Nâzırı Ali Kemal Paşa'nın şifreli telgraf hâlindeki bir sirkülerin kopyasından İngiliz Yüksek Komiseri'nin Babiâli üzerindeki baskısını açıklayan birkaç cümleyi burada sunmak istiyoruz; bu telgrafın orijinaline, Gazi tarafından 1927 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde irad edilen nutukta işaret buyrulmuştur:

"Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla beraber siyaset-i zamana o derece âgâh olmadığı için, fart-ı hamiyet ve gayretine rağmen, memuriyet-i cedidesinde asla muvaffak olamadı. İngiliz mümessil-i fevkalâdesinin talep ve israriyle azledildi ve edildikten sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha ziyade meydana vurdu. Redd-i İlhak Cemiyetleri gibi Karcısı ve Aydın havalasında ahali-i İslâmiyeyi nahak yere kırdırmaktan ve fakat bu vesileden istifade ile halkı haraca kesmekten başka bir iş görmeyen emirsiz, saygısız ve gayrikanunî teşkil edilen bazı heyetler için ötedenberi çektiği telgrafnamelerle de hata-yı siyasîsini idareten de artırdı. Müşarünileyhin İstanbul'a celbi Harbiye Nezaretine ait bir vazifedir."

Görüldüğü üzere, İngiliz Hükûmeti, Türk Millî Mücadelesi'nden çok çekinmiş ve Mustafa Kemal'in manevî himayesindeki bu hareketi daha şekillenmeye başlarken her ne pahasına olursa olsun yoketmeye çalışmıştır.

Birgün, varlıkları Millî Mücadele'yi güçlendirebilecek olan İstanbul'daki bütün Türk politikacıları toplatıldı ve Malta'ya sürüldü.

Bunun yanısıra, İngiliz siyaseti, bu hareketi yoketmek için, Anadolu'da Yunan ordusunun faaliyetlerini geliştirmeye yönelik her türlü desteği de sağladı. Böylece Kürt ayaklanmasının hazırlanması da, Türklere arkadan öldürücü bir darbe vurmak amacıyla İngiliz siyasetinin bir parçası oldu.

Bereket versin ki, İngiliz faaliyetleri her tarafta büyük başarısızlıklara

uğradı: Türk-Fransız Antlaşması Ankara'ya serbest hareket etme imkânını verdi ve Millî Mücadale'nin başarıya ulaşmasını kolaylaştırdı. Gazi, nutkunda bu antlaşmadan zevkle söz etti ve Monsieur Herriot, yeni Türkiye'nin doğuşunu Fransız inkilâbının bir kız kardeşine benzetti. Şu bir gerçek ki, büyük devletlerden elini Türklere uzatan Fransa olmuştur. Fransa, kendisini tahrik eden Ermeniler, Yunanlılar ve onların taraftarlarının etkili propagandalarına rağmen, Ermeniler ve Kürtlerle meskûn bölgelerde yeni işgallere* girişmekten akıllıca vazgeçti.

Bu arada, İnönü zaferinin akabinde toplanmış olan Londra Konferansı'ndan sonra, Türkiye'ye yeni bir barış teklifi yapıldı. 25 Ocak 1921'de Paris'te toplanmış olan Konseyi'ni kararıyla, sözü edilen konferansın hazırlanması inisiyatifini alan da yine Fransa oldu.

Bu konferans, olayların gerekli kıldığı Sevr Antlaşması'nın değişikliğini öngörüyor ve Sultan'ın Hükümeti gibi, Büyük Millet Meclisi'nin de delegelerini davet ediyor, ancak, bu sonunculara Sultan'ın delegelerinden daha tâli bir yer veriyordu. Bu da, her şeye rağmen, Mustafa Kemal için, kendisini o zamana kadar âsi bir General veya basit bir çete şefi gibi görenlere karşı kazanılmış büyük bir başarı idi. Bununla birlikte, bunda bir mahzur vardı, ülke, iki ayrı heyetle temsil edilmiş olacaktı.

Londra Konferansı, hiçbir olumlu sonuç alınamadan 25 Şubattan 12 Mart 1921'e kadar devam etti. Yeni Barış Antlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi için tatmin edici değildi, Sevr Antlaşması'nı esas olarak almış ve teklif edilen yeni değişiklikler de gerçekten yetersiz kalmıştı.

Londra seyahati sırasında, Ankara Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı ve Heyet Başkanı Bekir Sâmî Bey, Monsieur Briand'la 11 Mart 1921'de, Fransa'yla Türk Millî Hükümeti arasındaki anlaşmazlıkların çözümlenmesiyle ilgili bir Antlaşma imzaladı. Birçok maddeleri arasında, Çukurova ve ona komşu Mamuratü'l-Aziz, Diyarbakır ve Sivas vilâyetlerinin ekonomik durumu da gözden geçirildi. Fransızlar, tercih hakkına sahip olacaklar ve ülkenin ekonomik kalkınması için bu bölgelerde mâfi imtiyazlar elde edebileceklerdir.

Bu madde, Anaaolu'yu iki ekonomik bölgeye bölmeyi planlayan ve Sevr Antlaşması'ndan sonra Fransa, İtalya ve Büyük Brötanya'yla imzalanmış olan üçlü antlaşmanın yerini alıyordu.

* Yazar, burada "conquêtes" (fethler) ifadesini kullanmıştır. Ancak, geçici olduğu için buna "işgaller" demek, hem tarihî, hem de filolojik açılarından daha doğru düşmektedir.

Türk Millî Hükûmeti heyetinin bu antlaşmaya sâhip olduğunu ve müttefiklerin barış teklifinin de yolda olduğunu gören Yunan ordusu, şüphesiz Ankara'nın bu barış teklifini kabul etmesine mani olabilmek gayesiyle, tüm güçleriyle bütün sınırlarda saldırıya geçti.

On günden fazla süren bir savaş sonunda, Yunanlılar, orduları üzerinde Türklere yeni bir zafer kazandırmaktan başka bir şey yapamadılar ve tabiatıyla da, müttefiklerin barış teklifi ve Briand ve Bekir Sâmi Beylerin antlaşması sonuçsuz kaldı.

Fakat, aralarındaki saçma düşmanlıkları sürdürmek istemeyen Fransa ve Türkiye, her iki taraftan da temasa geçmek için gayret sarfettiler ve birkaç ay sonra, Fransız Hükümeti Ankara'ya Franklin-Bouillon'u gönderdi. Gazi şahsen onunla görüştü ve, iki ülke arasındaki düşmanca duygular, mutlu bir dostlukla birbirine bağlanan iki Dâhi'nin iyi niyetleri sayesinde yok oldu gitti. 20 Ekim 1921 tarihinde, Türkiye'nin millî kararları, ilk defa Fransa tarafından tanınmış oldu. Onun askerleri tarafından işgal edilmiş olan Çukurova ve diğer bölgeler tahliye edildi ve Türkiye'nin Suriye yakınındaki doğu vilayetlerinde Fransa'ya tanınmış olan mâlî imtiyazlar hakkındaki antlaşma da lağvedilmiş oldu.

Bu İtilâfnâme görüşmelerinin safhaları hakkında Nutku'ndan ayrıntılı bilgi veren Mustafa Kemal Paşa, görüşünü şu şekilde özetliyor:

"Efendiler, Mösyö Franklen-Buyon ile mühim ve tâli mesâil üzerinde günlerce ve günlerce müdavele-i efkârda bulduk. Netice olarak bir-birimizi fikirleriyle, hisleriyle, meslekleriyle, anlamak müyesser oldu zannedirim. Fakat, Fransa Hükümeti'yle Türk Hükümet-i milliyesi arasında, kat'î itilâf noktaları tesbit edilebilmek için biraz daha zamanın geçmesi zarurî oldu. Neye intizar olunuyordu? İhtimal ki, Türk mevcudiyet-i milliyesinin Birinci ve İkinci İnönü'den sonra daha büyük bir eserle teyit edilmiş olmasına!... Filhakika, Mösyö Franklen-Buyon'un karar-ı kat'îye iktirân ettirip imza eylediği / Ankara İtilâfnâmesi, Sakarya zafernâme-i kübrâsından 37 gün sonra, arzemiş olduğum gibi, 20 Teşrin-i evvel 1921'de vücud bulmuş bir vesikadır.

Bu İtilâfnâme ile, siyasî, iktisadî, askerî ilâ... hiçbir hususta istiklâlimizden hiçbir şey feda etmeksizin eczâ-ı vatanımızın kıymetli parçalarını işgalden tahlis etmiş olduk. Bu İtilâfnâme ile âmâl-i milliyemiz, ilk defa olarak düvel-i garbiyyeden biri tarafından, tasdik ve ifade edilmiş oldu.

Mösyö Franklen-Buyon, bundan sonra da birkaç kere Türkiye'ye gelmiş, Ankara'da ilk günlerde meyânemizde teessüs eden dostluk hissiyatını izhara vesile aramıştır."

Ankara İtilâfnâmesi'nden sonra, 22 Mart 1922'de, Müttefik Devletleri Dışişleri Bakanları Konferansı, muharip Türk ve Yunan Hükûmetleri'nin ikisine de bir mütâreke teklif etti ve dört gün sonra da, Paris'te toplanan bu Bakanlar Konferansı, söz konusu Hükûmetlere göndermiş olduğu bir notayla, devletlerin barışla ilgili yeni tekliflerini tesbit etti. Bütün bunlar, genel olarak, Türkiye için iki önceki antlaşmadan da daha faydalı idi, fakat onun millî menfaatlerini gerçekleştirebileceği kabul edilmiyordu:

Bu tekliflerde "Kürdistan Meselesi" konu edilmemiş, ancak, Birleşmiş Milletler'in gözetiminde doğuda bir Ermeni yurdunun kurulması meselesi öngörülmüştü.

Millî Türk Hükûmeti bu teklifi, sadece mütârekenin imzalanmasından hemen sonra Anadolu'nun tahliye edilmesi esas şartıyla kabul etti.

Müttefik devletler tarafından bu şart reddedilince, Orta-Doğu'da kalıcı bir barışın yapılabilmesi için Lozan'da milletlerarası yeni bir konferansın toplanmasını sağlayacak olan Yunan ordusunun Türkler tarafından tamamen imha edilmesini beklemek gerekecektir.

LOZAN ANTLAŞMASI VE TÜRKİYE'DEKİ KÜRTLER VE ERMENİLER

Anadolu'da Yunan ordusunu imha ettikten sonra yeni Türkiye, şerefli bir barış antlaşması imzalamak için Lozan'a heyet gönderdi. Türkiye mu-zaffer idi ve haklı olarak ta tam bağımsızlık ve millî hâkimiyetinin teyid edilmesini istedi.

Kabul etmek gerekir ki, Gazi idealini* iyi gerçekleştirdi. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak bastığı zaman, plâni, sadece kendi kafasında idi. Onun, ülkenin içinde olduğu kadar dışında da dört yıl boyunca savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı üzerine modern bir Türkiye'nin meydana getirilebilmesi için olayların ağır darbeleri altından kalkması gerekecekti.

Yunan ordusu'ndan geride kalanları takib edip ezen Mustafa Kemal Paşa İzmir'e geldi ve orada da, müttefiklerin konsoloslarının yeni bir barış teklifiyle karşılaştı.

Bu arada, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'nin ziyaretini kabul etti. O, Gazi'ye, Franklin-Bouillon'un kendisiyle görüşmek istediği bir telgrafı arzetti.

Birkaç gün sonra da, Franklin-Bouillon, bir Fransız zırhlısının üzerinde İzmir'e geldi ve Gazi'le görüşmeleri sırasında Gazi, 23 Eylül 1922 tarihli ve özellikle düşmanlıkların son bulması ve barış için bir konferansın toplanması için müttefiklerin bir notasını aldı.

Bir sürü tartışma ve hazırlıktan sonra, Lozan'da toplanıldı ve konferansın ilk oturumu 21 Kasım 1922'de yapıldı. Türkiye'yi temsil eden İsmet Paşa idi; o, yeni Türk Devleti'nin bağımsızlık haklarından en ufak bir fedakârlık yapmak niyetinde olmadığını müttefiklere anlatabilmek ve özellikle kabul ettirebilmek için çok uğraştı. Gerçekte bu devlet, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir devamı idi. Ancak, varlığını koruyabilmek için yıllardan beri ağır bir savaş verdiği için ve gayesine ulaşabilmek için de evlatlarının kanını oluk oluk akıttığından, Babâli'nin asırlık bütün taahhütlerinden kendisini muaf tutuyordu. Bu görüş ise, müttefikler tarafından kabul edilemez nitelikteydi. Yıllardan beri, Osmanlı

* Yazar, "rêve" (hayal, rüya) terimini kullanmıştır. Ancak, Mustafa Kemal, daha Millî Mücadele'ye başlamadan önce, Türkiye'nin geleceğini plânlamış olduğundan burada bir hayalden, bir rüyadan değil, bir idealden bahsetmek gerekir (ç.n.).

İmparatorluğu'nda menfaatlerden, Kapitülasyonlar'dan ve birçok ekonomik, adlî ve siyasî imtiyazdan istifade ediyorlardı. Ayrıca, İmparatorlukta Hristiyan unsurlara da, özel sosyal bir hayatın bütün nimetlerini cömertce temin etmişlerdi. Babiâli hemen hemen tamamen himayeleri altında bulunuyor ve İmparatorluğun kaderinde de onlar söz sahibi oluyordu.

Nasıl olurda bütün bu tarihî çıkarılardan vaz geçebilirlerdi? İsmet İnönü'nün istekleri karşısındaki tutumları ne olacaktır?

Mesele, gerçekten de çok dikenli idi. Sadece Türk-Yunan anlaşmazlıklarını halletmek veya yeni Türk Devleti'nin tam bağımsızlığını sağlamak yetmiyordu. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun asırlık hesapları da vardı. Bütün bu zor meseleleri halletmek gerekiyordu.

Gerçekten de görüşmeler uzun ve güç oldu. Sekiz ay devam etti. Sonunda müttefikler barışçı bir tutum içine girdiler ve yeni Türkiye'nin tam bağımsızlığını tanıdılar. Yeni bir antlaşmayla Türkiye'nin bağımsızlığına gölge düşürebilecek olan bütün imtiyazlar ve Kapitülasyonlar kaldırıldı veya değiştirildi. Aynı şekilde Sevr Antlaşması'nın önemli unsurları olan "Ermenistan ve Kürdistan Meseleleri"ne Lozan Antlaşması'nın bir tek cümlesinde bile yer verilmedi.

Zaten, Millî Türk Hükümeti, "Ermeni Meselesi"ni Kafkas Cumhuriyetiyle Gümrü Antlaşması (2 Aralık 1920)'nde önceden halletmiş ve daha sonra da, Rusya'yla bunu 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması* ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşması'nda teyid etmişti. "Kürdistan Meselesi"ne gelince, İsmet Paşa bu konuda hiçbir münakaşayı kabul etmedi. Kürtlerin örfleri, adetleri, dinleriyle Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu sarahatle belirtti. Kaldı ki Türkiye, onları azınlık olarak bile nitelendirmemiştir.

Gerçekten de, Lozan Antlaşması'nda genel ve ayrıntılı olarak azınlıkların korunmasıyla ilgili bölümde daha ziyade Müslüman olmayan azınlıkların durumu ele alınmıştır. Ancak, adigeçen antlaşmanın imzalanmasından sonra ve Türkiye ile Irak arasındaki sınırların görüşülmesi sırasında, dolayısıyla "Kürt Meselesi"nin önem kazandığı bir dizi mesele ortaya çıktı, bunlar Ankara'yla Londra arasında anlaşmazlık konusu oldu ve bir yıldan fazla bir süre çok ciddî olarak Birleşmiş Milletler Konseyi'ni meşgul ettiler.

Anlaşmazlığın aslı ise, Lozan Antlaşması görüşmeleri Irak sınırlarının

* Yazar, yanlışlıkla, 16 Mart 1920 tarihini vermiş olup, Moskova Antlaşması, 1921'de yapılmıştır.

tesbit edilmesi üzerinde cereyan ederken Türkiye ve Büyük Brötanya'nın bir anlaşmaya varamamalarından ve meselenin çözümünün antlaşmanın imzalanmasından sonraya ertelenmesinden kaynaklanmıştır. Bu sebeple de ar. Antlaşmanın 3. maddesine şu hüküm eklenmişti:

"Irak sınırı, Türkiye ile Büyük Brötanya arasında dostlukla ve dokuz ay içinde halledilecektir. Her iki hükümet arasında belirlenen süre içinde anlaşma sağlanamazsa⁴³, anlaşmazlık. Birleşmiş Milletler Konseyi'ne getirilecektir. Türk ve İngiliz Hükümetleri, sınır konusunda alınacak kararı beklerken, kesin şeklinin bu kararla belirleneceği toprakların şimdiki durumunda herhangi bir değişiklik yapmaya yönelik askerî veya başka herhangi bir harekâta girişmeyeceklerini karşılıklı olarak taahhüt ederler."

Bu hüküm ve Türk topraklarının tahliye edilmesiyle ilgili protokolün 7. maddesine göre Türk-İngiliz delegeleri, Türkiye ile Irak arasındaki sınır meselesini dostça çözümlenmek için 19 Mayıs - 9 Haziran 1924 tarihinde İstanbul'da toplandılar. Ancak, Büyük Brötanya'nın temsilcisi, söz konusu meseleyi ele alacak yerde, o zamana kadar her iki hükümetin hiç birinin düşünmediği yeni bir istek ortaya attı.

Kendileri için bir yurt meydana getirmek gayesiyle Nastuî halkın durumunu göz önünde bulunduran İngiliz temsilcisi, Musul vilâyetinin kuzeyindeki Türk topraklarındaki birkaç kasabayı da içine alacak olan yeni bir sınır teklif etti. Böyle bir iddia karşısında, iki hükümet arasındaki dostluk antlaşması, kabul etmek gerekir ki, hiçbir gerçekleştirme şansına sahip değildi. Bu sebeple de, İstanbul Konferansı, hiçbir sonuca varamadan dağıldı.

İngiliz Hükümeti, Türkiye ile Irak arasındaki sınır meselesinin Birleşmiş Milletler Konseyi'nin bir dahaki gündeminde yer alması amacıyla, önce 6 sonra da 14 Ağustos 1924 tarihli ve E 5331/7/65 sayılı mektupla (Birleşmiş Milletlerler'e müracaat etti. Fareing Office, bu mektupla birlikte,

43 Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın Orta-Doğu meseleleri üzerindeki yayınından iktibas: İngiliz, Fransız ve İtalyan orduları tarafından işgal edilmiş olan Türk topraklarının tahliye edilmesiyle ilgili Protokol ve 24 Temmuz 1923'te Lozan'da imzalanmış olan Beyanât (VII, Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girmesine kadar İngiliz Hükümeti ve Türk Hükümeti karşılıklı olarak, ar. Antlaşmanın 3/2. maddesinin üçüncü paragrafı hükmüyle sınırın tesbitine kadar muhafaza edilecek olan statükoyu değiştirebilecek en küçük bir hareket yapmamayı taahhüt ederler.

Adigeçen hükümetler, Türkiye ile Irak arasındaki sınırla ilgili olarak, Barış Antlaşması'nın 3/2. maddesinin ilk paragrafında öngörülmüş olan görüşmelerin, tahliye işlemlerinin bitmesinden sonra başlaması ve adigeçen paragrafta öngörülmüş olan dokuz aylık sürenin de, söz konusu görüşmelerin başlama tarihinden itibaren hesap edilmesi konularında anlaşmışlardır.

görüşünü özetleyen ve Konsey üyelerine dağıtılmak üzere rapordan 15 nüsha gönderdi.

Diğer taraftan Türk Hükûmeti de, içinde Musul vilâyetinin Türkiye'ye verilmesinde ısrar etmesinin sebeplerini kısaca izah ettiği, 20 nüshalık bir raporu Konsey üyelerine dağıtılmak üzere Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne gönderdi.

MUSUL MESELESİ HAKKINDA TÜRK VE İNGİLİZ MUHTIRALARI

Burada, çok ayrıntılı olan ve Kürtlerin çoğunlukta oldukları bir bölgenin kaderini ilgilendiren bu iki muhtıranın belli başlı noktalarını özetlemek istiyoruz; bu konuda alınacak nihaî karar hiç şüphesiz bu toplumun varlığını ilgilendirmektedir.

İngiliz Hükûmeti'nin muhtırasına göre, mesele, sadece teklif edilen sınır çizgisinin hemen yakınındaki topraklara münhasır olmayıp, bu çizginin güneyinde uzanan çok geniş bir araziye de içine alıyor.

Meselenin bu tarafı, Türk delegesinin kesin bir şekilde talep ettiği bütün eski Musul vilâyetinin Türkiye'ye iâdesi konusundaki ısrara verilmiş bir cevap gibi açıklanıyordu.

Gerçekte, Türk muhtırasına göre, Türk-İrak sınır anlaşmazlığı meselesi, Musul vilâyetinin kaderinin tayininden başka bir şey değildi, zira Türk Hükûmeti, bu vilâyetin Irak'a dahil edilmesini kabul etmiyor ve sadece söz konusu vilâyetin güneyinde kalan bir araziye terketmeye razı oluyordu. Halbuki İngiliz Hükûmeti, Musul vilâyetinin Irak'a dâhil edilmesini sağlamakta ısrar ediyor ve bu vilâyetin bütün arazisini kapsayacak olan bir sınır teklif ediyordu. Bundan başka, muhtırada belirttiği şekilde İngiliz isteği çok ileri gidiyordu. İstanbul Konferansı'ndan beri de, Musul vilâyetinden fazla olarak, bir Asur yurdu kurmak üzere Türk topraklarından bir parsel daha istiyordu. Bu, Büyük Savaş'ın başlamasından itibaren Türkiye'ye karşı ayaklanmış ve müttefiklerin davasına katılmış olan Asurlular için kurulacaktı.

Türk heyetinin isteğini reddetmek maksadıyla da, İngiliz Hükûmeti, birtakım etnik, siyasî, tarihî, iktisadî ve stratejik sebepler öne sürüyordu.

İrkçilikle ilgili mülâhaza:

İngiliz muhtırası, Musul Türkleriyle Anadolu Türklerini birbirinden ayırmıştır. Buna göre, Musul Türkleri Osmanlı olmayıp, Türkmen adını taşırlar ve konuştukları Turanca da, İstanbul veya Anadolu şivesinden çok Azerbeycan lehçesine benzer.

Onların bu bölgeye gelişleri ise, Osman Bey tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasından çok öncedir. Türkler veya Türkmenler, Musul ovasında ve özellikle Erbil, Altun Köprü, Kerkük, Taze Hurmato, Tavuk, Kifri ve Kara Tepe şehirleri ve çevrelerinde yerleşmişlerdir.

Türkmenler, Suriye çölü uçlarında ve Musul'un doğusunda, bir nöbetçi gibi dikilen ve çevresindeki köylerle birlikte onbinden fazla ahali- si olan bir şehir (Telafar)'de toplanmışlardır. Bununla birlikte, İngiliz hesabına göre, Musul vilâyetindeki Türkmenlerin nüfusu 64.895 iken, aynı bölgede 185.700 Arap, 454.000 Kürt (30.000 Yezidî Kürt nüfusu sayılmıştır), Asurlular, Nesturîler ve Katolik Suriyelilerden oluşan 77.000 Hristiyan ve 16.800 Yahudi yaşamaktadır.

İngiliz Hükûmetine göre, bölge Türkmenlerinin şeklen Türkiye'ye bağlanmak istemeleri geçici olarak kabul edilmiş olsa bile, diğer ahalinin karşı görüşte olacaklarında şüphe yoktur. Böylece de, sadece Türk azınlığının isteklerini göz önünde bulundurarak, bölge arazisini bilinen prensipler doğrultusunda düzenlememek pek doğru bir hareket olmayacaktır.

Bu konudaki en tesirli bilgi edinme vasıtası ise, Yukarı Silezya, Sarre, Doğu Prusya'nın birkaç kazası, Slesvig bölgeleri ve diğer bazılarında olduğu gibi, ihtilafli bölgenin kaderini tayin etmek için halk oylamasına başvurmak yolu idi. Fakat, Türk heyetinin bu teklifi, aşağıdaki sebeplerle, Lozan Konferansı'nda Lord Curzon tarafından reddedilmişti:

- 1- Halk oylaması (plébiscite) bir Devlet Başkanı seçebilir, fakat bir sınırı tesbit edemez. Buna rağmen Lord Curzon, anlaşmazlık konusunun bir sınırı değil, bütün bir vilâyetin kaderini ilgilendirdiğini daha önce açık bir şekilde kabul etmişti (bakınız, Dava Tutanakları, cilt I, s. 200).
- 2- Emniyeti sağlamak için tarafsız bir ordu temin etmek gereklidir.
- 3- Halkın büyük bir kısmı göçebe olduğu için, oy verecek halkı tesbit etmek çok güç olacaktır.
- 4- Kürtlerin ekseriyetiyle, Arapların büyük bir kısmı ümmî olduklarından, nasıl oy kullanılacağını bilemeyeceklerdir.

Bununla birlikte İngiliz Hükûmeti, askerleri tarafından Irak'ın işgal edilmesinden beri iki defa halk oylaması yaptı: 1919 başlarında Büyük Brötanya Hükûmeti, Musul vilâyeti halkına, üç vilayeti, Basra, Bağdat ve Musul'u, içine alacak olan tek bir Devlet hâline gelmeyi isteyip istemediklerini sormuştu.

Daha sonra aynı yıl içinde, kırallık tacının Kıral Faysal'a verilmesi konusunda da bölge halkına fikirleri sorulmuştu. Bu iki örnek, bu konudaki her türlü tereddüdü yok etmeye kâfi gelmez mi? Cevap olarak, Türk muhtırası, "Musul vilâyetiyle ilgili bütün İngiliz beyanât ve notalarında, bu vilâyet halkına Türkiye'den ayrılma fikrinin, İngiliz Hükûmeti tezinin temel taşını oluşturduğuru" açıkca belirtmiştir.

Türk muhtırası ayrıca, İngiliz muhtırasının diğer gözlemlerine de cevap vermiştir. Özellikle halkın nüfusu konusunda, büyük ölçüde İngilizlerinkinden farklı olan resmî bir istatistik vermiştir.

İşte her iki muhtıranın da verdiği rakamlar:

MUSUL VİLÂYETİNİN TOPLAM NÜFUSU:

Resmî Türk istatistiklerine göre	Kürtler	Türkler	Araplar	Yezidiler	Gayri Müsimler	Göçerler
	263.830	146.960	43.210	18.000	31.000	170.000
İngiliz istatistiklerine göre	424.700	65.000	185.700	30.000	77.000

Türklerle Türkmenler arasındaki farklılık hususunda İngiliz muhtırasının gözlemleri üzerinde, Türk broşüründe, tekrar aynı konuya dönmenin gereksiz olduğu belirtmiştir. Zaten, Anadolu Türkleriyle Musul vilâyeti Türkleri arasındaki her hangi bir farklılık bulunmadığı da bütün dünyaca kabul edilmiştir.

Bunun yanısıra, bu ihtilâflı bölgenin etnik yapısı konusundaki önemli görüş ise, diğer halklar arasında Türklerle Kürtlerin ezici bir çoğunluğa sahip oldukları ve Arapların ise, daha sonra gelip, daha az sayıda olduklarıdır.

Her iki muhtıranın siyasi mülâhazaları:

İngiliz Hükümeti'ne göre, Musul Arapları, Irak Arap Devleti'ne katılmayı çok istemektedirler.

Musul Araplarıyla Irak'taki diğer Araplar arasında irkî yönden hiçbir fark yoktur. Şüphesiz Türk hâkimiyetinden çıkmaktan ve kendi ırkından bir hükümetin hâkimiyetinde serbestçe gelişebilmek imkânı bulmaktan da çok memnun olacaklardır.

Aynı konuda, Türk muhtırası şu mülâhazada bulunuyor: Müslüman olmayanlarla birlikte Musul Arapları vilâyet nüfusunun sadece beşte birinden daha azını teşkil ederken, geri kalanı Türkler ve Kürtlerden meydana gelmiştir.

Türklerin Türkiye'ye bağlanma isteklerine karşılık, İngiliz Hükümeti, diğer halkın aynı durumda olmadıkları cevabını vermiştir. Türklerin tek

başlarına, nüfusun üçte birinden fazlasını oluşturmalarına rağmen, İngiliz Hükûmeti'nin çıkardığı sonuçlara da aynı delille karşılık vermek mümkün değil midir? Bunun yanısıra, şunu da unutmamak gerekir ki, Musul vilâyeti, nüfusu Türk-Kürt surlarından meydana gelmiş olan Türkiye vilâyetlerinin en önemlilerinden biridir, halbuki Irak, Araplardan meydana gelmiştir. Bu bakımdan, henüz kesin şeklini bile almamış olan yabancı bir devletin içine sokmak maksadıyla bir bölgeyi etnik ve siyasî birliğinden çekip çıkarmak için hiçbir sebep bulunmamaktadır.

Diğer cemaatler, özellikle Yezidîlerle ilgili İngiliz iddialarına göre, "bunlar beş yıldan beri İngiliz himayesinde mutlu yaşamakta ve hepsi de, asırlarca ızdırap çektikleri Türk hâkimiyetinin yeniden geri gelmesinden korkmaktadırlar."

Yezidîler konusundaki Türk muhtırası oldukça kısadır. Sadece Yezidîlerin, değişik mezhepten Müslüman Kürtlerden olduklarını beyan etmekle yetinmiştir. Onlar, zaten Müslüman adları taşımaktadırlar. Önceki bölümde bu esrarengiz topluluk hakkında yeterli ayrıntılar vermiştik.

Türk muhtırası, Yuhudilerden de söz etmemiştir. Bununla birlikte, İngiliz notası, bu topluluğun Türk hâkimiyetinde mutlu yaşadığını belirtmiştir. Bu görüşe rağmen, Musul Yahudileri, İngiltere'nin himayesi altında kalma isteklerini beyan etmişlerdir.

Hristiyanların durumuna gelince, onların hepsi de, İngiltere'nin himayesinde az-çok muhtar olarak yaşamak taraftarı olmuşlardır. Muhtıra, özellikle Asurlular-Nasturîler için, ayrı durumlarına rağmen, Büyük Savaş'ın başlangıcından itibaren müttefiklerin davasını benimsemiş ve bu fırsatı da, sürekli zâlimleri olarak addettiği kimselerin hâkimiyetinden kurtulmak için değerlendirmeye çalışmış olan bu küçücük cemaat için, son derece ısrar etmiştir.

İngiliz Hükûmeti de, bu mutsuz topluluğa, kendi yerlerinde yerleşebilecekleri, hâlihâzırda oturdukları toprakların bir kısmında ve hâlâ ihtilâflı sınırın kuzeyinde ve Türk hâkimiyetinde kalan bölgede bir yurt kurmalarını temin etmeyi çok istemiştir. Irak Hükûmeti de bu siyaseti tasvip etmiş ve bu İngiliz projesinin gerçekleşmesi için gerekli işbirliğini sağlamaya da hazır olduğunu belirtmiştir.

Türk muhtırası da, bu mutsuz gayr-i müslim azınlığın gerçekten de, Büyük Savaş sırasında dışarının tahrikleriyle Müslüman vatandaşlarına karşı silah çektiğini teyid etmiştir. Fakat bu cemaat hakkındaki İngiliz sempatisi, mahallî halkın ancak onda birini teşkil edebilen bir azınlığa hoş

görünmek için büyük bir vilâyetin Türkiye'den ayrılmasını haklı kılmaya kâfi gelmeyecektir.

İngiliz Hükûmeti, Türkiye ile Irak arasındaki sınır üzerinde Hristiyan halktan bir topluluk meydana getirmek istemiştir. Bu toplama fikrinin gerçekten de bu cemaatler için bir menfaat sağlamak amacıyla mı tasarlandığı, yoksa başka siyasî mülâhazalar için mi ele alındığı konusu gerçekten de insanı düşünmeğe sevk ediyor.

Türk muhtırasının devamındaki mütalea çok önemlidir: "Türkiye'den Musul vilâyetinin ayrılması, siyasî açıdan çok tehlikeli ihtilâflara sebep olacaktır. Kürtlerin yaşadıkları bölgeden önemli bir kısmının çıkarılmasının koyu bir irredentizm doğuracağına yanısıra, aynı zamanda orada burada birçok karışıklıkların çıkmasına yol açacak olan daimî bir kaynağın teşekkül etmesini sağlayacak ve bir taraftan Türkiye, diğer taraftan da Irak ve Büyük Brötanya arasında devamlı sürtüşmeler doğuracaktır. Kürtlere karşı kullanılacak ve Türkiye'ye karşı tehditkâr bir zihniyetle ortaya çıkarılacak olan Asurluların hududu üzerindeki yapmacık bir hükûmet kurma konusu ise, İngiliz Hükûmeti'nin gerçekleştirmeyi tasarladığı şekilde adı geçen bölgelerde kalıcı bir barışın sağlanması, Türkiye ile Irak arasında iyi ilişkilerin tesisi ve Asurlular için emin bir hayat imkânı gibi sonuçları hiç şüphesiz temin edemeyecektir."

İngiliz muhtırasına göre ise, "Türkler bile hâlihazırdaki yönetimden memnundurlar ve büyük bir mutluluk tatmaktadırlar. Onlar arasında şüphesiz yeniden Türk hâkimiyetine kavuşmayı arzulayanlar vardır, fakat hiçbir toprak parçasında önemli bir blok teşkil edemezler ve onların temennileri de, Büyük Brötanya himayesinde çok mutlu olarak yaşamakta olan diğer etnik cemaatlerin hararetili arzularını etkileyemeyecektir."

Kürtlere gelince, onlar vilâyette büyük bir çoğunluğa sahiptirler. Onların millî temennileri bu politik çekişmede şüphesiz çok önemli olduğundan, her iki kısım hükûmet te, bu halkın genel hayatı hakkında birbirini tamamlayan incelemelerde bulunmuşlardır. Fakat maalesef yayınları, basit mülâhazaların seviyesini aşacak nitelikte görünmüyor. Hiçbir iddiada bulunmaksızın, biz, bu kitapta "Kürt Meselesi"ni derinleştirmeye ve şimdiye kadar yayınlanmış olan eserlerde verilen bilgileri daha da geliştirmeye gayret ettik. İngiliz Hükûmeti'nin kanaatine göre, "Kürtler, hem Türkler, hem de Araplardan ayrı bir topluluktur. İhtilâflı arazi de toplam halkın yarısından fazlasını meydana getirirler. Kürtler, aslen Farsça olan tamamen değişik bir dil konuşurlar. Ekonomik açıdan, hiç şüphesiz Bağdad'a bağlıdırlar. Sevr Antlaşması'ndan sonra Kürtlerin poli-

tik hisleri ve ayrı bir millet kurma ümitleri son derece gelişmiştir. Bununla birlikte, öz dillerinin kullanılmasıyla ilgili birtakım garantilerin verilmesi ve bölgelerine Kürt idarecilerinin atanması karşılığında, Irak Devleti'nin tamamlayıcı bir parçası olmayı harretle arzu ediyorlar."

Türk Hükûmeti'nin, bu teze verdiği cevap ise, "eskî Gutîler, Kardular, Kardaslar'ın torunları olan Kürtlerin, Turânî kavimlerden geldiklerini söylemek mümkündür. Zaten, Encyclopédie Britanique te bundan yeterince söz etmiştir. Aynı şekilde, bu fikir, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın müsadesiyle 1920 yılında, 62. sayıyla ve "Arménie-Kurdistan" adıyla yayınlanmış olan bir kitapçıkta da yer almıştır."

Gerçekte Kürtler, ihtilafli bölgede ekseriyeti teşkil ederler. Türk heyeti tezlerine şu cümlevi de ekliyor:

"Her zaman yaşadıkları gibi, diğer unsurlarla birlikte idame ettirdikleri politik birliklerini korumaları için en büyük faktörün kendi kendilerine âit olma isteğinin olduğu hususunda hiç şüphemiz yoktur. Bu vesileyle belirtmek isteriz ki, Irak'taki işgal sadece kuvvete başvurmak suretiyle devam etmektedir."

Diğer taraftan belirtmek gerekir ki, Kerkük ve Süleymaniye sancakları, Kırâl'in seçimlerine açıkça karşı çıkmışlar ve hatta Süleymaniye'deki Kürtler, Irak'ın giriştiği her türlü ilhak hareketini reddetmişlerdir.

İngiliz muhtırası bu konuda çok önemli bir mütalea ihtiva etmiştir. Özellikle belirtiyor ki, "hemen tamamen Kürtlerle meskûn olan Süleymaniye bölgesi, bu iki halk oylamasında yer almamıştır. Çünkü, Sevr Antlaşması projesine göre, bu bölgede sadece şimdikinden daha gelişmiş millî bir yurt kurmak gerektiği ve bu sebeple de bunu engellenin hiç te doğru olmayacağı öngörülmüştür. Ayrıca, bu bölge Kürtleri, modern medeniyetten o derece uzak, o derece yabancıdırlar ki, onların ortak bir fikir etrafında toplanması son derece güç olacaktır. İngiliz himayesi sayesinde bölge halkı Bağdat'tan ayrılmıyacağı kanaatine varmış ve şimdi de, hemen tamamen Irak'ın siyasî birliğine dâhil olmayı arzu etmektedir."

İngiliz görüşünü anlamakta güçlük çektiğimizden üzerinde durmayacağız, ancak okuyucularımıza daha önceki bir bölümde arzettiğimiz gibi, sadece şunu belirtmek isteriz ki, Süleymaniye, bütün Kürtlerle meskûn bölgeler içinde en aydın ve en ileri merkezlerden birisidir.

Ekonomik, coğrafi ve stratejik mülâhazalar:

İngilizler'e göre, Türkiye ile Musul arasındaki ticarî münasebet çok siktir. Türkiye, Irak'a özellikle kereste, sebze tohumları, halat ve kuru yemiş

ihraç eder. Irak'ın Türkiye'ye olan ihracatı ise, daha önce Basra'dan Irak'a ithal edilmiş olan, pamuklu dokuma ve baharattan ibarettir.

Bununla birlikte Irak, Musul bölgesinin gıda maddelerine her zaman muhtaçtır. Bu bölgenin buğdayı Bağdat ve Basra'yı beslemektedir. Musul vilâyetinin dağlık bölgesinin kuru üzümleri, kuru yemişleri, cevizleri, kestanesi ve tütünü Kerkük ve Süleymaniye pazarlarında satılmaktadır. Ayrıca, Musul ovaları, Kürt göçebelerinin vazgeçilmez otlaklarıdır. Bu topluluk aynı zamanda, yazlak olarak kuzey dağlık bölgelerine de muhtaçtır. Aynı bölgelere, geçitleri gözetilmek ve Türkiye tarafından gelebilecek eşkiyâyı yakalayabilmek için, Irak'ın da ihtiyacı vardır. İşte bu coğrafi ve stratejik sebeplerle de İngiliz Hükûmeti, Musul vilâyetinin Irak Devleti'ne verilmesini istiyor; özellikle de bu vilâyetin kuzey sınırı aşılmaz dağlarıyla, Türkiye ile Irak'ı ayırmak için büyük bir duvar teşkil etmektedir. İki ülkenin emniyeti de böyle bir engeli gerektirmektedir.

Türk Hükûmeti muhtırasında, Güney Anadolu yollarının İran ve Irak'la bağlantısı sebebiyle, Musul vilâyetine büyük bir önem vermiştir; gerçekten de Süleymaniye, Kerkük, Diyarbakır, Urfa, Bitlis ve Siirt yolları burada düğümleşmiştir.

Irak ise, Musul bölgesinin gıda maddelerine muhtaç değildir. İki büyük nehirle sulanan geniş ve verimli bir arazinin Musul'un buğday ve kuru yemişine muhtaç olduğuna inanmak gerçekten zordur.

Yeni ekonomik bir faktör de, Musul bölgesini Akdeniz limanlarına bağlamaktadır: Demiryolunun inşâsından sonra bölge çok yakından Anadolu'ya bağlanmıştır.

İngiliz Hükûmeti, Musul vilâyetinin Irak'ın ekonomik yönden ayrılmaz bir parçası olduğu konusunda ısrar etmiştir. Ancak, 1916 yılında söz konusu vilâyeti Fransız mandası altına sokan bir anlaşmayı Fransa'yla imzalamış olan da aynı hükûmettir.

Nihayet Türk Hükûmeti, Türkiye'nin bilinen haklarını hesaba katmayan bir sınırın stratejik veya coğrafi avantajları üzerinde tartışmak istememiştir.

Bundan başka Türk muhtırası, İngiliz muhtırasında bulunmayan tarihin bir mülahazayı da ihtiva etmektedir. Bu konuda Türk muhtırası, Fransız ve İngiliz ansiklopedilerinin verdiği bilgilere dayanarak, Türk halkının bin yıldan fazla bir süredir bütün bu bölgelerde yaşayan hâtırasından söz etmiştir.

Herkes bu tarihi biliyor ve biz de önceki bölümde bunun bir özetini vermiştik.

*

* *

Birleşmiş Milletler Konseyi, 30 Eylül 1924 yılında Cenevre'de yaptığı 30. dönem oturumunda, Lozan Antlaşması'nın 3. maddesiyle kendisine tevdi edilmiş olan görevi yerine getirmek amacıyla, mümkün olduğunca kısaca özetlemeye çalıştığımız Türk ve İngiliz Hükümetleri'nin muhtıralarını inceledikten sonra, üç kişilik özel bir komisyon kurmayı kararlaştırdı.

Geniş yetkilerle donatılmış olan bu Komisyon, bir başkan, İsveç Ortaelçisi Af. Wirsén, Macaristan eski başbakanı Comte Téleki ve Belçikalı Albay Paulis'ten meydana gelmişti. Komisyon, "karar vermesini sağlayabilecek her türlü bilgi ve önerileri Konse'ye getirecektir. Yine, mevcut belgeleri ve, ilgili taraflarca açıklanmış olan mahkeme tutanakları ve meselenin asıyla ilgili görüşleri nazara itibara alacaktır. Mahallerinde incelemelerde bulunacak ve bu durumda, her iki ilgili hükümeti tarafından karşılıklı olarak seçilecek hâkim yardımcılardan da yararlanabilecektir..."

Londra, Ankara ve Bağdad'a uğradıktan sonra, komisyon 27 Ocak 1925'te Musul'a geldi. İki aydan fazla bir süre devam etmiş olan genel bir anket yaptı ve doğrudan doğruya halkla temas edebilmek, böylece de, bölgenin coğrafî ve ırkî durumunu inceleyebilmek amacıyla ihtilâflı bölgede birçok araştırma gezisi yaptı.

Nihayet, aynı yılın 20 Nisanında Cenevre'de toplandı; orada, 16 Temmuzda bitecek ve 90 sayfadan ibaret olacak olan raporunu tanzim etti. Raporda, ilgili her iki hükümetin görüşleri de incelendi. Birleşmiş Milletler Konseyi'nin yüksek görevini kolaylaştırmak amacıyla, Komisyonun fikir ve kanaatlerini ihtiva eden her türlü görüşe yer vererek, meseleyi inceledi. Kitabımızın hacmi, Komisyon'un raporunun muhtevasını burada incelememize imkân vermemektedir. Aynı sebeple, gerçekten çok ilgi çekici olan bu inceleme ve anketleri özetlemekten de kaçınacağız. Burada sadece, bu değerli raporun genel sonuçlarının önemli kısımlarına temas etmekle yetineceğiz.

İşte Komisyon'un kesin sonuçları: Coğrafî ve stratejik yönden İngiliz Hükümeti tarafından öne sürülen sınır fevkalâdedir. Türk Hükümeti tarafından öne sürülen sınırın ise, batı kısmı iyi; doğu kısmı biraz iyidir.

Ekonomik yönden, ihtilâflı bölgenin Irak'a bağlanması daha uygundur. Bölgenin Türkiye ile Irak arasında paylaşılması durumunda, kabul edilebilecek birçok çözüm yolu vardır: Bu durumda, sınır çizigisi olarak kullanılmak üzere Dicle, Büyük ve Küçük Zap sularından yararlanılabilir.

İrkî bir sınır çizmek ise, son derece güçtür; bölgede ırk karışımı çok açık bir şekilde kendisini göstermektedir. Halkın çoğunluğunu oluşturanlar Kürtlerdir. Bunlar ne Türk, ne de Araptırlar; Ârî bir dil konuşurlar ve obalar hâlinde yaşarlar. Onlarla Araplar arasında, irkî bir sınır çizgisi çizmek mümkün olabilir.

Hristiyanlar (Keldanîler, Nasturîler, Asurlular), Türkler, Yezidîler ve Yahudiler bölgede karışık bir durumdadırlar.

Musul Türkleriyle Anadolu Türkleri arasında irkî bir farklılık yoktur.

Yezidîler, Kürtlerle akrabadırlar; Kürtçe konuşurlar; fakat Müslüman değildirlar.

Hukukî açıdan, Komisyon, ihtilâflı bölgenin Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olması gerektiği görüşündedir. İhtilâflı bölgede Irak'ın hiçbir hukukî bağı yoktur. Fetih hakkını bile iddia edemez. Ancak Komisyon bu meseleyi incelemeğe kendisini yetkili bulmamaktadır.

Komisyon, nihaî sonuçlarında, Hakkâri vilâyetinin bir kısmını da koparabilmek amacıyla Büyük Brötanya'nın İstanbul Konferansı görüşmeleri sırasında öne sürmüş olduğu Asurlular meselesini de gözden geçirmemezlik etmedi. Komisyon, Büyük Brötanya'nın bu iddiasını doğru bulmadı.

Bölge halklarının temennîleri konusunda ise, Komisyon, genel olarak Türkiye'den ziyade Irak lehinde hareket etti. Filî manda desteği ve ekonomik mülâhazalar sebebiyle, ekseriyet bu fikri destekler görünmektedir; şayet bu iki faktör ağır basmamış olsaydı, muhtemelen ekseriyet, Irak'a bağlanmaktan ziyade Türkiye'ye dönmeyi isteyecekti.

Sonuç olarak Komisyon, ihtilâflı arazinin bölünmemesi ve bölgenin 25 yıllık bir süre için Birleşmiş Milletler'in filî mandası altında kalması açısından halkın yararına bazı avantajlar bulunduğuna kanaat getirmiştir:

"Memleketin idare edilmesi,

Adaletin sağlanması ve okulların eğitim-öğretim faaliyetlerinin sürdürülmesi için Kürt ırkından memurların seçilmesini isteyen Kürtlerin arzuları, ve Kürtçenin bütün hizmetlerde resmî dil olması prensibi göz önünde tutulacaktır.

Şayet Birleşmiş Milletler'in kontrolü, hâlen Büyük Brötanya ile Irak arasında geçerli olan dört yıllık antlaşmadan önce sona ermiş olsa ve Kürtlere bazı mahallî idare garantileri verilmemiş olsaydı, Komisyon kanaatine göre, halkın ekserisinin tercihleri, Arap hâkimiyetinden çok Türk

hâkimiyetine yönelmiş olacaktır."

Komisyon, raporuna son vermeden önce, Birleşmiş Milletler Konseyi'nin dikkatini aşağıdaki üç önemli mesele üzerine çekmiştir:

- 1- Sükunu sağlayacak tedbirlerin alınması;
- 2- Azınlıkların, özellikle gayr-i müslim azınlıkların korunması;
- 3- Ticarî tedbirler."

Bu raporun Birleşmiş Milletler Konseyi'ne teslim edilmesinden sonra, Konsey'in 35. toplantısında, bu dikenli meseleyi çözümlenmek için birçok oturum yapıldı.

Her iki hükümet delegelerinin savunması, sık sık çok sert ve bazen de biri diğirini tehdit eder tarzda geçti. Daha çok "Kürt Meselesi", delegeleri tahrik etti. Bu nâzik konuyu dile getirmek için hiçbir fırsatı kaçırmadılar. Mesela, Türk delegesi, Süleymaniye'de Şeyh Mahmud'un İngilizlere karşı olan ayâklanmasına dikkatleri çektiği zaman, İngiliz temsilcisi ona daha sert bir tepkide bulundu.

Uzun bir mülâhazadan sonra, İngiliz temsilcisi, İngiliz Hükümetinin Kürtler için bir dil muhtariyeti ve özel hükümet statüsü tanıyacağını ilân ederek yeniden "Kürt Meselesi" üzerine döndü. Bu konuda, şayet bu bölge Türkiye'ye verilecek olsa Kürt halkına bu imtiyazların Türkiye tarafından verilip verilemeyeceğini ve Türkiye'nin Konsey'e, İngiliz Hükümeti'nin açıkca verdiği gibi, aynı güvenceyi vermeye hazır olup olmadığını kesin olarak bilmek istedi.

Türkiye temsilcisinin bu konudaki cevabı çok önemli olduğundan, burada aynen veriyoruz:

"Musul vilâyetindeki Kürtlere hangi rejimi uygulayacağımız bize soruluyor? Böyle bir soruya cevap vermem gerekir mi? Türkiye'deki bütün Kürtler, hiçbir kısıtlama olmaksızın, Türklerin faydalandığı haklardan faydalanmaktadırlar. Onların milletvekili, bakan, vâli vs. olmak hakları vardır. Türkiye'nin dostu ve komşusu İran'ın Kürtler konusundaki haklarına karşılıklı olarak saygı gösteren Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, diğer bir devletten daha ziyade, çoğunluğu Türkiye'de bulunan Kürt unsurları adına konuşma hakkına sahiptir ve Türkiye'yi Türk halkıyla idare eder. Zaten, ateşkes sırasında Diyarbakır vilâyetine yönelik taarruza nasıl ve kimler tarafından karşı konulduğunu herkes biliyor; bu taarruz Kürtler tarafından püskürtülmüştür.

Bay Amery'nin sözlerinde, doğu vilâyetlerinin bazılarında meydana

gelip bastırılmış olan ayaklanmayı îma ettiğini görüyorum. Mahkemeler karşısında halkın hâkimiyeti prensibine ve vicdan hürriyetine karşı isyan ettiğini açıkca ilân etmiş olan Şeyh Said ve taraftarlarının görüşlerini Bay Amery'nin tasvip ettiğini zannetmiyorum. Bundan başka, kendisini korumak amacıyla millî bir unsuru parçalamaya çalışan bir gayeyi de doğrusu anlayamıyorum. İçinde Kürt halkının bulunduğu vilâyetlere karşı girişilecek olan projeleri gerçekleştirmek gayesiyle mi Kürt unsurundan bir kısmını ellerinin altında bulundurmak istiyorlar?

Buna rağmen, projeler nelerden ibaret olursa olsun, üstünde her zaman yaşadıkla⁷ ve diğer unsurlarla birlikte idâre edildikleri siyasi bir birliği korumak için en büyük faktör olan Kürtlerin bu konudaki iyi niyetinden hiç şüphe etmiyorum."¹⁴⁴

Her iki ilgili tarafının hem raporun muhtevası ve diğer belgeler ve hem de ihtilâflı bölgede meydana gelen olaylar hakkındaki mülâhaza ve tenkitleri bu şekilde birçok oturumda dile getirildi.

Sonunda, anlaşmazlığı âdil ve ılımlı bir şekilde çözümlenebilmesi için Konsey, belgeleri incelemek üzere, ilgili hükümet delegelerinin de katılacağı ve üyeleri arasında İspanya, İsveç ve Uruguay temsilcilerinden oluşan bir Komite kurdu. Fakat, Konsey Komitesi'yle her iki taraf delegeleri arasında, Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinin kendisine verdiği görevi yerine getirebilmek için Konsey'in alacağı kararın ağırlığı ve şeklinin ne olacağı konusunda yeni bir anlaşmazlık daha meydana geldi.

Konsey hangi tür bir karar almalıydı? Bu, bir arabuluculuk mu, bir tavsiye mi, yoksa kesin ve mecburî bir karar mı olacaktı? Böylece, çözümlenemeyen anlaşmazlıktan daha önemli olan hukukî bir mesele ortaya çıktı ve ilgili taraflar arasında birçok tartışmalara yol açtı.

İngiliz temsilcisi, Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinin sınırı tayin etmek için Konsey'e mutlak bir yetki verdiğini ve kararının da kesin ve mecburî olacağını iddia ediyordu. Bunun aksine, Türk temsilcisi de, Konsey kararının bir tavsiye sınırını geçemeyeceğini ve bunun da Birleşmiş Milletler Paketi'yle daha önceden öngörülmüş olduğunu belirtti.

Hem yetkisinin boyutları, hem de ilgili iki tarafın da menfaatleri açısından meselenin çözümünü çok önemli bulan Konsey, aşağıdaki hususlarda, Uluslararası Daimî Adalet Divanı'nın görüşünü almayı kararlaştırdı:

44 Bkz. Birleşmiş Milletler Konseyi'nin Eylül 1925 tarihindeki 5 ve 6. açık oturum tutanakları.

"1- Lozan Antlaşmasının 3. maddesinin 2. paragrafı hükmü gereğince, Konsey'in alacağı kararın şekli ne olacaktır (bir hakem kararı mı, bir tavsiye mi, yoksa basit bir arabuluculuk mu)?

2- Karar oy birliğiyle mi alınmalı, yoksa oy çokluğuyla mı alınabilecektir?

3- İlgili tarafların temsilcileri oy verebilecekler mi?"

Yukardaki meseleler hakkında bilgi alan Divan, kararını şu şekilde verdi: "Konsey'in, Türkiye ile Irak sınırının belirlenmesi konusunda alacağı karar, müdâhil her iki taraf için de kesin ve mecburî olacaktır." Bu kararın oy birliğiyle alınması gerekir. Bununla birlikte, oy vermiş olan müdâhil tarafların oyları, oy hesaplamasından çıkarılacaktır."

İngiliz Hükûmeti, istişarî karara katıldı, ancak Türk temsilcisi, ne Konsey kararı ve ne de Uluslararası Daimî Adalet Divanı'nın görüşünün, ihtilâflı bölgede Türkiye'nin en küçük hükümrantlık hakkını bile ihlâl edemeyeceğini ilân etti.

Türk Hükûmeti bu konuda, Paris Hukuk Fakültesi Profesörü Gidel'in görüşünü de aldı. Bu meşhur bilginin mühalazaları ve görüşü, Türkiye'nin tezini teyit eder nitelikteydi. Ancak, Uluslararası Daimî Adalet Divanı'nın istişarî görüşünden etkilenen Birleşmiş Milletler Konseyi, 16 Aralık 1925 tarihinde Cenevre'de yapılmış olan bir açık oturumunda, nihâî ve oy birliğiyle alınmış bir kararla hükmünü verdi.

Karara göre, Türkiye ile Irak arasındaki sınır, ihtilâflı arazinin tamamını Irak'a bırakmak üzere belirlendi.

Büyük Brötanya, Irak'la, 25 yıl manda idaresinin devam etmesini garanti edecek yeni bir antlaşmayı Konse'ye sunmaya davet edildi. Yine, mandacı devlet olan İngiliz Hükûmeti, Kürt topluluklarına uygulanması kararlaştırılacak idarî tedbirleri Konse'ye sunmaya ve aynı zamanda Anket Komisyonu'nun raporunda yer alan tavsiyelere mümkün olduğunca sâdık kalmaya davet edildi.

Bu kararın ilân edilmesinden birkaç saat önce, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Rüşdi Bey, aşağıda aynen vereceğimiz konuyla ilgili açıklayıcı bir mektubu Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne teslim etti:

"Bugün öğlele sonra, saat dört buçukta, Konsey üyelerinin saat altıda katılmak zorunda oldukları toplantıya katılmak için bir davetiye ve aynı seansta okunması gereken ve alelacele gözden geçirme zamanını bulduğumuz son derece hacimli bir rapor örneği aldık.

Bu münasebetle, heyetimizin yetkisi konusunda, 8 Aralık tarihli oturumda Münir Bey tarafından yapılmış olan beyanâtı size tekrar etmek istiyorum.

Şunu da ilâve etmek isterim ki, Konsey'e her zaman tanıdığımız arabuluculuk ve barışçılık rolünü kolaylaştırmak amacıyla daha önce bir anlaşmaya varmak için yapmış olduğumuz tekliflere henüz olumlu bir cevap alamadığımızdan ve Konsey'in bu rolünü yerine getirmeyi reddettiğinden, sözünü ettiğimiz tekliflerin ister-istemez geçersiz ve gayri-vâki olduğunu bildirmek zorundayım.

Ayrıca belirtmek isterim ki, bir devletin bir bölge üzerindeki hükümler hakları sadece onun muvafakati ile son bulabilir, bu bakımdan da, Musul'un tamamı üzerindeki hükümler haklarımız tamamen devam etmektedir.

Rüşdi Bey

imza"

Konsey kararına uygun olarak İngiliz Hükümeti, 13 Ocak 1926'da Bağdat'ta Irak'la yeni bir İttifak Antlaşması imzaladı. Bu antlaşma, 25 yıllığına hâlihazırdaki idarenin devamını temin etmek amacıyla, Konsey tarafından alınmış olan kararın şartlarını yerine getirmek üzere gerekli tedbirleri içeriyordu. Bu antlaşmayla İngiliz Hükümeti aynı zamanda, Irak'ın Birleşmiş Milletler'e kabulü meselesini devamlı olarak araştırmayı ve Birleşmiş Milletler Konseyi'nin muvafakati olmadan ittifak antlaşmasında hiçbir değişiklik yapmamağı taahhüt ediyordu.

Kürt dilinin resmî dil olarak bütün hükümet hizmetlerinde kullanılması ve bu halkın çoğunlukta olduğu kazalarda Kürt idarecilerinin atanmasıyla ilgili olarak, Kürt toplulukları konusunda, Anket Komisyonu tarafından ele alınıp, Konsey kararında zikredilmiş olan tavsiyelerin hepsi de Büyük Brötanya tarafından göz önünde bulundurulacaktı. 3 Eylül 1925 yılında Konsey önünde bu meseleden söz etmiş olan İmparatorluğun Müstemlekeler Devlet Sekreteri, hâlihazırdaki idarî sistemin Komisyon'un tavsiyelerine büyük ölçüde uygun düştüğünü iddia etmişti. Bu konuda, daha o zamanda sayıları memnuniyet verecek kadar olan hükümet kadrolarındaki Kürt idarecilerinin iştirâklerinden söz etmişti. Yine ona göre, Kürtler, merkezî hükümet temsilciliklerinde tatminkâr bir hisse almışlardı. Senatör ve milletvekillerinden toplam 88 tane-i içinde 17 kürt ve bakanlar arasında da, 3 Kürt bulunmaktaydı.

İngiliz Devlet Sekreteri şunu da ilâve ediyordu: "Kazalarda Kürt olmayan idarecilerin sayısı yavaş yavaş düşürülüyor ve istenilen şartları taşıyan ve sunulan memuriyetleri kabul etmeye hazır olan kişiler bulunduğu zaman, sadece Kürt memurları kullanmayı öngörün politika devamlı olarak tatbik ediliyordu."

Kürt dilinin kullanılması konusunda ise Devlet Sekreteri, hükümet bürolarıyla ilgili yazışmalarda daha önceden resmî dil olarak tanınmış olan bu dilin gelişmesine yönelik mümkün olan her türlü tedbirin alındığını belirtiyordu. Aynı zamanda Irak'ta birkaç Kürt gazetesinin yayınlanmaya başladığından da söz ediyordu.

Birleşmiş Milletler Konseyi'nin Irak lehindeki kararından sonra, 21 Ocak 1926 tarihinde Millet Meclisi'nde verdiği bir demeçte bu ülkenin Başbakanı, ilhak edilmiş bölge Kürtlerinin durumuyla ilgili birkaç cümle söyledi. Başbakan burada şöyle bir ifade kullandı:

"Baylar, bu ülke, ancak bütün Irak unsurlarının haklarını yürürlüğe koymakla yaşayabilecektir. Kürtlere, haklarını kullanmalarını sağlamak zorundayız. İdarecileri onlar arasından seçilmelidir; dilleri, resmî dil olmalıdır; okullarda öğretim çocuklarına öz dilleriyle yapılmalıdır (alkışlar); Müslim olsun gayr-i müslim olsun bütün unsurlara eşitlik ve adaletle muamele etmemiz ve haklarını gözetmemiz gerekir."

Irak'taki İngiliz Yüksek komiseri ise, yeni antlaşmayı kutlamak üzere verilen ziyafetle, Irak Hükûmeti'nin hedefini şu cümlelerle ifade etti:

"Irak Hükûmeti, halkın bütün unsurunu, Irak Devleti'nin iyi vatandaşları yapmayı hedef almak, gerçekten hedef almak, zorundadır ve bunu yapmaya da, gu: ır duydukları dinî veya irkî kişilik hislerini yoketmekten çok, onları cesaretlendirmeğe gayret etmek suretiyle ulaşabilecektir. Kürt, bir Arap değildir, ne de bir İskoçyalı İngiliz değildir ve Kürdü, Arap dilini ve âdetini kendisine uydurmak suretiyle değil, yani ondan iyi bir Arap yapmayı denemek değil, fakat iyi bir Kürt olmak için her türlü imkânı sağlamak, bu konudaki teşvikleri artırmak suretiyle ondan iyi bir Irak vatandaşı yapacaksınız. Bu da, Majesteleri'nin ve Majesteleri'nin Hükûmeti'nin kabul etmiş olduğu siyasettir ve bu belirgin politikanın sıkı bir şekilde tatbiki de, diğer hepsinden çok, Irak Devleti'nin kendi üyeleri arasında yer almaya lâayık olduğu kanaatini Birleşmiş Milletler'e kabul et-tirmeğe yardımcı olacaktır."

Cevap olarak Kiral Faysal da, Kürtler hakkında aşağıdaki güzel cümleleri söyledi:

"Her gerçək İrak vatandaşının ilk görevlerinden biri, herkesin maddî ve kültürel mutluluğunu sağlamak için, İraklı Kürt kardeşini milliyetine bağlı kalmaya ve ülkelerinin ortak amblemi olan İrak bayrağı altında yer almaya teşvik etmek olacaktır. Kendilerinin birlik ve yardımları sayesinde onlar, ortak bir yurdun refahı için faal unsurlar olacaklardır. Yine eminim ki, her gerçək İraklı, ülkesinin bütün etnik unsurlarına karşı aynı hislerle doludur."

Bütün bu nutukların, siyasî bir manevranın altına atılmış sergiler olduğunu söylemeğe gerek var mı? Bu usta diplomasinin tesirini aynı zamanda Anket Komisyonu'nun tavsiyelerinde ve Birleşmiş Milletler Konseyi'nin nihai kararında da bulmak mümkündür.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Türkiye, bu müthiş düşman karşısında uzun süre dayanamadı.

Bir süre sonra 'Kürt ayaklanması endişe verici bir tarzda gelişti ve Türk Hükûmeti, Birleşmiş Milletler Konseyi'nin kararını kabul ederek Musul vilâyetinden resmen vazgeçmek zorunda kaldı.

Bu amaçla da, Türkiye ile İrak sınırını yeniden düzenleyen yeni bir antlaşma, Ankara'da 5 Haziran 1926'da Türkiye, İngiltere ve İrak arasında imzalandı. Bu antlaşmaya göre, Türkiye ile İrak arasındaki sınır çizgisi, Birleşmiş Milletler'in 29 Ekim 1924 tarihli oturumunda kabul ettiği şekliyle nihai olarak belirlendi.

Bu konuda serbest dolaşım, eşkiyalık ve gasp olaylarına mâni olmak maksadıyla, sınırın her iki yakası için de 75 kilometre uzunluğunda bir sınır bölgesi meydana getirildi. Ayrıca, her iki hükümet yetkilileri de, diğer devletin uyuğunda olup, gerçekte kendi topraklarında yaşayan aşiret reisleri veya mensuplarıyla her türlü resmî yazışmadan kaçınmağı taahhüt ettiler. Özellikle anlaşmayı yapan taraflar sınır bölgesinde devletlerden biri veya diğerine karşı ne bir propaganda, ne de bir toplantı düzenlemeye müsaade etmiyeceklerdi. Bu amaçla da, daimî bir Sınır Komisyonu'nun kurulması kararlaştırıldı. Bu komisyon, her altı ayda bir veya daha sık toplanacaktır.

Bu antlaşma aynı zamanda, iki ülke arasındaki müşterek menfaat sahasını genişletmek amacıyla, malî bir "şart"ı da ihtiva ediyordu. Buna göre, İrak Hükûmeti Türk Hükûmeti'ne söz konusu Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren 25 yıl boyunca Turkish Pétroleum Company (Türk Petrol Şirketi)'nden kendisine sağlayacağı her türlü gelirin %10'unu ödeyecektir.

Böylece, Türkiye ile Irak arasındaki sınır meselesi kalıcı bir şekilde çözümlenmiş oldu ve sınır bölgesinin fiili emniyetini sağlamak amacıyla da birtakım tedbirler getirildi; ancak Kürt isyanı tamamen bastırılmadı. Birçok faktörün tesiriyle meydana gelmiş olan bu ayaklanmanın yankısı orada-burada birkaç yıl daha devam etti.

Ülkenin emniyetini birkaç yıl önemli ölçüde sarsmış olan bu ayaklanmanın aslı ve sebeplerini şöyle özetleyebiliriz:

Bu isyan sırasında, ateşi körüklemek için, sık sık İngiliz ajanlarının gizlice gerçekleştirdikleri faaliyetleri görüldü. İngilizler ayrıca, Kürtlerle Ermeniler arasında siyasi bir birlik kurmak için uğraştılar, bu amaçla da İngiliz Yüzbaşı Mod-Fold iki topluluktan birkaç kişiyi Bağdat'ta topladı. Kısa bir görüşmeden sonra bunlar, Kürtlerin hareketini teşkilatlandırmak, buna millî bir şekil vermek ve böylece de Türkiye'nin doğu vilâyetlerini zayıflatmak ve mümkün olursa ondan koparmak gayesiyle "Hoyboun-Indépendance" adıyla bir "Kürt-Ermeni Örgütü" kurmayı kararlaştırdılar.

KÜRT-ERMENİ ÖRGÜTÜ: HOYBOUN-INDEPENDANCE

1927'den itibaren bu örgüt kesin şeklini aldı ve Papazyan başkanlığında faaliyete başladı. Ermeni ihtilâl komitesi Daşnaksutyun, bu örgütün gelişmesiyle çok yakından meşgul oldu.

Bu örgütle gerçekten de Ermeni millî menfaatleri için bir fırsat doğmuştu. Türk-Kürt bağının kopmasının gerçekleşmesi, bir Ermenistan kurulmasını kolaylaştırabilecekti.

İngiliz subayları tarafından tahrik edilmiş olan birkaç kişi, Kürt toplumu adına, Ermeni Daşnaksutyun komitesinin direktifleri doğrultusunda faaliyet göstermeye razı oldular ve yeni örgütün faaliyet programını şöyle tesbit ettiler:

- 1- Bütün vatanperver örgütleri, teşkil edilen tek bir örgütte birleştirmek.
- 2- Son Türk askeri Kürt bölgelerinden atılincaya kadar savaşa devam etmek.
- 3- Yeni toplu bir ihtilâl yapmadan önce:
 - a) Kürt güçlerinden oluşacak yeni bir komutanlık meydana getirmek.
 - b) Bu güçleri askerî tarzda teşkilâtlandırmak ve gerekli modern silah ve mühimmâtla donatmak.
 - c) Nihai savaş için eğitim sahası ve karargâh olarak kullanılacak bir askerî merkezi, Türklerce işgal edilen Kürt dağlarından biri üzerinde kurmak.
- 4- Ermeni toplumuyla olan her türlü anlaşmazlığa son vermek.
- 5- İran Hükûmeti ve kardeş İran halkıyla en iyi dostluk münasebetlerini tesis etmek.
- 6- Manda hükümleri gereğince Mezopotamya ve Suriye'de Kürtlere tanınmış olan haklarla yetinmek ve onlar için başka hiçbir hak iddia etmemek; nihayet bu hükümetlerle iyi münasebetler tesis etmek."

Çok net olan ve yapanların niyetlerini açıkca ortaya koyan bu program üzerinde durmak istemiyoruz. Gerçekte, programcılar, Kürt hareke-

tiyle uzaktan ilgilenerek, Ermeni komitesinin mâfi desteğini sağlamak için ellerinden gelini yaptılar. Komite üyelerinin güvenini sağlamak için de, Hoyboun, Türkiye ve Türk halkına karşı birçok hakaret ve iftirayla dolu birkaç broşür yayınladı. Ermenileri öven öyle sayfalar yazdılar ki, bu "Doğu Meselesi"nde birkaç doğru söz olup olmadığını insan kendi kendisine soruyor.

İşte Hoyboun'un altıncı yayınının pasajlarından biri:

"... Türkler tarafından dökülen bir milyon Ermeninin masum kanı ve Ermenilerden sonra Kürtlere karşı yine Türklerin yaptıkları aynı vahşet, bu iki topluluk arasında ister istemez bir sempati zemini oluşturdu. Eğer her ikisi de, daha ilk günden itibaren güçlerini cellatlarına karşı birleştirmeği akıl etmek gereğini duymuş olsalardı, bugün buldukları yerde bulunmayacaklardı!

Felâket, Türkler tarafından meydana getirilmiş bu boş yapmacık düşmanlığı unutturacak ve yan yana yaşadıkları eski mutlu hâtirayı yeniden canlandıracaktır.

Hoyboun ümit ediyor ki, ne gelecekteki entrikalar ve ne de geçmişte her iki topluluk tarafından yapılmış olan hatalar, Ermenilerle Kürtler arasında yeniden kurulmuş olan dostca ve tamamen kardeşçe münasebetleri artık etkileyemeyecektir. Ümit etmek gerekir ki, aynı cellat tarafından her iki topluluğun şehitlerinin ortak felaketler sonunda akmış olan kanından yeniden şekillenen bu dostluk, bütün desise ve bu felaketlere karşı yeterince dayanacaktır.

Gasbedicisinin tırnakları arasından Ermenistan ve Kürdistan sökülüp alındıktan sonra, iki ülke arasındaki sınır meselesinin bu dostluk ve kardeşlik anlayışı içinde çözümleneceğini ve birkaç şehir veya köyün terkedilmesi veya kazanılması meselesinin de, Ermeni-Kürt dostluğu ve iyi münasebetleri yanında daha önemsiz kalacağını ümit ediyoruz."

Ermeni komitesi Daşnaksutyun'un mâfi yardımlarını kesmesinden beri, Hoyboun da neşriyatını askıya aldı. Zaten İngiliz politikası da bu dönemde Orta-Doğu'da bir dinlenme zamanının geldiğini kararlaştırdı.

KÜRTLERİN BUGÜNÜ VE YARINI

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması, Kürtlerin de bölünmesine yol açtı. Şimdi ise, birçok devletin hâkimiyeti altında yaşıyorlar. En büyük kısmı yine Türkiye içinde kalmış olup, Türklerle birlikte, her iki halk arasında hiçbir ayırım yapmayan bir Cumhuriyet teşkil etmişlerdir. Bir Kürdün bu ülkede Cumhurbaşkanı bile olmak imkânı vardır.

Türkiye'den sonra Kürtlerin en büyük kısmı İran'da yaşamaktadır. bu ülkede de, Kürtler için ne bir özel rejim ve ne de bir politik statü vardır. Bunlar bu bölgelerde göçebe hayatına devam etmektedirler.

Irak'ın kuzeyindeki Kürtler, önceki bölümde politik durumlarını yeterince gözden geçirdiğimiz şekilde, yoğun bir çoğunluğa ve hemen hemen tamamen şehirli hayata sahiptirler.

Suriye'de de birkaç yüzbin Kürt yaşamaktadır. Fakat tamamen azınlık muamelesine râbidirler. Zaten Fransız politikası da onlara uygun gelmiştir.

Birkaç aşiret te Kafkasya'nın güneyinde ve Rus sınırında yaşamaktadır; burada ayrıca yirmi bin civarında Yezidî bulunmaktadır. Bu bölgedeki sosyal durumları çok kötüdür.

Kürtlerin istikbâline gelince, bu Türkiye'nin istikbâline bağlıdır. Türkiye ayakta kaldığı müddetce, Kürtler, şimdiye kadar olduğu gibi, onun karnatları altında rahatca yaşayacaklardır.

Türkiye'nin yok olması ise, Kürtleri uşaklığa götürecektir. Bundan başka bir görüşte olanlara, önceki bölümlerimizi okumalarını tavsiye ederiz.

İngiltere'nin Kürtlere karşı samimî olduğuna inanmıyoruz; bunu tahmin etmek için de kehanet gerekmez. İngiltere'nin bu himayesinin gerçek yüzünün ortaya çıkması için çok beklemeyeceğiz. Zaten, bir süre sonra yayınlayacağımız diğer bir eserde, Le Temps Gazetesinin de haklı olarak belirttiği gibi, "ikiyüz yıldan beri Doğu'da fırtına ekip, felâket biçen İngiliz İmparatorluğu'nun" bu zâlim siyasetini açıklamak niyetindeyiz.

Bağımsız bir Kürdistan kurulması fikrine gelince, bu da, inanmak için çok saf olunması gereken basit bir diplomatik fantaziden başka bir şey değildir. Türkiye'nin dışında, bu olaylar karşısında bağımsızlığını koruyabilmiş bir diğer İslâm ülkesi daha kalmış mıdır veya yeni bir Müslüman dev-

letin kurulmasını ümit etmeyi bize kim temin edebilecektir?*

Tuna'dan Okyanus adalarına kadar her tarafta Kürtlerin dindaşlarının acıklı hallerini görüyoruz; bu durum karşısında bağımsız bir Kürdistan kurmak fikrine nasıl inanılabilir? Unutmamak gerekir ki, Kürtlerin geleceği konusu, Sevr Antlaşması projesinde, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen yok edilmesine bağlanmıştı.

Bu projeye göre, Kürdistan, Ermenistan tarafından kuşatılmış ve Kürtlere sadece Diyarbakır'ın küçük bir köşesi verilmek istenmişti! Daha kötüsü, bu bölge dahi, Fransız nüfuz bölgesi içinde yer alıyordu! **ŞAYET KÜRTLER, TÜRKLERDEN AYRILMIŞ OLSALARDI, BU, KENDİLERİ İÇİN GERÇEK BİR FELÂKET VE BİR İNTİHAR OLURDU.**

* Daha önce de belirttiğimiz gibi, Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde vermiş olduğu bu Doktora Tezini Mesud Fani, 1933 yılında kitap hâlinde bastırmıştır. Bu bakımdan o zamandan bu yana, bazıları dışında, hemen hemen bütün İslâm ülkeleri siyasî bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Ancak iktisadî bir bağımsızlıktan söz etmek bugün bile birçokları için güçtür (ç.n.).

SONUÇ

Etnik yönden Kürtler henüz yeterince incelenmemiştir. Bununla birlikte bu topluluğun büyük bir kısmı şüphe götürmez bir şekilde Türk ırkına mensuptur.

Bu iki milletin örf ve âdetleri fevkalâde bir uyumluluk arzederler. Büyük istilâların sebep olduğu karışımların bir neticesi olarak Kürtler'de birçok ırkın etnik kalıntılarını da bulmak mümkündür. Gerçekten de Batı Asya, tarihin başlarından beri, değişik toplulukların bir geçit yeri ve bir savaş alanı olmuştur. Bu bakımdan, şimdiki Kürtlerde bu ırklardan izler bulmak mümkündür.

Coğrafi durumları sayesinde Kürtler, istilâlara dayanabilmiş ve şimdiye kadar da, sosyal yapılarını koruyabilmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürtler hakkındaki siyaseti gerçekten de çok lütufkâr idi, kaldı ki onlar da buna her yönleriyle, fizikî ve manevî olarak, lâyıktılar.

Bütün meziyetleriyle Kürtler, Türk birliğinin kıymetli bir parçasını meydana getirirler. Erken antik çağlardan beri Batı Asya'nın büyük imparatorluklarını kurmuş olanlar da yine bu iki millettir. Tarih ve ilim bunu açıkça belirtmektedir.

Kürtlerin son ayaklanmaları, daha önce de yeterince açıkladığımız gibi, hükûmetin esaslı reformlarına karşı girişilmiş sunî bir huzursuzluktan başka bir şey değildir. Bu tür bir karışıklığı bir ayrılma hareketiyle karıştırmamak gerekir.

Mustafa Kemal'in giriştiği Millî Mücadele hareketinin başlarında, Anadolu'nun bazı yerlerinde bu işe karşı birtakım direnmeler meydana geldiğini biliyoruz. Bu, Türklerin ülkelerini korumak istememeleri ve Gazi'nin programına karşı oldukları anlamına gelmez. Olay, burada incelemeye gerek olmayan bir millî psikoloji meselesidir; ancak sadece şunu ifade etmek isterim ki, aslını araştırmadan, olayları dış görünüşlerine göre değerlendirenler her zaman hatalı olacaklardır.

Kürt karışıklığına gelince, yabancıların entrikalarıyla bu olayı kendi çıkarları doğrultusuna çektiklerini ve Hayboun (bağımsızlık) adı altında bir Kürt-Ermeni Örgütü'ü kurarak ona millî bir maske taktıklarını çok iyi biliyoruz. Kürtler arasında, isyancılarının hislerini bir defa daha tahrik edecek olan ateşi körüklemek için, birkaç kişiyi kolayca kandırdılar. Olay bastırıldı ve suçlular ağır bir şekilde cezalandırıldılar. Fakat olayın gerçek fâilleri her zaman tehlikenin dışında kaldılar ve yeni bir komplo hazırlamaktadırlar.

Bu bakımdan tedbirli olmak ve birçok meziyete sahip olan bu cesur halkı eğitmek gerekir.

BİBLİYOGRAFYA

- **Abu'l-Fedâ, Géographie d'Aboulfedâ (672 H. 1273 M.).** Arapçadan Fransızcaya tercüme eden M. Reinaud, Paris, 1848-1883, Imprimerie Nationale.
- **Abu İshaki'l-Farsiyyi'l-İstahrî, (Persépolitain-951 M.). Kitâbu'l-Ekâfîm,** Livre des Climats, Hamburg, 1845.
- Aynı yazar, **Kitâb Méçalik ul Mémâlik.** Brill, 1870, Edit. M.J.'de Gegé. Lugduni Batavorum, apud E.J.
- **ACARYAN, Recueil de mots kurdes en dialecte de Navo Bayazet; extrait des mémoires de la Société de Linguistique.** Paris, 1911.
- **Annuaire Officiel de la Turquie, 1929-1930.** Ankara.
- **Armand Léonard, Une enquête sur la peste dans le Kurdistan persan.** Istanbul, 1882.
- **Aubin, La Perse d'aujourd'hui.** Paris, 1908.
- **Bahaeddin İbn Şaddâd, En Névadîr us Soultâniyé, Anecdotes et beaux traits de la vie de Saladin.** Historiens Orientaux des Croisades, c. III, Paris, 1876, Académie des Inscriptions et Belles Lettres'in desteğiyle yayınlanmıştır.
- **Basmacıyan K., Histoire moderne des Arméniens.** Paris, 1922.
- **Beidar Abbé Paul (Prêtre chaldéen), Grammaire Kurde.** Paris, la Haute-loire, 1906.
- **Bletch Chirguh, La Question Kurde.** Misir, 1930, Ligue Nationale Kurde Hoyboun yayını, Impr. P Barbey.
- **Brémond E. (Albay), Notes historiques et géographiques sur l'Arménie.** Misir, 1918.
- Aynı yazar (**General**), **La Cilicie en 1919-1920.** Paris, 1921.
- **Chantre B., Le Tour du Monde en asie Mineure; souvenirs de voyage en Capadoce et en Cilicie.** Paris, 1896-1898, Hachette.
- **Chantre Ernest, Exploration dans le Kurdistan et l'Arménie.** Lyon, 181, Congrès des Sociétés Françaises de Géographie.
- Aynı yazar, **Rapport sur une mission scientifique en Asie-Mineure, spécialement en Capadoce.** Paris, 1893-1894.

- Aynı yazar, "**Aperçu sur les caractères ethniques des Anshariyés et et des kurdes**". Bulletin de la Société d'Anthropologie de Lyon, 1881-1882, c.1.
- Aynı yazar, **Rapport sur une mission scientifique en l'Asie Occidentale et spécialement dans les régions de l'Ararat et du Caucase**. Paris, 1883.
- **Charmoy François-Bernard (Şerefname Mütercimi), Dictionnaire Kurdofrançais**. St.-Petersburg, 1879, Justi tarafından yayınlanmıştır.
- Aynı yazar, **Fastes de la nation kurde**. St.-Petersburg.
- **Clément, Excursion dans le Kurdistan de Turquie**. Cenevre, 1860, Globe (Journal Géogr.).
- **Conférence de Lausanne sur les Affaires du Proche-Orient. 1922-1923**. Actes signés à Lausanne le 3 janvier et le 24 juillet 1923. (Supplément) et actes signés à Sèvres, le 10 août 1920, Paris, 1925.
- **Costopoulo Stavro, Aspects économiques et sociaux de la question d'Orient**. Paris, 1925.
- **Cuinet Vital, La Turquie d'Asie**. Paris, 1892.
- **Davud Bey M.S., La Question de Cilicie**. Paris, 1921.
- **Deniker, Les races et les Peuples de la Terre**. Paris, 1898.
- **Encyclopedia Britannica**. 1911.
- **Encyclopédie de l'Islam, 1908-1932**, Minorski'nin Kürtler ve Kürdistan hakkındaki maddeleri.
- **Encyclopédie Française (la Grande)**. c.18.
- **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (Meşhur Türk Seyyahı). 1611-1679**. İstanbul, c. IV.
- **Fowler George, Drei jahre in Persien und reise nabendtuer in Kurdistan, Achen, 1845, 2 c.;** J.A. Mayer. **Richard C. tercümesi, Trois ans en Perse et aventures de voyage en Kurdistan**. 2. baskı, Lebens und Kriegsbilder ans asian, 4-5.
- **Gentizon, Moustapha Kémal ou Orient en marche**. Paris, 1929.
- **Grousset René, Les Civilisations de l'Orient**. Paris.
- **Hacı Halife (Kâtip Çelebi-Türk Coğrafyacısı), Cihannümâ (Cosmorama)**. İstanbul, 1145 H.- 1732 M.

- **Hamduollah ul Moustaoûfi ul Kazviny (740 H.-1340 M.), Nuzhet ul kou-loub.** Londra, 1915, G.L. Strange yayını.
- **Hammer Purgstall, Histoire de l'Empire Ottoman.** Paris, 1840-1842, Doc-hez tarafından tercüme edilmiştir.
- **Hoyboun, Massacres (les) kurdes en Turquie.** Mısır, 1928, ligue Natio-nale Kurde yayını.
- **Ibn Batouta al Magribî, Voyage d'Ibn Batouta dans l'Asie Mineure.** Arapçadan tercüme edilerek tarihî ve coğrafi notlar eklenmiştir.
- **Ibn Haldun-Abd ul Rahman İbn Muhammed.** Paris, 1844, Arapçadan Baron Guekin de Slan tarafından tercüme edilmiştir, Imprimerie Royale.
- Aynı yazar, **Histoire des Berbères.** Cezayir, 1852-1856, yine Baron de Slan tarafından tercüme edilmiştir, Imprimerie du Gouvernement.
- **Ibn Hallikan, Ahmed İbn Muhammed İbn İbrahim İbn Abou Bekr.** Paris, 1842, Baron Mac Guekin de Slan tarafından yayınlanmıştır.
- **Ibn Havkal, Kitab meçalik ul mémâlik, tasnif İbn Havkal.** Londra, 1800, T. Codell Jun. and W Davies.
- **Ibn ul-Esir, Kâmil ul Tevârikh, 1085-1190. Histoire des Atabeks de Mos-soul.** Fransızcaya "Historiens des Croisades, Historiens Orientaux" adıyla tercüme edilmiş ve Académie des İnscriptions et Belles-Letters himayesinde yayınlanmıştır, Paris, 1876.
- **İdris Hakim, Selim-nâmé (Farsça).** Bibliothèque Nationale de Paris, cote 235, fol. 109.
- **İdrisî-Abou abd Allah Muhammed ibn Muhammed ibn İdris (1100-1166 M.), Kitab nuzhet ul muehtâkfi zikril emsâr vel aktar vel buldan vel djezr vel medâyin vel âfâk.** Roma, 1529, Amédée Jaubert tarafından tercüme edilmiştir, 1836-1840.
- **Jaba Alexandre, Recueil de notices et récit kurdes servant à la con-naissance de la langue, de la littérature et des tribus du Kurdistan.** Derlenerek Fransızcaya tercüme edilmiştir, St.-Petersburg, 1860.
- Aynı yazar, **Dictionnaire kurdo-français.** St.-Petersburg, 1876.
- **Jaubert Amédée, Voyage en Arménie et en Perse.** Paris, 1821.
- **Kevork Aslan, Etudes historiques sur le Peuple armeniên,** Paris, 1828.
- **Khanzadian, Rapport sur l'unité géographique de l'Arménie,** Paris, 1920.

- Aynı yazar, "**Aperçu sur les caractères ethniques des Anshariyés et et des kurdes**". Bulletin de la Société d'Anthropologie de Lyon, 1881-1882, c.1.
- Aynı yazar, **Rapport sur une mission scientifique en l'Asie Occidentale et spécialement dans les régions de l'Ararat et du Caucase**. Paris, 1883.
- **Charmoy François-Bernard (Şerefnâme Mütercimi), Dictionnaire Kurdofrançais**. St.-Petersburg, 1879, Justi tarafından yayınlanmıştır.
- Aynı yazar, **Fastes de la nation kurde**. St.-Petersburg.
- **Clément, Excursion dans le Kurdistan de Turquie**. Cenevre, 1860, Globe (Journal Géogr.).
- **Conférence de Lausanne sur les Affaires du Proche-Orient. 1922-1923**. Actes signés à Lausanne le 3 janvier et le 24 juillet 1923. (Supplément) et actes signés à Sèvres, le 10 août 1920, Paris, 1925.
- **Costopoulo Stavro, Aspects économiques et sociaux de la question d'Orient**. Paris, 1925.
- **Cuinet Vital, La Turquie d'Asie**. Paris, 1892.
- **Davud Bey M.S., La Question de Cilicie**. Paris, 1921.
- **Deniker, Les races et les Peuples de la Terre**. Paris, 1898.
- **Encyclopedia Britannica**. 1911.
- **Encyclopédie de l'Islam, 1908-1932**, Minorski'nin Kürtler ve Kürdistan hakkındaki maddeleri.
- **Encyclopédie Française (la Grande)**. c.18.
- **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (Meşhur Türk Seyyahı). 1611-1679**. İstanbul, c. IV.
- **Fowler George, Drei jahre in Persien und reise nabendtuer in Kurdistan**, Achen, 1845, 2 c.: **J.A. Mayer. Richard C. tercümesi, Trois ans en Perse et aventures de voyage en Kurdistan**. 2. baskı, Lebens und Kriegsbilder ans asian, 4-5.
- **Gentizon, Moustapha Kémal ou Orient en marche**. Paris, 1929.
- **Grousset René, Les Civilisations de l'Orient**. Paris.
- **Hacı Halife (Kâtip Çelebi-Türk Coğrafyacısı), Cihannümâ (Cosmorama)**. İstanbul, 1145 H.- 1732 M.

- **Hamduollah ul Moustoufi ul Kazviny (740 H.-1340 M.), Nuzhet ul koulob.** Londra, 1915, G.L. Strange yayını.
- **Hammer Purgstall, Histoire de l'Empire Ottoman.** Paris, 1840-1842, Dochez tarafından tercüme edilmiştir.
- **Hoyboun, Massacres (les) kurdes en Turquie.** Mısır, 1928, ligue Nationale Kurde yayını.
- **Ibn Batouta al Magribî, Voyage d'Ibn Batouta dans l'Asie Mineure.** Arapçadan tercüme edilerek tarihî ve coğrafi notlar eklenmiştir.
- **Ibn Haldun-Abd ul Rahman İbn Muhammed.** Paris, 1844, Arapçadan Baron Guekin de Slan tarafından tercüme edilmiştir, Imprimerie Royale.
- Aynı yazar, **Histoire des Berbères.** Cezayir, 1852-1856, yine Baron de Slan tarafından tercüme edilmiştir, Imprimerie du Gouvernement.
- **Ibn Hallikan, Ahmed İbn Muhammed İbn İbrahim İbn Abou Bekr.** Paris, 1842, Baron Mac Guekin de Slan tarafından yayınlanmıştır.
- **Ibn Havkal, Kitab meçalik ul mémâlik, tasnif İbn Havkal.** Londra, 1800, T. Codell Jun. and W Davies.
- **Ibn ul-Esir, Kâmil ul Tevârih, 1085-1190. Histoire des Atabeks de Mossoul.** Fransızcaya "Historiens des Croisades, Historiens Orientaux" adıyla tercüme edilmiş ve Académie des Inscriptions et Belles-Letters himayesinde yayınlanmıştır, Paris, 1876.
- **İdris Hakim, Selim-nâmé (Farsça).** Bibliothèque Nationale de Paris, cote 235, fol. 109.
- **İdrisî-Abou abd Allah Muhammed ibn Muhammed ibn İdris (1100-1166 M.), Kitab nuzhet ul muehtâkfi zikril emsâr vel aktar vel buldan vel djezr vel medâyin vel âfâk.** Roma, 1529, Amédée Jaubert tarafından tercüme edilmiştir, 1836-1840.
- **Jaba Alexandre, Recueil de notices et récit kurdes servant à la connaissance de la langue, de la littérature et des tribus du Kurdistan.** Derlenerek Fransızcaya tercüme edilmiştir, St.-Petersburg, 1860.
- Aynı yazar, **Dictionnaire kurdo-français.** St.-Petersburg, 1876.
- **Jaubert Amédée, Voyage en Arménie et en Perse.** Paris, 1821.
- **Kevork Aslan, Etudes historiques sur le Peuple arménién,** Paris, 1828.
- **Khanzadian, Rapport sur l'unité géographique de l'Arménie,** Paris, 1920.

- **Korganoff G. (Général), La participation des Arméniens à la guerre mondiale sur le front du Caucase 1914-1918.** Paris, 1927.
- **Kürdî-zâde -Ahmet Ramiz, Mevloud'in-Nebi, en kurde.** Le Caire, 1906.
- **Lapradelle de (Professeur à la Faculté de Droit de Paris), Les Principes généraux du Droit International.** Paris, 1932.
- **Larousse (Grand Dictionnaire du xixe siècle).** Paris, 1875.
- **Leart Marcel, La question arménienne à la lumière des documents.** Paris, 1913.
- **Livre Jaune, Recueil des Documents diplomatiques du gouvernement français.** Paris, 1893-97.
- **Mandelstame, André, Ancien premier drogman de l'Ambassade de Russie à Constantinople.-La Société des Nations et les Puissances devant le Problème Arménien.** Paris, 1926.
- **Aynı yazar, Le sort de l'Empire Ottoman.** Paris, 1893-97.
- **Marac V., Aperçu sur la question d'Orient.-La Turquie au point de vue International.** Paris, 1921.
- **Marquart J. (Professeur), L'Origine et la reconstitution de la Nation Arménienne. Traduction de Marie K.J. Basmacıyan,** Paris, 1919.
- **Martin Victor, Histoire Générale, tome I comprenant l'Histoire des peuples d'Orient.** Paris, 1900.
- **Maspero Gaston, Histoire Ancienne des Peuples de l'Orient.** Paris, Hachette, 1878, 1912 xl. baskı.
- **Mesudî, Mürûcu'z-Zehab (Les prairies d'or).** 912 M. Tercüme Barbier de Meynard ve Pavet de Courteille. Société Asiatique'nin maddî desteğiyle yayınlanmıştır. Paris, 1861-1877.
- **Miskaveyh, Tecaribü'l-Umem.** Arapça aslıyla tercümesini yayınlayan René Basset, Cezayir, 1898.
- **Mustafa Kemal Paşa (Gazi), Discours du Ghazi Moustafa Kemal,** Leipzig, 1927.
- **Nicol E., Angora et la France. Une réponse à M. Franklin-Bouillon.** Paris, 1922.
- **Nikitine, La Féodalité Kurde, Revue du Monde Musulman, c. LX, 3e trimestre.** 1925.

- **Oppert Jules, Le Peuple et la Langue des Médes.** Paris, 1879.
- **Paris Gaston, La Légende de Saladin.** Journal des Savants, Mayıs-Ağustos, 1893.
- **Perrot Georges, "Le Kurdes de Haimana".** Revue des Deux-Mondes, Şubat, 1865.
- Aynı yazar, **Souvenir de voyage.** Paris, 1897.
- **Pinon René, L'Europe et l'Empire Ottoman.** Paris, 1917.
- **Pittard Dr. Eugène, Ethnographie de la Dobrodja.-Contribution à l'étude anthropologique des Kurdes.** Lyon, 1902.
- Aynı yazar, **A travers l'Asie-Mineure, Le Visage nouveau de la Turquie.** Paris, 1931.
- **Puau René, La Question d'Orient.** Alençon, A. Coueslant, 1922. (Revue du Christianisme social).
- **Redan Pierre, La Cilicie le problème Ottoman.** Paris, 1921.
- **Renouvin (Professeur), Histoire Diplomatique.** Paris, 1932.
- **Roger Noelle, La Turquie du Ghazi.** Paris, 1930.
- **La Société des Nations. Recueil des Traités.**
- **La Société des Nations. Journal Officiel de la Société des Nations.**
- **La Société des Nations. Les Procès-verbaux de la question de frontière entre la Turquie et l'Irak.**
- **La Société des Nations. Rapport présenté au Conseil de la Société des Nations par la commission d'enquête concernant la question de frontière entre la Turquie et l'Irak.**
- **Sorel Jean-Albert, Le Mandat français et l'expansion économique de la Syrie et du Liban.** Paris, 1929.
- **Sorel Albert, La Question d'Orient au XVIIIe siècle.** Paris.
- **Strabon, Della Geografia.** Roma, 1884.
- **Şemseddin Sami Bey, Kamusü'l-A'lâm.** Dictionnaire Universel d'Histoire et de Géographie, 1889, İstanbul.
- **Şerefeddin Bitlisî, "Chéref nameh" (Histoire des Kurdes).** 1596. Farsçadan Fransızcaya tercüme eden: F.B. Charmoy, St-Petersburg, 1860.

- **Şehabeddin Abu Şama, "Kitaboul ravdatein", Histoire de Nouredin et Salaheddin dans Historiens Orientaux des Croisades, Paris, 1876.** Académie des Inscriptions et Belles-Lettres'in desteğiyle yayınlanmıştır.
- **Şerif Paşa (General), Memorandum sur les revendications du peuple kurde.** General Şerif Paşa imzalı, Paris, 1919.
- Aynı yazar, **Les Turcs et les revendications grecques.** Paris, 1919.
- **Tassart, Nécessité de développer l'influence française dans le Nord de la Mésopotamie et le Kurdistan.** Paris, 1919.
- **Tilke Max, Le costume en Orient.** Paris, G.Hué, 1922. Imprimé en Allemagne.
- **Vincent J.L., Histoire abrégée de l'Empire Ottoman, d'après la Grande Histoire de M.de Hammer.** Paris, 1839.
- **Xenophon, "Anabase" (Retraite des Dix-Mille).** M.Ö. 400, Fransızcaya "Pantheon Littéraire" adıyla tercüme edilmiştir, Paris, 1836; Paul Masqueray tarafından yeniden tercüme edilmiştir, Paris, 1930.

Fiatı: 30.000.-TL

ISBN 975-7845-01-9